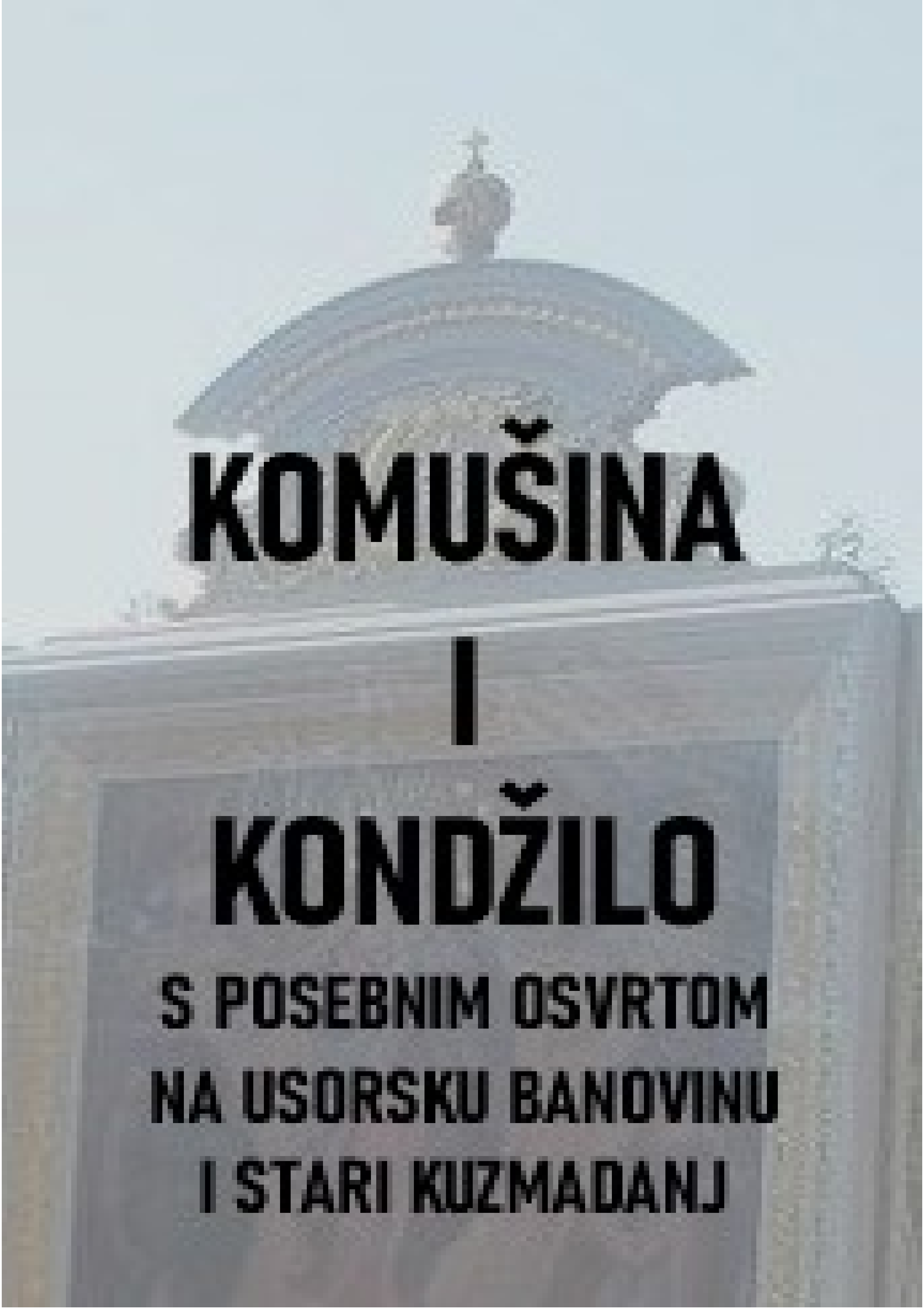

KOMUŠINA I KONDŽILO

S POSEBNIM OSVRTOM NA USORSKU BANOVINU I STARI KUZMADANJ

KOMUŠINA I KONDŽILO

s posebnim osvrtom na Usorsku banovinu i stari Kuzmadanj

KOMUŠINA 1981.

Dozvolom crkvenih poglavara izdaje:
Rkt. župni ured Komušina, 74271 Slatina
Odgovara: Pero Pranjić, upr. župe
Tiskara: RO "Informator" Tiskara "Zagreb",
Zagreb, Preradovićeva 21

Prvi dio knjige i 3. poglavlje u drugom dijelu napisao:
dr. Krunoslav Draganović
Sedmo poglavlje u drugom dijelu: Pero Sudar,
nekadašnji kapelan u Komušini
Ostali tekst: Pero Pranjić, upr. župe

NADBISKUP VRHBOSANSKI
S a r a j e v o
Prez. br. 63/81

Dragi štovatelji Gospe Kondžilske!

Bog je u svojoj ljubavi prema ljudima, odmah nakon prvoga njihova grijeha, obećao preko Žene poslati Spasitelja. Ta je odabrana Žena Blažena Djevica Marija koja je po Duhu Svetom začela i u ljudskoj naravi rodila Sina Božjega koji je tako bez učešća zemaljskog oca od Nje uzeo naše tijelo što se za nas na križu žrtvovao i čudesno nam ga dao za hranu u svetoj Pričesti.

Na taj nam je način sam dragi Bog pokazao kako nas nije htio – iako je sigurno mogao – spasiti bez blažene Gospe. Time nam je nedvojbeno očitovao da blažena Djevica Marija po Njegovoj volji zaslužuje naše posebno štovanje.

To je kršćanski Božji narod kroz cijelu povijest Crkve dobro shvaćao i osjećao pa zato ustrajno štuje Majku Božju i hodočasti u Njezine crkve i svetišta. Tako i katolički puk naše Bosne, kao i drugi vjernici, dolazi u Komušinu i na Kondžilo, to naše staro proštenište, da po zagovoru nebeske Majke primi od Boga milost i pomoć u svima svojim potrebama.

Zahvaljujući dragom Bogu na tako velikom daru, možemo se uistinu radovati, što se svima štovateljima Gospe

Kondžilske može u ruke dati i ova knjižica koja će im sigurno pomoći da se mognu i dalje učvršćivati u pobožnosti prema Blaženoj Djevici Mariji. Drago nam je također što ovo djelo izlazi tiskom u ovoj 1981. godini kad se navršava točno 100 godina kako je papa Leon XIII. – čim je kod nas prestala turska vlast – uspostavio našu Vrhbosansku nadbiskupiju i metropoliju.

Neka zagovor i zaštita Bogorodice Djevice, Majke Božje i Majke Crkve, uvijek i posvuda prati sve Njezine iskrene štovatelje!

Marko Jozinović
Vrhbosanski nadbiskup

Sarajevo, 16. lipnja 1981.

PRVI DIO

POVIJESNI PREGLED

1. USORA – KUZMADANJ – KOMUŠINA

Ova knjižica željela bi prikazati povijest župe Komušina od najstarijih vremena pa do danas, dakako na letimičan način. Mnogima je i samo ime Komušina nepoznato. Stoga je treba smjestiti radi orijentacije u određeni geografski prostor i povijesno vrijeme. Treba joj naći mjesto na zemaljskoj karti. Treba prikazati tijek povijesnih događaja toga kraja koji se kreću gdjekada mirno i dostojanstveno poput rijeke u ravnici, gdjekada opet bučno i silovito poput gorske bujice što nosi sobom drvlje i kamenje mijenjajući lice onoga kraja.

Komušina spada u važnija naselja ovog dijela sjeverne Bosne. Leži, sa svojim brojnim zaseocima, u koljenu rijeke Usore, zapravo njezine desne sastavnice zvane Velika Usora. Izvire ispod planine Očauš odnosno njezine Bilek–kose /1116 m/. Kada se ona kod grada Teslića sastane s Malom Usorom – njezino izvorište je u planini Borja ispod Pavlova visa /998 m/ – teče dalje na sjeveroistok pod imenom Usora sve do svog ušća u Bosnu više grada Doboja. Njezino ukupno porječje iznosi 850 kvadratnih km, a dužina od izvora Velike Usore do ušća u Bosnu 82,4 km.[1] Kraj kojim protječe šumovit je i lijep, tlo brežuljkasto, osim nešto ravnice uz samu rijeku, postepeno prelazi u gorovito i penje se u Očaušu do 1383 m. Gorske, kose, obučene u duboko zelenilo šuma vežu se dalje za planine srednje Bosne, za plećati masiv Vlašića /1919 m/. Oblaci se na njem odmaraju, pjeva narodna pjesma, a vrhunci Vlašića vide se čak sa

brežuljaka Posavine, osobito kad se zabijele prvim snijegom.

Kraj oko rijeke Usore i njezinih pritoka zove se naprosto U s o r o m. Ne znamo kad se Usora počela izdvajati kao posebna upravna župa, ali znamo da se ona već u 13. st. naziva banovinom. Samo naselje Komušina nije zabilježeno u pisanim spomenicima prije prve polovice 17. st. Tada, točnije na 27. 9. 1637, u župi Kuzmadanj, koja je imala svoje sjedište u selu Komušini, biskup fra Jerolim Lučić obavio je pastirski pohod i podijelio sv. Potvrdu.[2] To nipošto ne znači da Komušina pod tim svojim imenom nije i prije toga vremena postojala, samo dotada ono još nije bilo zabilježeno.

Za vrijeme turske uprave spadala je Komušina–Kuzmadanj, kao i cijela Usora, tešanjskoj nahiji; za vrijeme austrougarske vlade u BiH tešanjskom kotaru, dok danas spada teslićkoj i tešanjskoj općini u cjelini, a dobojskoj zapadno od rijeke Bosne.

Govoreći o starijoj prošlosti Komušine za vrijeme bosanske samostalnosti moramo je tražiti u granicama Usorske banovine pod imenom Kuzmadanj, kako se zvala stara crkvena župa otprilike na srednjem toku rijeke Usore.

Na kraju riječ priznanja usorskom kraju. Kao malo koji drugi kraj u BiH, odlikovala se tešanjska nahija, kasnije kotar ili srez, vjerskom i nacionalnom snošljivošću, bratskim razumijevanjem i nepostojanjem težih konfesionalnih trvenja i sukoba kroz vjekove. O tomu u nastavku ove knjige.

2. NAJSTARIJA POVIJEST USORE I NJEZINO IME

Usorski kraj, kao manje–više i čitava Bosna, bio je nastanjen već prethistorijskim vremenima, tj. onima o kojima nemamo pisanih svjedočanstava.

U najstarija vremena služi se čovjek oruđem od kamena i kosti, stanuje po špiljama i bavi se lovom. To razdoblje ljudskog razvoja zove se kameno doba; dijeli se na ono starije /p a l e o l i t i k/ i ono mlađe kameno doba /n e o l i t i k/. Odavno su poznata neolitska nalazišta u Bosni kao npr. u Butmiru kod Sarajeva, Glasincu, Novom Šeheru, Klakaru na Savi i drugdje.

Mislilo se da u Bosni uopće nema nalazišta iz starijeg kamenog doba.[1] Međutim, zahvaljujući kustosima Zemaljskog muzeja u Sarajevu Đuri Basleru i Zdravku Mariću, otkrivena su prebivališta pračovjeka na nekoliko mjesta u Bosni, na Kadru kraj Save, u kanjonu Bregave niže Stoca i, to posebno ističemo, u selu Makljenovcu na samom ušću Usore u Bosnu. Nalazi se ono na brežuljku zvanom C r k v i n a iz paleolitika[2], na koji se onda sustavno nižu nalazi iz neolitika pa brončanog i željeznog doba odnosno njegove halštatske i latenske periode. Na njih se nadovezuje r i m s k a n a s e o b i n a vojničkog karaktera za legionare I. belgijske i I. hispanske kohorte /četa/ i njihove veterane s predmetima i natpisima iz doba cara Septimija Severa /oko god. 200. pr. Kr./. U burnom razdoblju seobe naroda pretvara se ovo ugroženo naselje u kasnoantički "r e f u g i u m", utvrđeno sklonište. Po svojoj važnosti ipak je na

prvom mjestu ono paleolitsko naselje, zasada vrlo rijetko u Bosni. Bilo bi ono još obilnije i važnije da nije izgradnjom ceste bilo teško okrnjeno.

Ne znamo kojim su plemenima pripadali nosioci tih najstarijih kultura. Sigurno znamo tek za one iz željeznog doba. Bili su to *Iliri*[3], podijeljeni na više ratobornih i nesložnih plemena. U njihove zemlje provaljuju u 4. stoljeću pr. n. e. *Kelti*. Dolaze iz sjeverne Italije, osvajaju velik dio ilirske zemlje i miješaju se s Ilirima. Tako nastanu neka keltsko–ilirska plemena. U poriječju Save bili su to najprije *Japodi* oko Une do Velebita, zatim *Kolpijani* oko Kupe /Colapis Kupa/ a na donjoj Savi keltski *Breuci* i još dalje oko ušća Save i Morave u Dunav moćni *Skordisci*. Po Pliniju Starijem[4] Sava protječe područjem Oserijata i Breuka, pa tako smještamo *Oserijate*, jedno manje poznato pleme, s obje strane Save, između Kolpijata i Breuka. Točan smještaj ovih plemena nije moguće preciznije odrediti i zbog nedostatka dokumenata kao i nutarnjih plemenskih seoba. Granica između Breuka i Oserijata bila bi negdje na rijeci Bosni, a dalje na jug prema moćnim ilirskim *Dezidijatima* otprilike Vranduk.

Osvajanje današnjih naših krajeva od strane *Rimljana* pretvorilo se u vrlo dugu i mučnu borbu koja se razvukla 250 godina. Završena je tek za rimskog cara Augusta za čije se vlade rodio Isus Krist. Zadnje pleme ilirsko koje se upravo očajnički hrabro borilo protiv invazora bili su *Delmati* /delma=ovca, dakle pleme ovčara/. Rimljani su željeznom šakom pacificirali novoosvojene krajeve i podijelili ih na pokrajine Panoniju i Dalmaciju. Granica između obiju provincija tekla je južno od Save, otprilike na liniji ispod Karlovca i Banja Luke na Zvornik.

Nametnuti "Rimski mir" nije dugo potrajao. Rimskom novačenju oprli su se ponosni Dezidijati u današnjoj gornjoj Bosni pod vodstvom vojskovođe Batona. Njima se pridružiše sjeverni susjedi Breuci vođeni također nekim Batonom, a za njima i većina drugih ilirsko–keltskih plemena. Užasne

borbe trajale su pune tri godine /6. do 9. n.e/. Međutim otpor prema premoćnom rimskom imperiju slomio se i zemlja je konačno izgubila svoju slobodu.

Upravo ovaj krvavi ustanak pruža nam mogućnost da pokušamo rastumačiti podrijetlo i značenje imena U s o - r a. Tema je to zanimljiva, dosad neriješena i privlačiva, posebno za domoroce ovoga kraja.

Ime Usora kao kraj spominje se u pisanim dokumentima tek u prvoj polovini 13. vijeka, zabilježeno u stranim dokumentima u obliku u obliku Wassora, Wosora odnosno Wozora /vidi početak slijedećeg poglavlja/.

P. Anđelić pokušao je tu riječ izvesti od slavonske riječi V'SOR' u značenju ohol, ponosit, grub, srdit, osoran.[5] Izgleda nam da značenje te riječi imamo prije tražiti u nekom drugom, već izumrlom jeziku starih stanovnika tog područja. Bili bi to spomenuti Oserijati, slično kao što i njima srodni Kolapijani na rijeci Kolapisu /Kupi/. Jasna je međuovisnost imena rijeke i imena plemena, bez obzira na to što se iz čega izvodi. Rimski povijesničar Velleius Patriculus[6] daje važno svjedočanstvo o događaju kojem je sam bio svjedokom: na rijeci Bathinus predao se Rimljanima velik broj pobunjenih Panonaca /zapravo Breuka/, što je onda značilo prekretnicu u tom očajničkom ustanku. Rijeka B a t h i n u s sa svojim zubnim aspiratom "th" koji se u izgovoru približuje nečistom glasu "s" bila bi zapravo rijeka B o s n a.

Carski namjesnik i neumorni graditelj rimskih cesta nakon slomljenog ustanka bio je Kornelije Dolabella. On postavlja na trgu u Saloni, iz koje kao iz glavnog grada izlaze sve važnije ceste, značajan natpis, na žalost dosta izlizan i nečitljiv. To opet daje stručnjacima mogućnost da na razne načine čitaju i tumače riječi tog latinskog teksta. Na trećem mjestu među cestama spominje se ona koja vodi iz Salone u zemlju Dezitijata do tvrđe Hedum /kod današnje Breze/, a iza nje četvrta niz "rijeku Bathinus koja dijeli

Breuke od Oserijata". To je novo vrlo vjerojatno čitanje Alföldya i donekle Bojanovskog.[7] Potkrijepljeno je i zato što udaljenost od Heduma, navedena u rimskim miljama /158/, dovodi otprilike do našeg Doboja. Kod njega utječe imenom nespomenuta rijeka. Pokušamo li njezino ime izvesti iz naziva plemena ondje nastanjena, Oserijata, odbacivši ilirski posvojni sufiks "–ata", dobivamo ime rijeke Oser/–is/, očevidno naša Osora – U s o r a. Tim bi se produljio vijek opstojanja tog imena u povijesti od 7 i po na najmanje 20 stoljeća.

Kršćanstvo u ilirskim krajevima najvjerojatnije započinje dolaskom Pavlova učenika Tita /2. Timoteju 4,5/ što u vrelima ostaje nezapaženo. Postoje svjedočanstva iz 3. stoljeća o opstanku kršćanstva, pogotovo u vrijeme cara Dioklecijana /284–305/, našeg zemljaka i okrutnog progonitelja kršćanstva. Vjerojatno je Kristova vjera u usorski kraj došla još dosta kasnije. Postojale su doduše brojne biskupije i u rimskoj Dalmaciji i u Panoniji, ali ne u samom nekadašnjem kraju Oserijata. Taj je po svoj prilici spadao biskupiji u Sisciji /Sisak/ ili u mjestu Cibale /Vinkovci/ i Mursa /Osijek/ što samo predmijevamo.

Već smo naprijed spomenuli rimsku vojnu naseobinu na brežuljku Crkvini kod Makljenovca. U njoj je postojala najvjerojatnije u kasnoantička vremena kršćanska c r k v i c a, popločena barem u svetištu rimskim nadgrobnim spomenicima. Bila je građena od lakog materijala, možda čak i drvena, pa je od nje ostalo jedva primjetnih tragova.[8]

Nakon Rimljana kraj se naselio pridošlicama *slavenskoga roda.* Uz rimske grobove nalaze se i novi – slavenski. Nakiti nađeni u njima iz toga vremena bili su dalmatinskog, a ne panonskog tipa, posve srodni onima oko Knina, Nina i po dalmatinskoj Zagori.

3. BANOVINA USORA

Ime U s o r a ni kao rijeka ni kao kraj ne spominje se prije prve polovine XIII. vijeka, točnije istom god. 1225. u pismu pape Honorija III. Andriji II, ugarsko-hrvatskom kralju.[1] Nakon tog prvog spomena dolazi ime Usora više puta, npr. 1236, 1244, 1273. itd.[2] Pisana je kao Wosora, Wassora, Wozora i slično pa nismo sigurni ni kako to ime sve treba čitati. U domaćim vrelima, ali tek od 1236.[3] pa dalje, uvijek se piše Usora.

Najkasnije početkom 13. stoljeća Usora se formirala kao posebna oblast. Iz svoje matice u porječju Usore proširila se oblast niz rijeku Ukrinu i Bosnu do Save. Kasnije se neočekivano snažno, očito pod uplivom stranog faktora, širi dalje niz Savu do Drine obuhvativši tako stare oblasti S o l i i P o d r i n j e. Pri tom je, dakako, bilo potrebno da si Usora priključi župe Maglaj i Žepče sve do Vranduka, dokle se prostirala iskonska Bosna.

Zapadne granice Usore ostale su nepromijenjene. Ona je graničila sa župama Glaž, Zemljanik i Vrbanja u velikoj oblasti Donji Krajevi. Na sjeveru prema Slavoniji i Srijemu Sava je ostala stalnom granicom.

Prvotna Usora pripadala je već za Kulina bana, ako ne i prije, za bana Borića, staroj Bosni, dakle već u drugoj polovini XII. vijeka. Skoro od samog prvog spomena Usore ona se označuje u dokumentima kao b a n o v i n a.

Ugarski kralj Bela IV. osniva 1247. b a n o v i n u M a-

č v u /"Machow"/[4] od Drine do Beograda. Središte joj je u istoimenom tvrdom gradu u blizini Valjeva. Kralj želi ustanoviti neke vrste krajinu prema Srbiji i Bosni, na koje on gleda s izrazitim nepovjerenjem i neprikrivenom požudom. Ugarski vladari još prije sredine 12. vijeka nastoje protegnuti svoju vlast na Bosnu i neke druge zemlje, smatrajući ih već tada vazalnim krajevima. U vrijeme Kulina bana "i dobrijeh dana", koji žive u zahvalnoj uspomeni naroda, pripadala je Usora i Soli bosanskoj banovini. Ban Matej Ninoslav junački se bori da očuva bansku čast i što veću nezavisnost od Ugarske. U teškoj borbi s Mađarima pod moćnim hercegom Kolomanom spasava Ninoslav bansku čast, ali gubi nezavisnost zemlje i priznaje se ugarskim vazalom.

Bela IV. postavlja prvim mačvanskim banom svoga zeta ruskog izbjeglicu kneza Rastislava Mihajlovića. Za njega se udala Belina kći Ana pa je njoj i zetu trebalo stvoriti važan i unosan položaj. Po Rastislavljevoj smrti /1263/ ujedinjuje Bela IV. mačvansku i usorsku banovinu kojima pripoji čitav Srijem i od banovine "cijele Slavonije" Požešku i Vukovsku župu /oko današnjeg Vukovara/. Ana postaje vojvotkinjom bosansko–mačvanskom kojoj se imala pokoravati također i prava ili gornja Bosna.[5]

Ana je s Rastislavom imala samo jednog sina, Belu. Ubio ga je usorski ban Henrik Gisingovac koji je imao prostrane posjede u Križevačkoj županiji.

Iza kratkotrajne vlade Stjepana IV. naslijedi ga malodobni sin Ladislav IV. Kumanac, tako nazvan po svojoj majci Elizabeti iz tursko–tatarskog plemena Kumana. On svojoj majci predaje herceštvo Mačvu i udaje svoju sestru Katarinu za *Stefana Dragutina*, sina srpskog kralja Uroša I. Stefan Dragutin će kasnije zbaciti s prijestolja svog oca i sam postati kraljem. Vlada mu nije bila odviše sretna i on prepušta prijestolje svom mlađem bratu Urošu II. Milutinu. Doskora je morao više silom nego milom napustiti zemlju. Odlazi svom šurjaku Ladislavu Kumancu koji mu predaje mačvansko vojvodstvo kao svom vazalu na upravu, a zemlja kojom

je zavladao zove se u dokumentima "zemlja ugr'skaja i bosn'skaja".[6]

Stjepan Dragutin, sin francuske princeze Jelene koju je on duboko štovao, obraća se papi Nikoli IV. da mu pošalje franjevačke misionare među bosanske krivovjerce, patarene. Papa uzima pod svoju zaštitu kralja Dragutina, njegovu majku Jelenu i njihove zemlje.[7] Osam dana kasnije isti papa naređuje franjevačkom provincijalu Hrvatske /Sclavonia/ da pošalje dva učena franjevca uzorna života u Dragutinov dio Bosne.[8] Ti franjevci djeluju onda u Usori i Solima, osobito u njihovom podrinjskom dijelu, i postižu znatne uspjehe. To ističe i srpski arhiepiskop Danilo pišući "...od koje bo zemlje bosn'skaje mnogi je ot' jeretik' obrati v veru hristjanskuju i kr'sti ih v ime otca i sina i svetoga duha, i priš'jedini ih svjetej i apostolscej crkvi."[9] U Podrinju će niknuti niz franjevačkih samostana s onim glavnim u Bosni, srebreničkim, po kojem se kasnije bosanska provincija i naziva Bosnom Srebrenom.

Raskralj Dragutin zanosio se velikim planovima za svoju obitelj. Svoju kćer Elizabetu uda za bana Stjepana Kotromana u Bosni po kojem se vladarska kuća bosanska, najprije banska a kasnije kraljevska, naziva *Kotromanićima.*

Drugu kćerku Urošicu[10] udaje za vrlo moćnog kneza *Pavla I. Šubića*, "bana hrvatskog i gospodara Bosne" kojemu kao neograničenom gospodaru pripada sva zemlja od granice Huma i Neretve do Gvozda i Kupe. Kao namjesnik kralja Karla I. Anžuvinca, koji je po izumrću mađarske dinastije Arpadovića postigao ugarsko prijestolje, dobiva Pavao I. Šubić i čitavu Bosnu u svoju vlast. Raskralj Stefan Dragutin, već po svom srodstvu s napuljskim Anžuvincima, a i zbog toga što je dinastija Arpadovića bila ostala bez muškoga potomstva, smatrao je da je za njega vrlo povoljno vrijeme da zasjedne na ugarsko prijestolje koje bi poslije ostavio svome jedincu Vladislavu. Ova smjela kombinacija njemu ne pođe za rukom, te i on i sin mu budu protjerani iz mačvanskog vojvodstva. Bivši kralj Stefan Dragutin vrati

se u Srbiju, zakaluđeri i brzo zatim umrije.[11]

Mlađi brat bana Pavla I. Mladen I, postavljen za bosanskog bana, bude doskora ubijen od bosanskih patarena /1304/. Nato Pavao postavi svog sina Mladena II. na bansku stolicu u Bosni i prepusti mu vlast također i u Zahumlju, te Mladen nosi naslov "ban Bosne i opći gospodar Huma."[12] Nakon smrti očeve pođu stvari naopako i po Mladena II. Potučen od ujedinjenog hrvatskog plemstva, uteče se kralju Karlu I. koji ga mjesto milosti zarobljena otpremi u Ugarsku gdje svrši zaboravljen i ponižen na "slobodi".

Glavni korisnik propasti Šubića bio je ban *Stjepan Kotromanić*. On proširi svoju banovinu zadobivši, uz pristanak kraljev, Zapadne strane ili Završje kojem pripoji još Krajinu od Cetine do Neretve i Primorje sve do Dubrovnika. Bosna zadobije granice kakve do tada nikad nije imala. Bude joj pripojena i banovina Usora koja je bila po Beli IV. formalno otkinuta od Bosne i pripojena Ugarskoj /1247–1319/.[13]

4. VELIKAŠKE OBITELJI U USORI

Usorski kraj ili župa sigurno je pripadala Bosni već za Kulina bana /1170–1204/. Ta stara ili prvotna Usora širila se posebno na istok i sjeveroistok dok kao banovina nije obuhvatila sve krajeve do Drine. Mi ćemo se, dakako, najprije zanimati za staru, prvotnu Usoru, ali nećemo po mogućnosti zanemariti ni župa velike Usore kao banovine.

U Usori se spominje velikaš *Sebislav*, unuk Kulina bana. Papa Grgur IX. uzima ga 8. 8. 1236. pod svoju posebnu zaštitu. On piše "...dragom sinu i plemenitom mužu, sinu pokojnog Stjepana bana bosanskoga" i zove Sebislava "ljiljanom među trnjem".[1] To trnje, po papi, jest patarenskom herezom zaraženo bosansko plemstvo u Usori. Nije potrebno odmah shvatiti da su svi plemići bez iznimke otišli u krivovjerje. Slično tako piše isti papa i o plemstvu Donjih Krajeva među kojima Petar Vojsalić čini jedinu iznimku, što svakako nije točno.[2]

Otac kneza Sebislava bio je bosanski ban Stjepan. Naslijedio ga je na banskoj stolici Matej Ninoslav. S nepravom bi se mogao Sebislav kao i njegovi preci nazvati Kotromanićem. Iako je to ista loza, ipak se po unuku i praunuku ne mogu nazvati njegovi preci. *Dinastija Kotromanića* naziva se po Stjepanu Kotromanu, sinu bana Prijezde II. Kralj Stjepan Tvrtko najjasnije o tome govori. Otac mu je bio knez Vladislav, djed ban Stjepan Kotroman i pradjed Prijezda II. Njegov prapradjed Prijezda I. imao je osim župe Zemljanik u Donjim Krajevima posjeda u Slavoniji, točnije

u župi požeškoj i u Podravini. Iz istog toga kraja u Slavoniji, iz Grabarja između Požege i Broda, potječe i prvi po imenu poznati bosanski *ban Borić*.[3] Odatle se ipak ne može dokazati da su Prijezda i Borić istoga roda i koljena, ali ni protivno. Borićevi sigurni potomci su glasoviti slavonski plemići Berislavići.

Prijezda I. posjedovao je župu Zemljanik; dao ju je u miraz svojoj kćeri Katarini /1287/ udatoj za kneza Vladislava Babonića[4] čiji rod se kasnije prozva po gradu Blagaju na Sani knezovi blagajski. Gospodar župe Zemljanika postaje sin kneza Hrvatina Pavao Hrvatinić koji se piše "Gospodar svemu Zemljaniku".[5] *Hrvatinići* vladaju Zemljanikom i nekim drugim susjednim župama sve do propasti Bosne /1463/.

Na groblju u selu Osredcima, nekad u srednjovjekovnoj župi Glaž i kasnije u Usori, nahije i kotara Tešanj, nađen je povelik kamen od muljike /Mergl, pješčar/ s lijepo ispisanim natpisom u bosanskoj ćirilici: "S e p i s a d i j a k k n e z a H r v a t i m a"[6]. Na istog poznatog velmožu, rodonačelnika porodice *Hrvatinić*, podsjeća nas i ime jedne četvrti, mahale grada Tešnja, s prisojne strane stare tvrđave, H r v a t i n o v i ć i.[7] Da li i ime sela H r v a – ć a n i kod Prnjavora kao i kod Kotor Varoša također podsjeća na rod Hrvatinića, koji su u oba ta kraja sigurno nekad gospodovali može se možda sumnjati. Ako su spomenuta sela kasnijega postanka, onda bi bilo moguće da njihovo ime znači naprosto kasnije doseljenike iz Hrvatske.

Spomenuti *Hrvatin* bio je knezom široke oblasti Donjih Krajeva /1299–1314/. Ta je oblast obuhvaćala župe Vrbanju, Zemljanik, Mren, Glaž i Vrbasku župu. Još u doba Kulina bana pripadala je Bosni. Hrvatinići su bili gospodarima zemljaničke župe tamo od sredine 13. stoljeća, vjerojatno već od 1244, kako misli F. Šišić.[8] Otac Kneza Hrvatina zvao se Stjepan i obnašao je čast kneza Donjih Krajeva. Hrvatin je imao tri sina: Vukoslava, Pavla i Vukca, i svi su se oni nazivali po ocu Hrvatinići. Najmlađi je bio Vukac; po-

stigao je čast velikog vojvode bosanskoga. Ban Stipan Tvrtko, kasniji prvi bosanski kralj, u svojoj povelji 11. kolovoza 1366. piše:

"Stvorih milost svoju gospodsku svojem virnom sluzi u ime vojvodi Vlkcu Hrvatiniću za njegovu virnu službu u ono vrime kda se podviže na me ugrski kralj u ime Ludovik, i prihodi u Plivu pod Sokol i ondazi mi vojvoda Vlkac virno posluži."[9]

Za nagradu dobi od bana župu Plivu koja tim istim uđe u sastav Donjih Krajeva.

Knez Hrvatin bio je u srodstvu i u ponešto klimavom prijateljstvu s *Pavlom Šubićem* "banom Dalmacije i Hrvatske i gospodarom Bosne"[10] koji se domogao skoro neograničene vlasti kao glavni pristaša i predstavnik ugarskog kralja Karla I. Anžuvinca. Vladao je od planine Gvozda južno od Kupe do Neretve i Zahumlja. Hrvatin je bio pristaša patarenske "Bosanske crkve" i narodne struje u Bosni protiv stranog gospodstva.

Hrvatinići su u U s o r i posjedovali, koliko se to moglo pouzdano utvrditi, selo K a l o š e v i ć i /knez Vukosav Hrvatinić, 1329./ i Č e č a v u /knez Grgur Hrvatinić unuk Hrvatinov/.[11] Oko rijeke Bosne u usorskoj župi Nenavište držali su Hrvatinići M o d r i č u, J a k e š i pobliže nepoznati V o l o v i ć.[12] Donosimo o tome povelju bana Stjepana I. Kotromanića Grguru Stipaniću, knezu ključkom, bratu kneza Hrvatina:

"Ja ban Stipan po milosti Božijoj gospodin vsim zemljam' bosanskim i solskim i usorskim i Donjim Krajem i Humskoj zemlji, i gospodin brat moj Vladislav:

Dajemo knezu Grguru Velikom Stipaniću milost svoju vam, od nas i viru i dušu dajemo vam prvo Čečavu, drugo Hrastuš, treće u Nenavišću Jakeš, četvrto Volović, peto Modrič.

Toj mu damo za njegovu virnu službu tada, kada ga poslasmo prid našimi vlasteli po gospoju, po moju, caru bu-

garskomu. I u tom nam posluži pravo i virno.

I ja ban Stipan, s bratom mojim s knezom s Vladislavom ta sela naša dajemo knezu Grguru Stipaniću uvike vikom njemu i njegovu ostalomu.

A se pisa Pribisav, dijak bana Stipana, koji držaše /zemlju/ od Save do mora i od Cetine do Drine... g. 1323."

Također i najslavniji član tog velikog roda *Hrvoje Vukčić Hrvatinić*, veliki vojvoda bosanskog kraljevstva i herceg splitski imao je svojih posjeda po Usori i Glaži. Hrvoje je utemeljio i sagradio znameniti grad Jajce nad padom Plive u Vrbas.

Kraljevski rod *Kotromanića*, točnije knez Radivoj, brat pretposljednjeg kralja Bosne Stipana Tomaša, posjedovao je grad T e š a n j i neka sela oko njega. Nekad se on borio sa svojim bratom za bosanski prijesto koji je mislio dobiti uz pomoć Turaka. Pomirivši se s bratom i prešavši na katoličku vjeru, dobio je grad Vranduk na Bosni i postao knez od Vranduka. Pod gradom je kralj Tomaš sagradio crkvu sv. Tome apostola. Njega je slijedio i Radivoj sagradivši u Tešnju crkvu sv. Jurja. Papa Pio II. 23. ožujka 1461. daje oproste hodočasnicima i dobrotvorima te crkve.[13] Nekako u to isto vrijeme podjeljuje mu njegov kraljevski brat Tešanj i posjede oko njega. O tomu nije sačuvana nikakva povelja, ali se to jasno vidi iz povelje njegova nećaka, posljednjeg bosanskog kralja Stipana Tomaševića od 16. rujna 1461.[14] U papinskoj buli ne naziva se Radivoj ni knezom vrandučkim niti punim svojim imenom Radivoj Ostojić, nego Radivoj Krstić. Ipak je po svemu jasno da je taj "Krstić" brat kralja Stipana Tomaša, njegov i njegova predšasnika Stipana Tvrtka II. suparnik i turski kandidat na bosansko prijestolje. Osjetljiva rimska Kurija ne nalazi zgodno da iz tih razloga imenuje Radivoja punim imenom.

Knez Radivoj bio se izmirio sa svojim bratom kraljem Tomašem. Taj mu je poklonio neke posjede u usorskoj i drugim županama. Kraljev sin Stjepan Tomašević potvrđuje svom stricu Radivoju sve darovane posjede i dodaje im još i druge u svojoj povelji od 16. rujna 1461, pisanoj "u našem stojnom mistu u Bobovcu 16. šetenbra 1461". U darovnici

spominju se najprije novodarovana sela i zemlje oko Jajca i Podmilačja. Zatim "n a Usori grad Tešanj sa svim što godi mu je služilo do smrti gospodina kralja Tomaša i grad Gračac sa svim seli' koja mu je bio dao gn. kralj Tomaš. Jošte što je godi uzeo posli srebrničke i ovarčke župe, sva ta sela s pravim meaši' i kotari' i selo Radnju gornju i donju što je kupio od Jurja Lovrenčića i od njegove bratje, i selo Jablanicu i Timnjenac što je kupio u Vlatka Vilušića; i na Kupresu selo Prosik...".[15]

Sva navedena mjesta osim Prosika na kupreškoj visoravni leže u župi Usori; poznajemo ih osim Timnjenca. Grad Gračac je današnji Gradačac. Radnja gornja i donja nalaze se na istoimenoj pritočici Male Ukrine s lijeve strane puta iz Tešnja u Prnjavor. Selo Jablanica sa svojim današnjim mahalama Čaglići, Oruči i Šćivani je između Tešnja i Maglaja. Drago nam je dozvati i stare vlasnike Radnje i Jablanice. To su usorski plemići Juraj Lovrenčić i Vlatko Vilušić. Župa srebrnička zove se po tvrdom gradu Srebrniku /danas Srebreniku/, glavnom mjestu istoimene banovine kralja Matijaša.

Današnja imena nekih mjesta podsjećaju nas na izvjesne usorske plemiće srednjeg vijeka; tako Čekanići kod Gračanice na njihova gospodara Tvrtka Čekanovića, a zatim, kako to navodi Anđelić[16] kao vjerojatno, Vitanovići i donji i gornji kraj rijeke Tinje po knezu Vitanu Tihoradiću te selo Kakmuž kraj Spreče po vlastelinu Kakmužu.

Ne možemo, uostalom, ovdje dati sva imena velikaša i plemstva ovoga kraja, kako ih nalazimo u povijesnim vrelima. O većini njih znamo vrlo malo ili zapravo ništa. Osim toga u prvotnoj, staroj Usori većina njih uopće se ne nalazi. Da spomenemo samo jedan primjer iz povelje bana, Stjepana Kotromanića god. 1332: Branoš Čeprnić od Usore; župan Budoš s bratijom /braćom/, čelnih Hlap s bratjom iz župe Soli u Usori.[17]

Nakon povratka banovine Usore Bosni nema više spomena o usorskom banu. Naprotiv, vraćaju se stare prilike kad

su vojvodska i druge časti u pojedinim oblastima Bosne bile nasljedne pa ćemo mjesto svih ostalih velikaša istaknuti samo vojvode "ot Usore" u razdoblju do pada Bosne /1326–1463/.

Kao usorski vojvode spominju se vojvoda Vojko iz roda Biloševića /i njegov sin Gojak Vojković/, zatim Tvrtko Ivahnić od roda Trebotića, Vlatko Tvrtković, Vučina Vlatković, svi oni nose mjesto prezimena patronimik, izveden od očeva imena. Vlatkovom smrću /1399/ prelazi vojvodska čast na rod Zlatonosovića – ne znamo da li oni imaju krvne veze sa zvorničkim bezima Zlatarevićima – jedan ogranak moćnih Tihoradića, i to na Vukmira, po ocu Jurju Jurjevića, zatim na Vukašina, njegovog mlađeg brata, te konačno na Tvrtka Stančića, negdje u padu Bosne, kad on pogiba. Vjerojatno je posječen odnosno kažnjen od Turaka kao i Tvrtko Kovačević gospodar "Kovačevića zemlje" na Drini.[18] Slično tako dogodilo se pod Jajcem gdje su uz kralja Stipana Tomaševića i brata mu Radivoja te njegova sina bili posječeni i neki drugi bosanski velikaši.[19] Tako Anđelić[20] dolazi do nužne pretpostavke da su sve te velikaške obitelji zapravo ogranci razgranjenog, nekad jedinstvenog velikaškog roda i da su imali aktivno i pasivno pravo pri izboru usorskog vojvode. Takvi su bili Biloševići, Vlatkovići, Tihoradići, Trebotići, Zlatonosovići i Stančići.

U Podrinju nešto kasnije spominje se i rod knezova *Dinjičića*. Nazvani su po županu Dinjici, očito nekom nadimku. Posjedi mu leže oko Srebrenice i u župi Trebotići. Knez Dinjica imao je četiri sina: Dragišu, Kovača, Vladislava i Pavla.[21] /Sinovi Dragišini, koji se uostalom nigdje ne spominju, bili su Dragišići. Kovačevi sinovi su Kovačevići, već malo prije spomenuti, među kojim je najstariji Petar, zatim Ivaniš i Tvrtko. Tvrtka je osvajač Bosne Mehmed Fatih dao pogubiti i njegova udovica nalazi se u Dubrovniku već 1464.[22]/ Slično tako i nekih drugih Kovačevića i Dragišića, nepoznatih po imenu.

Ovo spominjemo najviše zato što su knezovi Dragišići

dali jednu osobu evropskog formata, *Jurja Dragišića*, glasovitog humanistu i filozofa, franjevca i kasnijega nazaretskog nadbiskupa. Nakon pada Bosne izbjegao je i mali Juraj, možda najmlađe dijete ili čak unuk kneza Dragiše, još u dječačkoj dobi u Dubrovnik i primio tamo kod franjevaca humanističku izobrazbu. Kasnije prelazi u Italiju, i studira u Parizu i Oxfordu. U Firenci gdje on postaje prijatelj velikog vojvode toskanskog Lorenza Medicija "el Magnifico" najvećeg vladara Firence i velikog mecene humanizma i renesanse. Lorenzo povjerava Dragišiću odgoj svojih sinova Pietra i Giovannia, kasnijeg pape Leona X. Neki suvremenik za njega tvrdi, da je "najučeniji i najčestitiji muž što ga poznaje". Poznatom filologu Reuchlinu piše 1515. Potken o Dragišiću da je on bio vješt "latinskom i grčkom jeziku, a u poznavanju hebrejskog i etiopskog da zauzima prvo mjesto među kršćanima". Njegovo ime nalazi se i danas po svjetskim enciklopedijama koje ga poznaju pod humanističkim imenom "Benignus de Salviatis", dakle Dragišu od kneževskog firentinskog roda Salviati, čast koja mu je bila podijeljena od njegovog prijatelja Lorenza Medicija.[23]

Među usorskom vlastelom rodom iz Srebrenice treba svakako spomenuti i *kneza Dobretu*, osobu jedva poznatu u našoj historiografiji. I on spada među bjegunce za doba "fetha", zauzeća Bosne od strane sultana Mehmeda II. Fatiha. Bio se sklonuo u krajeve oko Jajca i tamo ostao. O njemu nam skoro ništa nije poznato, pa bi skoro mogao ući među osobe maglovite narodne predaje. Međutim, jedan je njegov veliki potomak, biskup fra Marko Dobretić, o kojemu će se govoriti u nastavku knjige, ostavio pisani spomenik, nad špiljom u Zapeću u kojoj se skrivao slijepi knez Dobreta. Nije nam poznato koliko je sačuvana ta latinski pisana ploča, zapravo epitaf, koja u prijevodu glasi:

"Ovdje leži prejasni knez, vitez i slobodni barun Dobreta koji se za najtežih turskih progona /bosanskog/ plemstva od straha pred njima ovdje dole skrivao u pećini i pun tuge umro pritisnut krutim ropstvom oko god. Gospod-

nje 1472. u 98 godini života."

Biskup koji je živio dva i po stoljeća nakon svog velikog pretka, napisao je te retke po vrlo živoj predaji svoje obitelji. Tako u njezinu istinitost ne možemo ni posumnjati.[24]

5. GRADOVI U USORI

Nijedan od gradova u užoj Usori ne spominje se u povijesnim vrelima prije god. 1400. uz iznimku D o b o r a na lijevoj obali Bosne nasuprot Modriči. Sagradila su ga braća *Horvati, Ivaniš* koji je bio hrvatski ban i *Pavao* zagrebački biskup 1387.[1] Bilo je to u velikom 25–godišnjem pokretu protiv centralističke i despotske vlade u Budimu nakon smrti znamenitog kralja Ljudevita I. Anžuvinca /1382/. Njegova udovica slavohlepna Elizabeta Kotromanićka vladala je ispred svoje malodobne kćeri kraljice Marije. Velikaški pokret uperen u prvi čas protiv slabe i hirovite ženske vlade, zahvatio je široke razmjere u Hrvatskoj i u dijelu mađarskog plemstva. Iza njih je stajao kao glavni pomagač prvi bosanski kralj *Stjepan Tvrtko* koji se kruni "sugubim /dvostrukim/ vijencem" za kralja "Srbljem i Bosni" u Milama, predgrađu varoši Podvisoki.[2] Uz njega pristade Hrvatska do Velebita pa on u svoju vladarsku titulu uzima također "kralj Hrvatske i Dalmacije".[3] Pod svojim vladarskim žezlom ujedinio je velik dio hrvatskih i srpskih zemalja. Po Račkom "kralj Stjepan Tvrtko ide svakako u red najodličnijih vladara na slavenskom jugu".

Sve je to gledao prijekim okom *Sigismund,* sin njemačkog cara Karla IV. Luxemburgovca koji je više silom nego milom vjenčao malodobnu kraljicu Mariju i tim dobio pravo na ugarsko kraljevstvo. Bio je to čovjek hrabar i okrutan, nemirna, avanturističkog duha i raskalašen, nesretan u

mnogim svojim potezima, posebno u Bosni gdje je učinio mnogo zla. Pobunjenici zarobe staru kraljicu Elizabetu i zadave. Sigismund potuče vojsku braće Horvata kod Dobora, uhvati ih žive pa bana Ivaniša u Pečuhu sveže za konjske repove i dadne dotući; brata mu biskupa Pavla "iz milosti" zatvori u neki samostan gdje on i nestane. Pošto se Bosna nije smirivala povede on tri vojne protiv nje 1405–1408. Pod opustošenim Doborom naredi Sigismund da 170–orici bosanskih velikaša i plemića bude odsječena glava i trupla im pobacana u rijeku Bosnu. Sedam godina kasnije osveti herceg Hrvoje Vukčić–Hrvatinić Sigismundov zločin uz pomoć turskih saveznika koji 1415. razbiju donogu Sigismundovu vojsku kod Makljenovca na Usori i zarobe njezina vođu bana Pavla Čupora koji umre u turskom ropstvu. Historičari su držali da se grad Maglaj na Bosni istom spominje u mirovnom ugovoru 1503. između sultana Mehmeda III. i ugarsko–hrvatskog kralja Vladislava II.[4] Tim ugovorom pripali su sultanu gradovi u Usori: Vranduk, Maglaj, Doboj i Zvornik. Kralju su ostali među ostalim Jajce, Banja Luka i Srebrenik s njegovim kotarom. Matijaševe banovine jajačka i srebrenička ostale su zaokružene turskim posjedima sa tri strane, pošto je turski klin od Livna i Glamoča dopro preko Ključa do Kamengrada u pravcu Blagaja na Sani. Trebalo je samo presjeći pojas kršćanske zemlje da obje banovine padnu u krilo Turcima kao zrela kruška. Tako se konačno i dogodilo padom Srebrenika 1512. i Jajca 1528.

Kralj Stjepan Dabiša daje "na Usori va slavnoj našoj vojsci u Lišnici" povelju Dubrovčanima kojom im odstupa 24 sela od Kurila do Topola.[5] U listini se uopće ne spominje grad M a g l a j kod kojega utječe rijeka Lišnica, danas Liješnica u Bosnu, jer nije tada postojao. Sigismund piše 16. 9. 1408. "pod našim gradom Maglajem.[6] D o b o j kao tvrdi grad spominje se po prvi put 28. lipnja 1415. sa svojim podgrađem.[7] U njemu sjede kraljevi /Sigismundovi/ ljudi.

Sličan prvi spomen imao je i grad V r a n d u k na Bo-

sni, vrata stare, prave Bosne. Dubrovački knez sa svojim Vijećem tuži se 11. 3. 1410. Sigismundu što je posada Vranduka, sastavljena od kraljevskih plaćenika, provalila do varoši Podvisoki i opljačkala dubrovačke trgovce odvukavši ih sa sobom u roblje.[8] Samo dvanaest dana kasnije tuže se Dubrovčani na nedjela vrandučkog kastelana, bana Pavla Bisenja. On je podvrgao mukama dvojicu dubrovačkih trgovaca i zatražio otkupninu u visini od 2000 dukata. Trgovce je konačno oslobodio vojvoda "Vochinius Slatonosovich". Očito je to usorski vojvoda Zlatonosović–Jurjević, samo ne znamo da li Vukmir ili Vukašin.

Pod Vrandukom na mjestu Podubenac sagradio je kralj Stjepan Tomaš crkvu sv. Tome apostola i dobio na nju papinske oproste za hodočasnike.[9] Nešto kasnije gospodar Vranduka je kraljev brat "kralj Radivoj".

Tko je zapravo sagradio ta tri bosanska grada na rijeci Bosni? Sva tri se prvi put javljaju u vrijeme upada kralja Sigismunda u Bosnu. Očito su imali obrambenu svrhu bilo Bosne protiv Sigismunda ili Sigismunda protiv Bosanaca da mu štite prolaz i osvojeni teritorij. Uvijek su u tim gradovima Sigismundove čete ili plaćenici. Čini nam se mnogo vjerojatnije da je moćni i poduzetni Sigismund dao sazidati ta tri grada nego da su siromašni Bosanci na brzu ruku to mogli učiniti.

Postoji jedna naivna pričica, očito pokušaj da rastumači ta tri grada na Bosni, kod čega nema Vranduka nego onaj još stariji, Dobor. Pričica bi željela da je se smatra narodnom predajom, što ona očito nije. Radi se o čistom domišljaju, da li iz nešto starijeg ili mlađega vremena ne igra nikakvu ulogu. Po toj pričici tri su sestre sagradile ta tri grada. Kad ih je netko pitao kako im je u njima, prva je rekla "dobro" /odatle ime gradu Dobor/, druga je "do boja" /što možda znači do prvog rata, odatle Doboj/, a treća "magla" /odatle Maglaj/.[10]

Grad Vranduk stoji do danas prilično sačuvan. Ispod nje-

ga vodi željeznički i cestovni tunel. U prošlosti u ovom tjesnacu kojim se Bosna teško probija često su se vrzli hajduci i pljačkali trgovce i ine pronosnike raznih dobara. Jedna stara pjesmica–rugalica dobro podsjeća na te prilike i ujedno pretpostavlja poteškoće života u strmom i tijesnom gradu Vranduku. Vjekoslav Klaić[11] donosi o tom pjesmicu koju bi putnici ispod Vranduka znali zapjevati da im djevojke s prozora isto tako podrugljivo odgovore:

"Oj djevojko na Vranduku gradu,
vele da si u golemu jadu!
Oj junače ti si u goremu
prenoseći hranu na samaru."

Gradovi–blizanci Maglaj i Doboj, kao i ponosni Vranduk, nisu samo u istom stilu građeni i od istog čovjeka nego i u isto vrijeme, najkasnije god. 1408. Krvavi Dobor stariji je od njih dvadesetak godina, arhitektonski vrlo različit i po svrsi upravo protivan: građen je protiv nasrtljivog tiranina neprijatelja naroda i slobode Sigismunda, budućeg ubojice svojih graditelja braće Horvata, zatočnika slobode i nezavisnosti zemlje.

Govoreći naprijed o Doboru valja nam spomenuti da je on imao svoje "prateće utvrde" B r a n i k ili B r a n i č[12] i D r u ž a c. Dr. Basler smiješta Branik u današnju Veliku Brusnicu na Savi. U širem smislu riječi mogli bi biti takvim utvrdama na istoku i jugoistoku Dobora gradovi G r a č a c, današnji G r a d a č a c i S o k o – g r a d, spomenut 1428.[13] bliže Gračanici s crkvištem "Madžarska crkva" i nekim njenim ruševinama na sedlu na kojem stoji i sam grad.

Valja nam na kraju spomenuti i grad G l a ž "in metis Usorae" /na granici Usore, ali ne u njoj nego u slavonskoj župi Glaži/. Popis crkava Zagrebačke biskupije 1334. spominje "crkvu sv. Nikole na granici Usore". Očito je to u gradu Glaž gdje Zagrebačka biskupija ima svoju župu i biskupijskog svećenika kao župnika.[14] Papa Grgur XI. dopus-

tit će 1372. bosanskim franjevcima da u Glaži "pod vlađom ugarskog kralja sagrade samostan".[15] Nekoliko godina kasnije Glaž nije više ugarski nego bosanski odnosno "na granici Bosne prema Ugarskoj". Glaški franjevački samostan spominje se više puta sve do god. 1469, ali ga god. 1506. više nema. Čini se da je razoren kao i druge crkve i samostani u "ničijoj zemlji" između turskih i ugarskih posjeda. Kralj Stjepan Tomaš poklanja vojvodi Ivanišu Dragišiću–Hrvatiniću godine 1446. više mjesta među kojim "u Glaži grad Glaški i podanj Sridu varoš."[16]

Do danas nije konačno dokazano gdje se grad Glaž nalazio: da li negdje na sastavcima Male i Velike Ukrine ili u Liplju, gdje se pod tim imenom spominje zagrebačka župa još 1501, potpuno na kraju političke župe Glaške, zavučene među brda i možda nepodesne da tu bude središte jedne šire jedinice. Arheološka istraživanja trebat će da reknu zadnju riječ o tom problemu. Zanimljivo je da se kod sela Kulaši na sastavcima dviju Ukrina nalazi selo Popović /ne Popovići!/ koje se točno pod tim imenom provlači kroz matice župe Komušina skoro do kraja turske vlade kod nas. Bilo je to staro katoličko selo i nekad sjedište kapelanije odnosno župe Kulaši. Njegovo ime nije postalo od imena neke obitelji, nego vrlo vjerojatno od vlasnika ili posjednika tog sela, a taj je bio župnik stare Glaži pa odatle i ime P o p o v a c[17] ili Popović.

6. KATOLIČKA CRKVA U USORI I PATARENSKA "BOSANSKA CRKVA"

Otkada je župa Usora, kasnije banovina, pripadala Bosni, otada je i taj kraj pripadao Bosanskoj biskupiji.

Za ta davna vremena zapravo nemamo dokumenata koji govore o Crkvi u Usori. Prvi dokumenat koji nam daje nešto više uvida u vjerske prilike ovih krajeva jest povelja u g a r s k o g k r a l j a B e l e I V. kojom potvrđuje ranije poklone bosanskom biskupu odnosno biskupiji /20. VII. 1244./.[1] Kralj ponajprije ukrepljuje darovnicu svog brata hercega *Kolomana* koji bosanskom biskupu poklanja Đakovo i prostrane zemlje sve do Save s točno navedenim granicama.

Osim toga potvrđuje posjede bosanskog biskupa koje mu je poklonio ban *Ninoslav*. Posjedi leže u Usori i omeđeni su najprije Savom i Tolisom te odatle idu ravno na vrelo i potok Modriču gdje taj utječe u Bosnu te dalje Bosnom do Save. Potvrđuje također povelju bana Ninoslava i bosanskih velmoža kojom oni priznaju bosanskoj Crkvi, odnosno biskupu, posjede koje je Crkva imala u raznim krajevima Bosne od davnih vremena. Na prvom mjestu spominje on "u župi Vrhobosni /selo/ Brdo gdje je podignuta k a t e d r a l a s v. P e t r a..."

Popis biskupskih posjeda i crkava u pravoj Bosni predstavlja najstariju topografiju historijske Bosne, prema tome dokumenat izuzetne vrijednosti. Kralj nadalje podjeljuje

bosanskom biskupu i Kaptolu desetinu u Usori, Solima i Donjim Krajevima izuzimajući ih od vlasti knezova i banova. Čini to zato da na neki način nadoknadi "štete i nepravde" koje je bosanska biskupija pretrpjela u rušenju i paležima, očito od strane bosanskih patarena. Uz ostale darovatelje bio je tu i sam kralj Bela IV. kao i ban *Prijezda*, otac bana Stjepana Kotromana.

Navedeni posjed bana Ninoslava, nazvan "z e m l j a T o l i s a", ležao je s desne strane rijeke Bosne. S lijeve strane bilo je nešto drugih posjeda nazvanih Dubica i Jošavica. Ovu zadnju darovao je bosanskom biskupu Petru ban *Stjepan Tvrtko*, kasnije prvi kralj Bosne, prigodom svog vjenčanja s Dorotejom /kćer vidinsko–bugarskog cara Sracimira/ u "mjestu sv. Ilija" /današnja Modriča/ god. 1374. Izgleda da je upravo on nekoliko godina ranije sagradio krasnu i prostranu c r k v u od tesanog kamena, u kojoj je obavljeno vjenčanje. Sama crkva kojoj se narod divio očito je bila posvećena sv. Iliji. Ostala je sačuvana još tri stoljeća sve dok rijeka Bosna nije naglo promijenila svoje korito i udarila ravno na crkvu i zemlju oko nje god. 1663, kako to svjedoči biskup Ogramić – Olovčić.[2] Njezino otesano kamenje narod je još dugo izvlačio iz korita rijeke.

Nemamo izravnih dokumenata o crkvama u Usori kao što je prije spomenuta povelja Bele IV. o potvrđenim imanjima Crkve u gornjoj Bosni. U sudbonosnom p e r i o d u p a t a r e n s k e p r e v l a s t i u Bosni nestalo je svakog traga crkvenim objektima pa i samim topografskim nazivima koji na njih sjećaju iz ranijeg doba. U Bosni se tiho i neopazice pojavila nova vjera koju dokumenti sa strane, bilo oni s istoka kao i sa zapada, iz Bizanta /Carigrada/, Bugarske i Srbije kao i iz Rima, Italije, Ugarske, Francuske, Hrvatske i Dubrovnika, nazivaju m a n i h e j i m a, b o g o m i l i m a, p a v l i k i j a n i m a, a g a r j a n i m a, k a t a r i m a, p a t a r e n i m a, b a b u n i m a itd. Oni sami sebe zovu ljudima "apostolske vjere", k r s t j a n i-

m a i d o b r i m B o š n j a n i m a, a svoju crkvu "B o s a n s k o m c r k v o m." Pojavili su se u Bosni prije nego što je Vukac, brat Stefana Nemanje, dao u Rimu "alarm" zbog pojave nove hereze /1199/.

Neki spisi ovih heretika[3], zvanih albigenzima u južnoj Francuskoj i katarima u sjevernoj Italiji, govore o neprekidnom lancu njihovih 16 crkava koje se protežu od Male Azije /Filadelfija/ preko Carigrada i Bugarske u "Slavonijju", tj. Bosnu i dalje preko Italije i Francuske do Atlantskog oceana.

Bosna među njima zauzima posebno važno mjesto: u nju šalju učenike da nauče "čisto Evanđelje" i prime biskupsko posvećenje od njezina starješine koga smatraju albigenškim "papom". Ova crkva poistovjetovala je doskora svoje interese s Bosnom i njezinim narodom. Pod vodstvom visokog plemstva postala je žestokom pobornicom n e z a v i s n o s t i B o s n e od svakog tuđeg gospodstva za čim je Bosna uvijek težila.

Snagu njihovih istovjernika u S r b i j i skršio je veliki župan Stefan Nemanja vrlo oštrim fizičkim mjerama odmah u njezinu početku. Kroz zakonodavstvo srednjovjekovne Srbije susrećemo samo tvrde kazne protiv tih preostalih krivovjeraca. Zahvaljujući takvim mjerama, kao i djelovanju novoosnovane Srpsko-pravoslavne crkve, nije više u Srbiji ostalo prostora da se među tamošnjim pristašama "babunske vjere" razvije onako vruće rodoljubno osjećanje kao što je to bilo u Bosni među njihovom braćom po vjeri.

Zapad i Mađari pokreću križarske vojne protiv patarena u Bosni; bile su one jednako oštre kao i bezuspješne. Dosta puta križarski vojni pokret Mađarske bio je samo političke i otimačke naravi, loše maskiran vjerskim ciljevima. O tom govori ban *Ninoslav* u svojoj poruci papi *Inocentu IV.* po senjskom biskupu Filipu. Ban obavješćuje papu da je od svog obraćenja trajno ostao vjeran Katoličkoj crkvi i da se kaločki nadbiskup Benedikt sprema s vojskom na njega ne iz vjerskih nego iz političkih razloga. Nato papa naređuje

Benediktu pismom od 27. 3. 1248. da ima odustati od pothvata i ništa ne smije poduzeti protiv bosanskog bana.[4]

Iz jednog drugog papinskog lista saznajemo da su križari iz Kaloče na svom pohodu u Bosnu gradili i popravljali na zgodnim mjestima tvrđave u zaštitu Katoličke crkve. Patareni su naime sistematski palili i rušili crkve; po njima su materijalni crkveni objekti smatrani đavolskim djelom, tvorevinom zloga boga. Tako je u izvjesnim krajevima Bosne nestalo svakog traga crkvama i samostanima pa čak i u nazivima pojedinih mjesta. Ipak tijekom vremena, razvojem iznutra i utjecajem sa strane, patarenska dogma postaje elastičnija, ublažuju se razlike u vjeri prema kršćanskom pravovjerju te postaju sve tanje da im jedva nalazimo traga u bosanskim pisanim spomenicima na pergameni ili na kamenu. Tako u pitanju "Bosanske crkve" i njezinih sljedbenika ostaju razne stvari nedorečene, naizgled protuslovne i do danas nedovoljno razjašnjene, usprkos brojnih učenih rasprava, čekajući na svoje konačno rješenje.

Bosanskih "bogumila" jednako tako šaptom i nečujno nestade kako su se oni nekada u Bosni i pojavili. Događa se to upravo u času kad su im se otvarale sjajne perspektive pod vlašću turskog invazora kojega su oni sa simptijama očekivali i aktivno pomagali.

Kao protivnici patarenstva u ondašnjim po katolike vrlo teškim vjerskim prilikama pojavljuju se u Bosni d o m i n i - k a n c i.[5] Oni su već od vremena sv. Dominika, svog ustanovitelja, bili posebno upućeni u nauku i apostolat među "albigenzima" /nazvanom po gradu Albi/ i "katarima" /"čisti"/. U Bosnu dolaze i u njoj djeluju dominikanci ugarske provincije i to punih 100 godina. Sagradili su u zemlji više samostana koji su bili tako zbrisani s lica zemlje da im ni za ime ne znamo, osim možda jednoga, u Blažuju kod Vrhbosne. Dali su Crkvi i niz mučenika. Jedno vrijeme postigli su i znatne, dijelom prolazne uspjehe. Kad je na tužbu iz Ugarske bio skinut zadnji domaći biskup nepoznata imena /1233/, optužen da je neuk i sumnjiv u vjeri,

postaje bosanskim biskupom stranac, dominikanac Ivan Teutonik /Nijemac/. Njega nasljeđuje biskup Povša ili Ponsa koji kraj današnjeg Sarajeva, stare Vrhbosne, podiže katedralu sv. Petra, također prilogom bana Ninoslava.

U raspravama i nesuglasicama između dominikanaca i novopridošlih franjevačkih misionara za vrijeme Stefana Dragutina /1291/ dosuđuje avinjonski papa Ivan XXII. brzo nakon god. 1330. bosansku misiju isključivo f r a n j e v c i m a.[6] Njihov rad bio je vrlo otežan uvođenjem latinskog jezika u bogoslužje namjesto dosadašnjeg slavenskog. Novost, uostalom nepotrebna iako tada uobičajena, svakako je škodila održanju i širenju katoličke vjere u Bosni i Hercegovini.

Izvanredan uspjeh posjeta franjevačkog generala *Gerarda Odonisa* /Eudes/ kod bana Stjepana II. Kotromanića /1339–1340/ donio je ustanovu franjevačke vikarije u Bosni /1341/, aktivnu banovu pomoć Crkvi i jak porast katolika. Ovdje nema prostora da ga pratimo. Mjesto toga iznijet ćemo samo jedan vrlo važan i rječiti dokumenat koji nam jasno pokazuje napredak Crkve u drugoj polovici XIV. st. Bilo je to za revnog bosanskog kustoda fra *Bartola Alvernijskog* koji je 40 godina upravljao svim franjevcima u Bosni. Jedan njegov imenjak i suvremenik fra Bartol Pizanski sastavio je popis bosanske vikarije sa njezinih sedam kustodija i 36 samostana.[7]

Nas najviše zanima u s o r s k a k u s t o d i j a i njezinih 6 samostana. Odmah spominjemo da ni jedan od njih nije bio u samoj užoj Usori, tj. u porječju te rijeke nego na vrlo širokom prostoru Usorske banovine, sve do Drine, a nešto i preko Save u Slavoniju; takvi su bili samostani Đ a k o v o i V r b i c a, možda onaj između Đakova i Vinkovaca. Za dva samostana ne znamo ni otprilike gdje su se oni nalazili. Ostaje samo vjerojatnost da su ipak bili u užoj Usori. Ti su samostani B u k o v i c a i L i n d u a. Ambrozije Benković[8] zastupa mišljenje da je taj bio kod Gračanice, između sela Lendića i Stjepan–polja gdje posto-

ji i lokalitet Crkvište. Međutim, isti pisac nalazi 24 crkvišta u tuzlansko–gračaničkom kraju /str. 108–109/, pa se tim vrlo slabi vjerojatnost onog prije spomenutog crkvišta.

Ostali samostani usorski bili su M o d r i č a – Sv. Ilija i S k a k a v a čije ruševine postoje i danas u selu Gornjoj Skakavi na zadnjim sjevernim obroncima Majevice.

M a č v a n s k a k u s t o d i j a s njezinih 8 samostana proteže se istočnim dijelom Usorske banovine te Mačvom u Srbiji. U njoj su franjevci imali svoje sjedište u samom mjestu M a č v i, u V r h k r u p i bliže Krupnja i u Ljuboviji. Pošto postoje dvije Ljubovije sa dvije strane Drine, čini nam se vjerojatnijim da je samostan bio u bosanskoj Ljuboviji. Samostan A l š a n bio je valjda u Srijemu, a preostala 3 u istočnoj Bosni. Ti su: S r e b r e n i c a, T e o č a k /Telzach/ na rječici Tavni i nedaleko od njega njiva koja se zove Gvardijanovača. Fratri su se odatle povukli dalje u obronke Majevice pa se samostan nazvao L a b ili Labska, danas selo Labudska. Iz jednog pisma pape Eugena IV.[9] iz god. 1437, prema izvještaju bosanskog vikara fra Jakova Markijskog, spalili su i srušili turski akindžije 16 crkava i samostana /akindžije su konjanici na granici bez određene plaće a živjeli su od pljačke u neprijateljskoj zemlji/.

Ostale kustodije bile su: d u v a n j s k a sa 5 samostana, g r e b e n s k a sa 6 samostana, bosanska sa 4, bugarska sa 7 i k o v i n j s k a /u Banatu/ sa 3 samostana.

Grebenska je kustodija imala svoje sjedište u K r u p i na Vrbasu, gradu obitelji Hrvatinića. Uz druge samostane pripada ovoj kustodiji i grad G l a ž u Slavoniji koji će kasnije biti pripojen Usori. Bosanska kustodija imala je u to vrijeme, negdje prije 1375. samo 4 samostana: S u t j e s k u, V i s o k o, L a š v u i O l o v o, znači da još nije bilo samostana u Fojnici i Kreševu. U pravoj Usori valja nam spomenuti samo crkvu i naselje K u z m a d a n j od kojega je u povijesti sačuvano samo ime, a i to je najuže vezano s Komušinom. O tome u nastavku.

7. PAD BOSNE POD OSMANLIJE I ORGANIZACIJA TURSKE VLASTI

Stjepan Tomašević, sin kralja Stjepana Tomaša /1444–1461/, bio je zadnji kralj Bosne. Primio je nasljedstvo u skrajnje teškim i razrovanim prilikama. Njegova ženidba s Marom, kćerkom srpskog despota Lazara, nije ojačala sigurnost i moć bosanskog kraljevstva, nego upravo protivno, osobito nakon pada Smedereva u turske ruke /1459/.

Bio je to mlad i neiskusan čovjek, ponešto lakomislen i lakovjeran nekim općim i dosta neodređenim obećanjima, vrlo nedorastao izvanredno teškim bosanskim prilikama. On doduše želi da mirenjem sa svojim stricem Radivojem, maćehom Katarinom i nekim bosanskim plemićima uredi prilike u zemlji što mu tek malim dijelom i uspijeva. On se uzda u pomoć sa zapada, od pape i ugarskog kralja Matijaša, ali bez vidnog uspjeha. Ugarski kralj ljuti se na njega kad se dao okruniti u Jajcu po papinskom legatu za bosanskog kralja /1462/[1] što Matijaš smatra povredom svojih prava. Novčana pomoć a pogotovo nada u neki dolazak križara sa zapada nisu se pravovremeno ispunili.

Možda mladi i ponešto fatalistički kralj očekuje posebnu pomoć kada je od pape Pija II. zatražio i dobio priznanje *Grgura Čudotvorca,* ranijeg zaštitnika kuće Kotromanića, za nebeskog zaštitnika Bosne.[2] Sv. Grgur je po rodu Armenac i zemljak sv. Vlaha /Blaža/ mučenika, zaštitnika Dubrovačke republike. Takvu zaštitu želio je postići i kralj Stjepan Tomašević od sv. Grgura, koji je po legendi "pre-

miještao brda". Kod toga je zaboravio da su Dubrovčani za spas Republike činili sve što je bilo moguće, a on, bosanski kralj, jedva je činio nešto od onoga što je bilo potrebno, nije pojačavao vojsku ni utvrđivao gradove ni skupljao financijska sredstva.

Turska invazija Bosne zatekla je mladoga kralja i zemlju posve iznenada i potpuno nespremne. Ratoborni sultan Mehmed II, osvajač Carigrada /1453/, pripravio je u tajnosti svoj pohod na Bosnu i sve do Kosova nije se znalo kuda kreće sultanova vojska: na Beograd i Ugarsku ili na Bosnu. Prvi i vrlo teški potez, zauzeće "neosvojivoga" Bobovca nakon 3 dana opsade, izdajom kneza Radaka, patarena, bio je takav potres da je ošamutio cijelu Bosnu. Istina je da knez Radak nije dobio nikakve druge nagrade od sultana osim što mu je glava odsječena. Sultan mu reče: "Nevaljalče jadni, ti koji svom gospodaru iste vjere nisi bio vjeran i odan, kako ćeš meni Turčinu biti vjeran?!"[3].

Kralj bježi; Turci ga uhvatiše u Ključu, na bosansko–hrvatskoj granici. Predao se Mahmut–paši Anđeloviću na usmeno i pismeno obećanje kojim mu jamči život i slobodu. Sultan ne održa riječi svoga vojvode te pod Jajcem pogubi kralja, njegova strica Radivoja i neke druge plemiće. Bosna, bez otpora, šaptom pade. Bosanski gradovi otvore vrata sultanu na poziv, svog očajnog i slomljenog kralja. 117 gradova predade se invazoru i Bosna pade za samih 45 dana.

Razrovane prilike u Bosni, vjerska trvenja, teško stanje kmetova i druge socijalne nedaće te pomanjkanje svijesti za zajednicu i rodoljublje pripravili su taj pad. Bosanski velikaši pozivaju u pomoć Turke u svojim nutarnjim sukobima. Knez Radivoj, turski kandidat za kraljevsko prijestolje, zove Turke u pomoć protiv svog brata Stjepana Tomaša i vojvoda Hrvoje protiv kralja Sigismunda. Herceg Stjepan Vukčić dobiva tursku pomoć protiv svojih sinova, žene i nezadovoljne vlastele, a to isto nešto kasnije

čini i njegov sin Vladislav protiv svog Oca. Smatrali su to dozvoljenim političkim potezom. Međutim stari *Herceg Stjepan*, pun mržnje na Vladislava i Ugre, poručuje sinu[3]: "Ako bi /Vladislav/ imao i hiljadu života, bilo bi pravo da ih sve izgubi ne samo zbog svega što je učinio protiv mene, svog oca i gospodara, već i protiv cijelog kršćanstva. Bog zna da je on bio uzrok i vodič koji je doveo velikog Turčina /sultana/ u Bosnu na smrt i uništenje sviju nas". Sam Herceg predaje svog sina Stjepana[4], još dječačića kao taoca u Carigrad gdje taj i prihvaća islam postavši s vremenom čak veliki vezir carstva pod imenom Ahmed Hercegović.

Na svom povratku Mehmed Fatih daje na Milodražu kod Kiseljaka A h d – n a m u bosanskom kustodu fra Anđelu Zvizdoviću, kojom sultan garantira legalni opstanak i izvjesne povlastice bosanskim franjevcima i katolicima u Bosni, temeljnu povelju njihova života i sačuvanja u ovoj zemlji.

Djeca kralja Tomaša i Katarine, kćeri Hercega Stjepana, budu u samom osvajanju Bosne zarobljena i odvedena u Tursku gdje kasnije prelaze na islam. Sijedi i već bolesni papa Pio II, potresen padom Bosne, dolazi u Ankonu da sabere križare i pođe protiv Turaka u Bosnu. Razočaran neuspjehom i skršen bolešću umire u Ankoni 14. 8. 1464.

Po nekim zapadnim vijestima, Dlugoševoj kronici, odveli su Turci iz Bosne mnogo roblje /100.000/, što je svakako pretjerano. Međutim stoji, da je još 120 godina kasnije bilo katoličkih bosanskih sela oko Drinopolja i na Bosporu godine 1582.[5] dok ne prijeđoše na "grčki zakon" ostavši bez svojih svećenika.

Na jesen skupi kralj *Matijaš* znatnu vojsku, provali u Bosnu, zauze Jajce na sam Božić 1463. i oslobodi otprilike 70 gradova. Kralja Matijaša prati na vojnom pohodu modruški biskup Nikola. Ostavljajući Bosnu, ustanovi Matijaš dvije banovine Jajačku i Srebreničku /po gradu Srebreniku kod Tuzle/ kao obranu hrvatskih i ugarskih zemalja

od Turaka.

U Hercegovini i zapadnoj Bosni bore se protiv osvajača Hercegovi sinovi Vladislav i Vlatko. U turskom posjedu ostaje centralna Bosna i, posebno, njezini rudarski krajevi.

S r e b r e n i č k a b a n o v i n a obuhvaća sve dijelove usorske banovine koje Turci nisu bili zauzeli. Srebrenik pada u turske ruke 1512. a onda, malo po malo, i ostatak njezin do Save. Jajce izgladnjelo i bez dovoljnog oružja zauzimaju Turci 1528. a malo zatim Banja Luku i krajeve niz Vrbas do Save.

Zanimljiva i karakteristična pojava bila je uspostava "b o s a n s k o g k r a l j e v s t v a". Svrha mu je bila da narod pridobiju za se i da ga se uvjeri da su Turci ostavili zemlji staru, kršćansku upravu. Na drugoj strani kralj Matijaš izvodi iz sličnih razloga sličan potez proglašenjem svojeg "bosanskog kraljevstva" na papiru s Nikolom Iločkim kao kraljem. Tursko "bosansko kraljevstvo" prostiralo se od Lašve i Vranduka na sjever do granica Matijaševe Srebreničke banovine s više tvrdih gradova među kojim su bili Maglaj, Doboj, Tešanj i Soko kod Gračanice. "Kraljem" je imenovan neki *Matija* iz sporedne loze Kotromanića, samo uvijek s drugim pridjevkom: sin Radivojev, Šabančić i Vojsalić. Po svoj prilici je to jedna te ista osoba. Turci dokinu tu tampon–državu 1476. kad su ustanovili da kralj i njegovi ljudi šuruju s Ugrima preko granice.

S padom Bosne započeli su krupni događaji koji su znatno promijenili lice Bosne. Započinje i s l a m i z a c i j a zemlje još u vrijeme dok su Turci držali tek par gradova u Podrinju s isturenim gradom Hodidjedom između Sarajeva, nekadašnjeg Vrhbosanja, i Pala. Osim u Albaniji ni u kojoj drugoj evropskoj zemlji nije islam obuhvatio toliki dio naroda i pustio tako duboko korijenje kao u Bosni. Došlo je do znatnih ne samo p o l i t i č k i h nego i s o c i j a l n i h promjena. Nastupilo je doba brojnih i dalekosežnih s e o b a, a s tim u vezi također i e t n i č -

k i h promjena u zemlji.

Turski historičar Halil Inaldžik[6] prikazuje postanak i razvoj Turske države do njezina stepena velevlasti. Turska plemena na rubu Bizantskog carstva stvaraju izvjesno krajište prema "nevjerničkom" svijetu, "Darulharbu" što znači "zemlji rata". Smatraju svojom svetom dužnošću da vode "gazu", sveti rat protiv kršćanskog carstva. Ideal im je stalno širenje "Darulislama" /"kuće islama", tj. islamskih država/ da im podvrgnu nemuslimanske zemlje. Razumije se kod toga da će se islam kao vjera u tim novoosvojenim krajevima proširiti. Doći će do asimilacije podvrgnutog stanovništva. Kao "slavan primjer asimilacionog procesa" svakako je Mihal Gazi[7], grčki pogranični starješina koji je prešao na islam i surađivao s Osmanovim ratnicima.

O r g a n i z a c i j a t u r s k e v l a s t i, posebno vojničke, imala je izvjesne svoje specifičnosti koje u sličnom obliku ne susrećemo kod drugih država. To su u prvom redu jenjičarski odredi te pomoćne turske čete koje nose razna imena kao "filurdžije", "martolozi" /armatoli/, "vojnuklari"[8] /konjušari/, ali isto tako, i kao borbene trupe, balkanski stražarski red vojske.

J e n j i č a r i /"nove čete"/ stvorene su po prvi put od Gazi Orhana, sina sultana Osmana, po komu se Turci često nazivaju i O s m a n l i j a m a. Uzete su od zarobljenih kršćanskih bizantijskih vojnika. Za Murata I. koji gine na Kosovu /1389/ bude uzakonjeno "da se svaki peti zarobljenik vojnički obrazuje" što, dakako, znači u turskog jenjičara.[9] Kasnije su jenjičari redovito postajali dječaci kršćanskih podanika Turske koji su onda bili strogo odgojeni u vjerskom /islamskom/ i vojničkom duhu. Takvi su nasilno oduzimani roditeljima kao "porez u krvi" /"devširma"/ sve tamo do početka 17. st. Činili su redovitu stajaću vojsku Osmanskog carstva i njezine elitne čete. Kako su upravo jenjičari znali u carstvu postizavati najviše vojničke i ine državne službe, to su poslije sami muslimani tražili za svoje sinove istu "povlasticu". Tako je omražena devšir-

ma s vremenom logično ugasla.

Slično kao i jenjičari, tako su i filurdžije velikim dijelom ispunile nade i očekivanja koja su u njih polagali turski vlastodržci. Bili su to pouzdani čuvari turskih granica, zatim stražari na putevima i klancima koji su se nalazili u opasnim krajevima, nazvani "derebendžije" /derebend – klanac, tjesnac među klisurama/. Filurdžije dolaze od riječi filur – dukat, zlatnik, jer su kao povlašteni elemenat plaćali mjesto skoro svih drugih poreza samo dukat po obitelji. Martolozi /armatolozi/ je grčka riječ koja kod Turaka znači posebne odrede vojske za čuvanje granica i četovanje preko njih. Ovi odredi sačuvali su uglavnom svoju kršćansku vjeru i bili su sastavljeni od pripadnika stočarskih plemena zvanih općenito vlasima. Ovi su imali svoju čvrstu plemensku organizaciju i bili su na svoj način oboružani pa su Turcima vrlo dobro došli da već organizirani budu uvršteni u vojničku organizaciju Osmanskog carstva. Po najstarijem turskom zakonu kod nas o "vlasima" iz god. 1467/68[10] bili su izuzeti od drugih poreza, koji puta i vrlo teških, i morali su plaćati po jedan filur /dukat/ na godinu i davati po dvije ovce i jednoga ovna. Pripadali su običnom "grčkom zakonu", ali je bilo nešto i kršćana "rimskog zakona" koji su se zvali "predavci".

Za tursku državu bile su posebno interesantne i važne dvije socijalne kategorije i to "sasi" i "vlasi". Prvi su bili rudari, a drugi stočari s posebnim vojnim dužnostima. Imali su čak i svoje posebne zakone "Sas–kanun", tj. rudarski zakonik i "Eflak–kanun" odnosno zakonik za stočare pripadnike vojničke organizacije. To je stvarno značenje riječi bez obzira na jezično ili narodno porijeklo pripadnika. Znanstveni skup o srednjovjekovnom katunu ne donosi nikakve druge definicije o njima osim ove socijalne.[11]

Kada su se granice carstva pomakle dalje na zapad i sjever, izgubili su turski filurdžije svoju važnost te su "vlaški privilegiji" bili 1586. dokinuti u smederevskom sandžaku, a poslije i u drugima. Pomalo su se pretvorili u običnu raju

i tako po socijalnom položaju nazadovali.

T u r s k i d e f t e r i, popisi poreznih obveznika u državi, čine vrlo važno historijsko vrelo koje je tek u novije vrijeme postalo pristupačno znanstvenim radnicima na povijesnom polju. Pojedini defteri donose poreznike po kategorijama i to svaku obitelj napose s imenom kućedomaćina i njegova oca te njihovim poreskim obavezama. /Turci nisu imali prezimena sve do Kemal–paše, a i u Bosni za vrijeme narodne samostalnosti bio je u običaju samo patronimik/. Iz ovih vrlo točnih službenih dokumenata dobivamo dobar uvid u prilike i događaje, posebno prvih vremena turske vlasti, što nam je do sada uglavnom bilo slabo poznato.

Za prostor stare U s o r s k e b a n o v i n e naš poznati historik dr. Adem Handžić obradio je i proučio sve deftere. Točno je da su izvjesni krajevi kao Tuzla, Bijeljina i njihove okolice bili posebno i u pojedinostima obrađeni, ali su rasvijetljene i opće prilike tog dijela Bosne. Govoreći o kraju između Zvornika i Bijeljine on piše:

"Dolaskom pod tursku vlast grad T e o č a k i cijelo tuzlansko područje morali su čuvati vlasi koje su Turci amo naselili. U cijelom kraju došlo je do etničkih promjena. Mnogo katoličko stanovništvo povuklo se na sjever. Nestalo je i franjevačkog samostana u Teočaku čije temelje vjerojatno krije današnja stara džamija pod gradom. Krajem trećeg decenija XVI. vijeka u teočačkoj nahiji sedam sela, uglavnom oko istoimenog grada, bilo je naseljeno vlasima. Starješina knežine... sjedio je u selu Srednjem Lokanju gdje je, prema turskim propisima bila podignuta i prva pravoslavna crkva u ovoj oblasti, crkva Grabova koja se prvi put spominje 1533."[12]

Skupine filurdžija, pa i one velike, bile su organizirano premještene od turskih vlasti prema strateškim potrebama turske granice.

Kraj oko Maglaja, Vozuće i Tešnja bio je naseljen stočari-

ma iz Banjana i drugih plemena Crne Gore i Hercegovine. Činio se posebno važnim turskim vlastima koncem 15. st. iz strateških razloga.[13] Radilo se o likvidaciji vazalnog "bosanskog kraljevstva". Značajan je akt kojim se dodjeljuje timar knezu Jovanišu "koji je predao Doboj", a isto tako i primićuru /starješini/ Stjepanu iz istog razloga. Prvi je dobio timar /vojničko dobro/ od 3985 akči, a drugi od 2555.[14] Oni su bili očito oni "pobjegli vlasi" iz turskih defera što su, priključivši se gradskoj posadi Doboja, otvorili okovana vrata i predali grad u turske ruke. Dakako da su primili za to nagradu i postali turski spahije. Slično tako bio je nagrađen "Ungurus Mahmut" koji je kao kršćanin i Mađar bio predao tvrdi grad Novi na Savi kod Brezova Polja.[15]

8. KUZMADANJ, CRKVA U USORI I DOBA BISKUPA LUČIĆA

Najstarija u povijesnim vrelima spomenuta crkva sv. Kuzme i Damjana na području današnje Bosne i Hercegovine nalazila se u srednjovjekovnom Humu. Dubrovački nadbiskup Bernardin na poziv župana Jurka dolazi osobno da je posveti god. 1180[1]. Isti nadbiskup na poziv Kulina bana dolazi u Bosnu i posvećuje dvije Kulinove crkve. Dokumenat ne spominje ni mjesta ni sveca kojim su crkve bile posvećene. Već više puta spominjana povelja Bele IV.[2] navodi crkvu sv. Kuzme i Damjana u mjestu Mel, Mile kod Visokog, u današnjem selu Arnautovići. Mile su znamenito mjesto u staroj bosanskoj povijesti. Jedna od Kulinovih crkava bit će svakako ona u Milama svetog Kuzme i Damjana. Nađen je natpis s Kulinove crkve, najvjerojatnije upravo svetog Kuzme i Damjana, samo prenesen na drugu stranu Bosne. Kasnije će mudri i energični bosanski ban Stjepan II. Kotromanić tu sagraditi svoju vladarsku zadužbinu i kraj nje franjevački samostan sv. Nikole. U toj će se crkvi kruniti prvi bosanski kralj Stjepan Tvrtko /1377/[3]. U njoj su bili zakopani i izvjesni bosanski kraljevi.

Spomenuta crkva u Humu nalazila se u Podgrađu Stjepangrada nad izvorom Bune. U selu Podgrađu bio je stari dvorac Bišća s velikom količinom klesanog kamena i jedno mjesto zvano V r a č i. Narodna predaja govori da je tu bila neka crkva i samostan. Benediktinski opat Mavro Orbini i ljetopisac N. Ragnina tvrde da je tu bila crkva sv. Kuzme i Damjana i da ju je sagradio humski župan Jurko.[4]

Zanimljiv je spomen mjesta "Vrači". Sveti Kuzma i Damjan bili su starokršćanski mučenici po zanimanju liječnici. U staroslavenskom jeziku riječ "vrač" znači naprosto liječnik. Primitivni narodi držali su da se čovjek najbolje liječi vračanjem. Pa je riječ "vrač" primila u kasnija vremena značenje liječnika što su prihvatili i tvorci staroslavenskog jezika sveta braća Ćiril i Metod. Taj isti naziv bio je uvriježen i kod starih Hrvata, pa i nakon njihova krštenja. U Gradišću /Burgenland/ u Austriji nazivaju tamošnji Hrvati u svom starinskom dijalektu liječnika "vračitelj". Tako jedan mladi liječnik u Železnom /Eisenstadt/ u svojoj najavi narodu naziva sebe "vračiteljem opće prakse."

Po nekom starom običaju trebalo je uvijek biti kraj crkve Kuzme i Damjana neko vrelo komu se prepisivala ljekovitost kao djelo ovih svetih mučenika.

U staroj Bosni postojala je jedna župa tih svetaca u župi Lepenica na istoimenoj rijeci. Druga od njih, ona kraj mjesta Kozmana na Drini, manje je sigurna.[5] Iako se neki lokaliteti zovu Kozman i predio Damjanovica.

Izvan Bosne bilo je također istoimenih crkava u gornjoj Hrvatskoj, Slavoniji, Srijemu i drugdje. Znači da je kult ove svete braće liječnika bio raširen u kršćanskom narodu naših krajeva.

Značajna je činjenica da se jedina crkva u Čehoslovačkoj republici posvećena tim mučenicima nalazi u jednoj staroj hrvatskoj naseobini iz XVI. vijeka na području današnje Velike Bratislave. Svakako, bjegunci su pred Turcima ponijeli sa sobom u novi zavičaj spomen i štovanje svetog Kuzme i Damjana koji inače u toj zemlji uopće nisu bili poznati. Među prvim doseljenicima u spomenuto selo bili su neki radnici u kamenolomu, slovački nazvani "lamači", kamenolomci, po kojem je mjesto dobilo svoj današnji naziv Lamač. Možda nije bez važnosti da se među starim doseljenicima spominju ne samo čakavci nego i "Bosanci".[6]

Prvi spomen župe Kuzmadanje /Kusmadanic/ nalazi se u

popisu samostana i župa godine 1623., nekad pripisivanom provincijalu Pavloviću. Kasnije dokazano kao djelo dvojice franjevaca bosanske provincije, fra Grge iz Neretve i fra Pave Papića Sarajlije. Objelodanio ga je fra Bazilije Pandžić.[7] Među župama samostana Sutjeska spominje on župu sv. Kuzme i Damjana dok su ostale župe Seočanica, Dubočac, "Mahoievaz" /Majevac/, Svilaj, i Radunovac u derventskom kraju, zatim Vareš i Trstivica kod Sutjeske te naše Kuzmadanje. Na žalost, ne donosi ništa pobliže o pojedinim župama, ni broja vjernika ni imena župnika. Kod samostana zadržaje se više te nabraja i neke članove samostana, koji puta znatne ličnosti kao npr. u Gradovrhu fra Matiju Divkovića, najstarijeg bosanskog književnika, u Velikoj fra Martina Brguljanina, bivšeg provincijala, itd. Zanimljivo je da više franjevaca nose svoja prezimena po mjestima odakle potječu, a kasnije u njima nestaje katoličkog življa kao npr. Tuholjanin /selo Tuholj kod Kladnja/, Bijeljanin, Jelaščanin, Liješnjanin /Lišnja kod Prnjavora/ i sl. U novije vrijeme radi teških poreza i globa dokinuti su samostani Drašnice kod Makarske, "Rastno" /valjda Rasno u Hercegovini/ i "Voćin na Dunavu" danas Šarengrad.

"Isto tako dana 27. rujna /1637/ u mjestu Komušini u kojem nema crkve i spada pod samostan Banski Dvor /Sutjeska/, a kršćanima dijeli sv. sakramente fra Andrija Kovačić. Ovdje sam u tri navrata u župi koja se zove **Kuzmadanjska**, pod svetom misom obučen u biskupsko ruho u prisutnosti sedmorice fratara – ovdje mnogi starci rekoše da nikada biskupa nisu ni vidjeli – podjelio sam sakramenat svete Potvrde muškim i ženskim vjernicima na broj 1454."

Dva dana kasnije zaputio se biskup u župu Z a b l a ć e, danas Štrepci u općini Prnjavor.

Biskupsko izvješće, iako šturo, po prvi put nam govori

nešto opširnije o župi koja se stere niz rijeku Usoru i daje o njoj važne podatke. U župi nema crkve, a morala je nekada biti, i to posvećena Kuzmi i Damjanu. Mjesta dobivaju ime ne po samom svecu direktno nego po crkvi toga sveca, koja je vidljiva. Župa je morala biti dosta velika kad u njoj ima blizu 1500 krizmenika što je vrlo velik broj, pa makar tu biskup nije zalazio dugo vremena da ga ni neki starci ne pamte. Međutim nije to posve točno pošto je biskup fra Tomo Ivković u jednom selu, očito iz te Kuzmadanjske župe imenom Ruževci, negdje godine 1627. ili 1628. krizmao 220 osoba . Selo se danas naziva Ruževići i posve je muslimansko ali u selu postoji brdo Križ, kota 352[8].

Slijedeće, nešto opširnije, izvješće u Rim bilo je od strane biskupa fra Marijana *Maravića* godine 1655. Župu zove "Kusmadagni" u distriktu sutješkog samostana. Ne navodi broj duša pošto svih devet sutjeških župa broji 2228 katoličkih kuća sa 18.940 vjernika, a Kuzmadanj spada u veće župe tog samostana nećemo se prevariti ako ga stavimo nešto iznad prosjeka župskog broja duša, znači okruglo 260 kuća i 2200 duša.

Zadnji biskupski izvještaj sedamnaestog stoljeća bio je onaj fra Nikole *Olovčića–Ogramića*[9] iz godine 1675. Osobno je pohodio Kuzmadanje i našao župnika koji "po šumama i drugdje služi Misu". Župa je imala 2050 vjernika od kojih je krizmao 1843, što je skoro nemoguće ako je župa imala samo 2050 vjernika. Dakle, morala je imati par stotina više. Susjedna župa Kuzmadanju bila je M a g l a j. Nekad je ona npr. kod Lučića 1637. bila jednako velika i s jednakim brojem krizmanika kao i Kuzmadanje. Sada naprotiv biskup Ogramić nalazi u Maglaju i selima 4678 vjernika od kojih je krizmao 3410. Veli za ovu župu da je duga tri dana hoda i široka jedan dan pa da spada među najteže u pogledu pastirske službe.

Desetak godina kasnije među iseljenim župama dolazi i Kuzmadanj s izvanredno visokim brojem iseljenika, 5300, što je moguće samo ako su tu ubrojeni i neki župljani mož-

da upravo maglajske župe.[10]

Bilo bi zanimljivo utvrditi kad je zapravo bila podignuta crkva svetog Kuzme i Damjana na Usori, dok postoji u XVII. pa i u XVI. vijeku sigurno sačuvana ime Kuzmadanj kao naziv jednoga kraja odnosno jedne župe.

Po Bosni su u časovima prevlasti patareni rušili i palili katoličke crkve. Tih progona bilo je više kao npr. u doba križarskih vojni za bana Mateja Ninoslava u prvoj polovini XIII. vijeka, zatim nakon umorstva bana Mladena I. Šubića /1304/ poginulog, sigurno ne on sam, od patarenske ruke te o progonima o kojima govori papa Ivan XXII.[11] Crkva je morala biti sagrađena prije jednog od tih progonstava, vjerojatno onog iz XIII vijeka. Tom prilikom kad je nestalo crkve počelo se zaboravljati i njezino ime. Tako je Bosna najsiromašnija zemlja na Balkanu što se tiče svetačkih toponima.[12] To Jireček upravo svodi na bogomilsko neprijateljstvo u doba patarenske prevlasti i kasnije turske prema nazivima mjesta prema svecima. Po tome bi izgledalo da je ipak ostao dio katoličkog stanovništva, koji je sačuvao stari naziv crkve iako već nije postojala crkva "Kuzmadanje". Iza stoljetne šutnje dokumenata iskrsava ona iznenada u XVI. i XVII. vijeku kao postojeća i dobro formirana župa. Iz šutnje dokumenata o njoj ne smije se zaključiti da ona tada uopće nije postojala. Dokumenti toga vremena rijetki su pa iz njih ne možemo znati što je sve u to vrijeme postojalo a što nije.

Izgleda da je u pravoj Usori patarenstvo bilo vrlo jako, na momente kao da je suvereno vladalo tim krajem. Robovi i robinje koji su dolazili na dubrovački trg robova a bili su iz Usore smatrani su patarenima. To je doduše mogla biti i izlika, jer je katoličkog roba ili robinju bilo teže ili čak nemoguće prodati pa ih je zato poneki besavjesni trgovac mogao proglasiti patarenima radi svog prljavog interesa. Ipak nema sumnje da su neki od njih bili doista patareni. Tako je npr. Draginju, ropkinju iz Usore, prodao trgovcima njezin vlastiti otac imenom Mišla. S njom je bila

također i robinjica Ivanica, nedorasla djevojčica.[13]

Vrlo važno svjedočanstvo o postojanju imena "Kuzmadanje" i njegovom rasezanju nalazimo u *vakufnami Gazi Husrev–bega*, najpoznatijeg i najzaslužnijeg carskog namjesnika u Bosni. Njegov otac Ferhad–beg, sandžak u Adani bio je brat kneza Radivoja gospodara Trebinja. Oženio se sa sultanijom Seldžukom, kćerkom Bajezida II. Mladi Husrev–beg odgojio se na carskom dvoru.[14] On je zapravo podigao varošicu Vrhbosanje do trgovačkog i upravnog centra Bosne i sagradio Begovu džamiju i neke druge važne građevine. U njegovo vrijeme dogodili su se masovni prelazi kršćana obaju zakona na islam. Smatran je najvećim sultanovim namjesnikom u Bosni.

Prema važnosti i veličini svoje osobe ustanovio je Husrev-beg najveći vakuf /zadužbinu/ u Bosni s prostranim i bogatim posjedima određenim za uzdržavanje njegovih džamija, imareta /pučke kuhinje/ i drugih pobožnih ustanova. Glavni dio uvakufljenih posjeda nalazio se u t e š a n j s k o j n a h i j i.

Tešanj je samo desetak godina ranije konačno pao u turske ruke. Nakon "Fetha", osvojenja Bosne, Tešanj i prostrana zona na rijeci Bosni postala je državinom "bosanskoga kralja" Matije, po svoj prilici sina posječenog kneza Radivoja, strica kralja Stjepana Tomaševića. Ta je "kraljeva zemlja" bila likvidirana godine 1476. kao nepouzdana i nesigurna.[15] Zato je Turska na neupadljiv način, po odredima filurdžija – stočara iz maglajsko–vozućke skupine zauzela kraljeve gradove Maglaj i Doboj, a vjerojatno i Tešanj, kao da to radi na svoju ruku a uistinu to čini na račun Turaka. Međutim Tešanj je dosta brzo bio ponovno osvojen od vojske iz Matijaševe srebreničke banovine. Konačni pad Tešnja pod Turke dogodio se 1520. ili 1521.[16]

U v a k u f n a m i Gazi Husrev–bega iz godine 1531. kao i u sultanovom fermanu iz 1533, zapravo t e m l i k n a m i /darovnici/ kojom car udovoljava molbi Husrev–bega da mu prizna kao vlasništvo zemlje koje taj misli

uvakufiti, nabrajaju se zemlje koje spadaju u begovu zadužbinu /vakuf/. Ne zanimaju nas ovdje posjedi kod Jajca i u Dalmaciji. Ostajemo kod dvadesetak naseljenih sela i "mezri", tj. napuštenih zemljišta oko Tešnja, među kojima je i "Kozmadina". Ta je čitav jedan kraj sa selima i mezrama, očito onim što su pripadale ne selu nego župi Kuzmadanje. Dr. Adem Handžić raspravlja u pojedinostima o svim tim mjestima. Znatan njihov dio nije bio naseljen, očito zato što se stanovništvo u nedavnim ratnim operacijama bilo razbjeglo. Defteri iz 1570. i 1600. pokazuju da su sela ponovno bila naseljena. Stanovništvo im je bilo znatnim dijelom od onih stočara koji su zapravo za Turke osvojili Maglaj i Doboj, a dijelom od starog katoličkog stanovništva onoga kraja. Među selima nabraja Planje s mahalom Mrkotići, zatim Gornja i Donja Radnja, Cerovica, Donja Modriča /Ukrinjica/ s mahalom Lib /Ljeb/, Omanjska s mahalama Nakljevići, Lešica i Vranjak te posve na sjeveru Češlica /Pojezna/, Brestova, Gornja i Donja Ostružnja i Crnča. Stanovništvo je bilo još uvijek većinom kršćansko, ali se pojavljuju novi muslimani u raznim selima posebno u Planju, Mrkotićima, Kaloševiću i sl. Prilike u tešanjskoj nahiji, koja će se kasnije pretvoriti u veću upravnu jedinicu, "kazu" sa pet nahija, nakon rata stabiliziraju se. Ne spominje se nikakva crkva u tom kraju, ni ona sv. Jurja s franjevačkim samostanom u Tešnju kao ni ona u Kuzmadanju. Ova druga bila je sigurno već davno prije Turaka zbrisana s lica zemlje, ali je dalje živjelo nešto starosjedilačkog stanovništva kao i uspomena u nazivu samog mjesta na crkvu u Kuzmadanju.

Gdje je bila nekadašnja crkva ove dvojice braće, arapskih liječnika i mučenika? Do danas nisu pronađeni nikakvi ostaci te crkve. Možda se jednom i pronađu sistematskim radom arheologa, a možda i ne, ako je bila građena od slabog materijala i možda dosta neugledna. Dr. Handžić misli da je ona bila u "T u r s k o j V r u ć i c i" kako je nazivaju austrijske vojničke karte. Ta se nalazi na lijevoj obali Usore

kraj sela Barića gdje je po pričanju stanovnika nekada bilo staro groblje sa stećcima čemu danas nema ni traga. Ruševine crkve svakako nisu pronađene. Vrelo koje bi trebalo pratiti crkvu bilo bi u samoj Vrućici–banji što je doista daleko od navodne crkve sv. Kuzme i Damjana.

Čini nam se vjerojatnije da je crkva Kuzme i Damjana ležala nad samom rijekom Usorom na k o t i 225 brežuljčiću koji je danas skoro izravnan. Narod to mjesto zove C r k v i š t e i nalazi se u R a d i š i ć i m a, daleko od Vrućice 4 km. Pod njim samim je vrelo nad Usorom. Na prostoru 8 x 8 čini se da su ostaci neke zgrade koja bi mogla biti rimska. Nešto malo sjevernije deset–dvanaest metara izgleda da je bila neka crkva. Arheološki stvar još uvijek nije istražena. Po svom položaju moglo bi ovo mjesto vrlo lijepo odgovarati sjedištu stare župe i crkve Kuzmadanje. Zadnja riječ o svemu tomu još nije rečena. Arheolog dr. Basler niti dokazuje niti isključuje da bi stara crkva mogla biti na jednom od ovih mjesta, ali prednost svakako daje ovom drugomu, u Radišićima, zapravo mahali sela M r š i ć a.

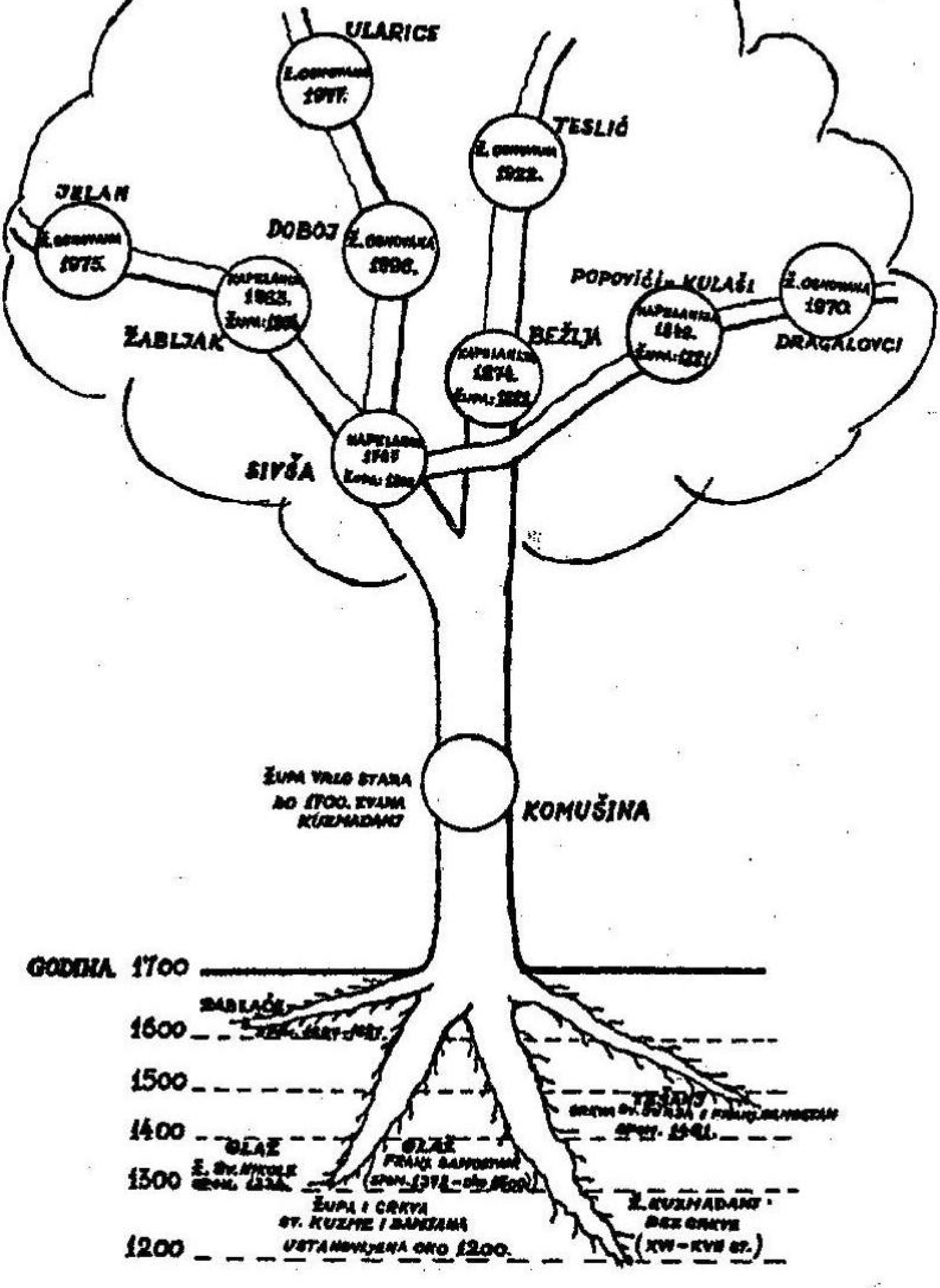
Prema vakufnami Gazi Husrev–bega sela sjeverno od Usore u pravcu Ukrine i Ukrinjica izgleda da su spadala u župu Kuzmadanje.

Biskup Lučić i njegovo teško doba

Ne možemo a da se kratko ne zaustavimo kod osobe i djela *fra Jerolima Lučića*, biskupa Drivasta u Albaniji i upravitelja Bosne. Služim se njegovim izvješćem u Rim, pisanim u Sutjesci 23. rujna 1638. /v. bilj. 2. Prvog pogl./.

Bila je to izrazito nesretna osoba. Čitav niz neugodnih i bolnih stvari pratio je njegov inače pobožni i zaslužni život. Svršio je studije u Italiji i zadržao se u njoj nešto preko vremena, očito u redovničkim poslovima. U međuvremenu sva njegova bliža rodbina, pa i tri rođena brata, odrekli su se

RODOSLOVLJE
ŽUPE KOMUŠINA

kršćanstva i prihvatili islam. Uzeli su imena Behrem, Alija i Peyvan. S bratom nisu nikad prekinuli odnose, ali svo njegovo nastojanje da se opet vrate u Crkvu nije urodilo nikakvim plodom. Možda to nije ni nerazumljivo. Prihvaćanje islama po zakonu je slobodno i ne bi smjelo biti nikakve sile. Naprotiv, izlaz iz islama u islamskoj državi moralno nije moguć. Nad svakim takvim apostatom visi smrtna kazna.[17]

Fra Jerolim se vraća u domovinu ali za dulje vremena ne i u Bosnu. Radi kao misionar u Slavoniji i dva puta bude "kamenovan" jer se zalagao da tamošnji katolici, najviše oko Našica, prihvate novi, ispravljeni kalendar, tzv. G r e g o r i j a n s k i. To kamenovanje treba shvatiti u širem smislu riječi, osobito u krajevima gdje je kamen rijedak, pa će to biti teško zlostavljanje do krvi. Kada ga neki trgovci Sarajeva, Banja Luke i Požege[18] preporučuju za biskupsku stolicu kongregaciji za širenje vjere; ona najprije oklijeva, a onda prihvaća kandidaturu fra Jerolima ne mareći za one koji su imali pravo predlagati kandidate Svetoj Stolici. U isto vrijeme Bosanska provincija protiv njega šalje žestoke tužbe da će narod ostati skandaliziran videći da su se "p o m i j e š a l e m i t r e i t u r b a n i".[19]

Uza sve to Lučić bude imenovan biskupom i došavši u Bosnu provincija ga loše primi "jer je imenovan bez njihova znanja". Ne htjednu mu uručiti biskupskog ornata i drugih stvari pokojnog biskupa, ali poteškoće budu ipak prevladane i on obiđe u apostolskom pohodu cijelu Bosnu i neke župe preko Save krizmavši 36000 ljudi.[20] Međutim intrige protiv njega ipak uspiju i on bude stavljen u mirovinu.

Tužio se na provinciju Bosne Srebrene kojoj je odstupio pet biskupskih župa u Slavoniji, a dobio za svoje uzdržavanje jednu i to malenu i oskudnu. Pošto je bila nerodica, željan je da se najede kruha[21]. Dobije uskoro nasljednika *fra Tomu Marnavića* koji mu odmah zabrani da vrši bilo kakve biskupske funkcije i da dalje upravlja biskupijom

kojom je upravljao dok ona nije imala biskupa. Zatraženo je da preda sve svoje biskupske insignije, a on moli da mu se te ostave da može pomagati sadašnjem biskupu ukoliko ga taj za pomoć u prostranoj biskupiji zamoli. Zadnji udarac koji je biskup Lučić primio bio je kad je njegov kandidat i rođak *fra Ivan Mihajlović*, koga je preporučio također provincijal Maravić, "n e s t a o" negdje na putu, znači ubijen od hajduka ili nekog drugog.

Ipak je primio neku posmrtnu "utjehu i zadovoljštinu". Njegovi smrtni ostaci bili su pohranjeni uz "Apoštolski oltar" u samostanskoj crkvi sv. Ivana Krstitelja u Kralj. Sutjesci, zajedno s onim biskupa *fra Grge Ilijića*, i na njegovu izričitu želju. Biskup Ilijić sastavio je i latinski natpis koji je kasnije bio na grob postavljen. Taj u prijevodu glasi:[22]

"Bogu dobromu i velikomu!
Stani putniče na stepenicu — vidi u jednomu grobu dvojicu zavičajem, vjerom, službom - čašću i grobom povezanu, neka i na nebu zajedno — uvijek žive!
Neka bude, molim, — mir i počinak vječni
presvijetloj i prečasnoj gospodi reda Manje Braće od opsluženja
Jerolimu iz Vareša, biskupu Drivasta,
i Grgi iz Vareša, biskupu Ruspenskom,
apostolskim vikarima u turskoj Bosni:
Onaj je preminuo 20. siječnja 1643,
a ovaj 1. ožujka1813.
Budi pozdravljen putniče i tako djeluj da
i sam uvijek živiš!
Za živa biskupa Grge i na njegovu zapovijed
ovaj je natpis urezan u ploču god. 1799."

Masovni prijelazi na islam u prva dva desetljeća 17. vijeka ostali su u Rimu neko vrijeme doduše nepoznati, ali naslućeni iz izvjesnih statistika koje su pokazivale u nekim krajevima nagli pad broja kršćana. Prvi koji je otvoreno javio Svetoj Stolici ovu činjenicu bio je apostolski vizitator

Petar Mazarek /Masarecchi/ rodom iz Prizrena, koji je u svom svojstvu obišao Bugarsku, Makedoniju, Srbiju, Srijem, Slavoniju i dopro u Bosnu do Olova 1623. Nije mogao dalje jer mu je bilo saopćeno da Turci znaju kako je on papinski špijun i da mu spremaju smrt.[23] Apostolski vizitator, sam iskusni Balkanac, nije puno vjerovao u tu opasnost, ali nije mogao ništa učiniti da sam protiv volje domaćih svećenika putuje dalje po Bosni. Među ostalim on javlja u Rim: "Na području Sutjeske prošlih godina otpalo je od vjere 6000 do 7000 duša". Međutim pokret za prijelaz na islam zahvatio je ne samo onaj kraj oko Sutjeske, nego puno šire krajeve. Pokret se proširio na okolicu Vareša, i to ona dalja sela kao npr. Trgule, odakle je bio rodom provincijal *fra Martin Brguljanin*, čija se rodbina, pa i u izravnoj lozi, odrekla kršćanstva i tako se u tom selu i najbližoj okolici ugasila kršćanska vjera.[24] Prijelazi na islam zahvatili su posebno visočki kraj i proširili se do Rame.[25]

Nakon osvajanja Bosne grad V i s o k o, po turskim defterima, imao je 1485. g. 232 kršćanske kuće i 7 muslimanskih pa je i sam muktar /knez/ bio katolik.[26] U izvješću biskupa fra *Franje Baličevića* Visoko, očito s okolicom ili župom, imalo je 1600. god. 800 katoličkih kuća.[27] Popis katoličkih samostanskih župa god. 1623. nalazi u gradu i župi svega 12 katoličkih kuća.[28] Jasno je da se u te 23 godine dogodio sudbonosan prelom oko možda najvažnijeg bosanskog samostana, kraljevskog samostana sv. Nikole koji u to vrijeme broji 16 franjevaca. Biskup Lučić krizma u Visokom samo 53 osobe, dok u Sutjesci 450, u Olovu 1026 /u tri navrata/, Kreševu 632, itd., a u župama kamo je biskup rijetko dolazio, i daleko više: u Komušini 1454, Brodu 1523 i slično.

Slično se može tvrditi i za K a m e n g r a d u Krajini, "krvavoj haljini", kako pjeva narodna pjesma.

Vrlo je značajan s p i s jednog bezimenog, ali inteligentnog Albanca koji je dobro poznavao hrvatski jezik. Dokumenat je objavio Mehmed Handžić koji je član uleme i

dobar poznavač turskog jezika. Spis koji je napisao naš Albanac sadržan je u jednom turskom zborniku iz god. 1585.[29] Govori o prilikama u Bosni nakon osvojenja Bosne pod Turcima. Kršćanski je narod vrlo teško podnosio porez "đizìju" koju je imalo plaćati nemuslimansko stanovništvo turskih zemalja, pa se narod u masi spremao da napusti Bosnu. Međutim, dolazi carski izaslanik i savjetuje prvacima iz raznih sela kako da se riješe tog teškog poreza. Narod je prihvatio predloženo rješenje koje je glasilo:

"Nek iz svakog sela po jedan muškarac primi muslimansko ime da im se zbog tog imena oprosti đizija. Ovo je objavljeno po svim selima i krajevima. Uglavnom se slože i uvide da im je to na korist. Svaki jednostavno svoje ime prevede na turski jezik. Kome je bilo ime 'Živko', prozove se 'Jahija', kome je bilo 'Vuk" uzme ime 'Kurt', a kome je bilo ime 'Gvozden' uzme ime 'Timur'. Čim se prozovu muslimanskim imenima, džizija bude ukinuta, a mjesto nje na posjede kojima su raspolagali i koji se zvahu 'baština' odrede po jedan dukat i tu rascjepkanu divljač na ovaj način pridobiju; sela se poprave, a stanovnici ukidanjem đizije veseli i radosni postanu. Kad se korist upotpunila i ovaj posao bio svršen, podijele se u t r i g r u p e. **Jedna** grupa, koja se povela za svjetiljkom Božje upute spasi se od bezvjerstva. Njihovo stanje odgovaraše njihovim imenima i postadoše muslimani. **Druga** grupa po onoj kuranskoj 'Mi smo ovako našli svoje očeve' rekavši: 'Vama je vaša vjera, a meni moja' ostadoše u propasti bezvjerja. Ostali ostadoše kao kolebajuća grupa. Strahujući i bojeći se kazne nijesu se mogli natrag povratiti, a nijesu opet ni napustili propisa i običaja očeva i djedova. U njihovom nestaloženom vjerovanju ostalo je kolebanje i sumnja, pa niti su bili otvoreni kršćani, u pustinji nevjerstva kao životinje lutahu. Ova se grupa danas zove 'P o t u r i m a'. Riječ 'Potur' je sastavljena od dvije riječi, a to su 'po' i skraćeni oblik od riječi 'Turčin'. U kršćanskom jeziku riječ 'po' znači polovicu, a 'Turčin' znači musliman. Cio sastav znači 'p o l u m u -

s l i m a n'. Oni su od one vrste za koju Kuran kaže: 'Ti su kao goveda ili još gori'. Po svom nečastivom vjerovanju čuvaju bezvjerske propise, a bojeći se poniženja paze na exlisunetski put... potomci ne odustaju od puta svojih pređa.

Zbog toga su moćni vladari i ugledni sultani zabranjivali miješanje Turaka i Potura. Između njih ima ih dosta sa dvovjerskim zapisima. Ispod pazuha mu krst ne izlazi nego se buni protiv odbacivanja krsta."

Postavlja se pitanje: da li su ti koji su primili muslimansko ime, a pogotovo njihove obitelji, uopće znali da tim istim postaju muslimani i odbacuju vjeru svojih otaca? Nadalje, izgleda da nije samo iz svakoga sela po jedan primio muslimansko ime nego i svaki kućedomaćin. Ako je jedan iz sela, pa bio to i knez sela, uzeo novo ime, to se samo po sebi nije ticalo ostalih seljana koji to nisu učinili. Jasan je i razlog zašto su to učinili. Htjeli su da se riješe teških poreza koje su smatrali nepodnosivima. Iz čitavog izlaganja ne može se reći da je tu odlučni razlog odbacivanje svoje vjere bila fizička sila. U tom slučaju bile bi one tri kategorije prema vjerskom stanju nemoguće, jer su neki mogli ostati javno kršćanima, drugi opet potajnim kršćanima a izvana muslimanima, a tek treći javnim i ispravnim muslimanima. Kod svega toga vidi se, a to stoji direktno zapisano, da je strah bio vrlo važan faktor pri donošenju vjerske odluke, što još nipošto ne znači fizičku silu. Najjasnije je to kod kategorije "Poturi" koji se kroz strane dokumente, a i neke bosanske, povlače više nego dvije stotine godina, sve tamo do Bečkoga rata.[30]

Već spomenuti vizitator Petar Mazarek nabraja među razlozima prijelaza na islam činjenicu da se iz Bosne svakih pet ili deset godina dižu dječaci i mladići u jenjičare. Ovi u većem broju postaju veziri, paše, sandžaci, čauši, spahije itd. koji onda povuku svoju rodbinu za sobom. "Treba također dodati pritiske i nepodnosive poreze zbog kojih je /kako je bilo rečeno Vizitatoru/ u sutješkom kraju prošlih

godina otpalo od kršćanske vjere šest ili sedam tisuća duša." Osim toga smatra Vizitator, da je ponešto bilo razlogom, što se po selima šalju slabo sposobni svećenici koji propovijedanju riječi Božje ne posvećuju potrebnu brigu, dok oni koji imaju dara i duha stoje po samostanima s malom korišću za dobro duša.

Kod ovih vjerskih prijelaza opaža se skoro potpuna odsutnost vjerskih motiva, iako se radi o čisto vjerskoj stvari. U času prijelaza prijelaznici nemaju skoro nikakve vjerske pouke. Značajna je jedna riječ zabilježena pred sto ili sto i dvadeset godina od fra *Mije Batinića* u okolici Visokoga. Kad netko ide samo na čas u Visoko, onda zna reći: Pričekaj me samo dok ime promijenim.[31]

Važno je da prigodom prijelaza na islam nije upotrebljavana fizička sila, osim posve iznimno kao npr. kod jenjičara. U samom Kuranu piše: Nema prisile u vjeri. To je vrijedilo za one koji su se doista držali kuranskih zapovijedi. U časovima kad je disciplina, a i ona vjerska, bila rasklimana, u turskom carstvu bilo je i protivnih slučajeva.

Biskup fra Jerolim Lučić i provincijal fra Martin Brguljanin, dakle oba crkvena ili redovnička dostojanstvenika, čija je rodbina bila raskrstila s katoličkom vjerom i prihvatila islam, razgovarala su sa svojom islamiziranom braćom i to opetovano, ali bez ikakva uspjeha. Najuvjerljiviji dokaz zašto ne mogu odustati od svog koraka bio je taj što je u Bosni, kao i u ostalim pokrajinama turskoga carstva i mnogim drugim, bila predviđena smrtna kazna za one koji su otpali od islama kako je prije rečeno bez obzira da li su to bili novi muslimani ili stari. Naravno da se tu nije dalo ništa više učiniti.

Apostolski vikar fra *Mato Delivić* došao je u Vareš na apostolski pohod 14. listopada 1736. On ističe "da u cijeloj Bosni nigdje kršćani ne uživaju takvog mira i spokoja u vršenju svoje vjere kao upravo u Varešu. Ovo mjesto poznato zbog svojih brojnih i vrlo bogatih rudnika željeza,

bilo je uvijek od Turaka poštovano jer su iz njih dobivali veliku korist za državnu blagajnu, a također i za neke muslimanske privatne osobe".[32]

Biskup Delivić pripovijeda kako se neki kršćanin odrekao svoje vjere, ali se mučen grižnjom savjesti htio opet povratiti na kršćanstvo. Dobio je savjet da bježi preko granice. To je on i učinio, ali je onda državna vlast tražila krivca i ne našavši ga kadija je oglobio kršćansku zajednicu za 50 dukata.

Fra Bono Benić u svom Ljetopisu sutješkog samostana donosi teži slučaj.[33] Radi se o djevojci muslimanki koja je s jednim "momčetom krstjanskijem dalmatinom" pobjegla iz Skoplja u Dalmaciju. Turske vlasti bile su posebno uzbuđene kad se radi o muslimanskoj djevojci koja bježi s kršćaninom. Na demarš turskih vlasti u mletačkoj Dalmaciji izručiše "žalosni Mlečani", kako piše Benić, djevojku natrag u Bosnu. Udare tešku globu na sva tri samostana i nekoliko ljudi biše pogubljeni i jedna žena obješena.

Islamizaciju starosjedilačkog pa i novodoseljenoga kršćanskog življa u Tešanjskoj nahiji možemo pratiti po tefterima. Broj muslimana, posebno u okolici samog grada Tešnja, postepeno raste. Među muslimanima imade ponešto muslimanskih doseljenika od Zenice, Visokog i Travnika. To su već ranije poislamljeni stari stanovnici Bosne. Sa zadovoljstvom ističemo da nije zabilježen nikakav slučaj nasilja i bezakonja. Muslimani su s domaćim stanovništvom živjeli u dobrim i ljudskim odnosima, čim se tešanjski kraj odlikovao i kroz svu povijest. Sporadični slučajevi protivnoga značaja redovito potječu iz drugih krajeva, npr. od Travnika, Sutjeske i sl.

9. VELIKE SEOBE

Da povrati slavu turskom polumjesecu koja je već bila to nešto potamnjela sultan Mehmed IV. caru Leopoldu navijesti rat. Pod velikim vezirom Kara–Mustafom pošalje on vojsku od 250.000 momaka sa 300 topova da zauzmu Beč /1683/. To im nije uspjelo. Kad stigoše u pomoć gradu kršćanske čete pod poljskim kraljem Janom Sobjeskim i njemačke pod vojvodom Karlom Lotarinškim, dožive Turci strahovit poraz. Rat se nastavi pod imenom Bečkog rata /1683–1699/. Leopold I. sklopi savez s Venecijom i rat se proširi od Dunava do Crne Gore. U njemu izgube Turci svu Ugarsku osim Banata, zatim Hrvatsku i Slavoniju skoro do Dunava te čitavu preostalu tursku Dalmaciju osim Imotskog. Na mletačkoj i hrvatsko–slavonskoj fronti vojevale su skoro isključivo domaće čete što redovite što na oružje ustalog naroda pod fra Lukom Ibrišimovićem Požežaninom u Slavoniji, popom Markom Mesićem u Lici i serdarom Stojanom Jankovićem u Dalmaciji.[1]

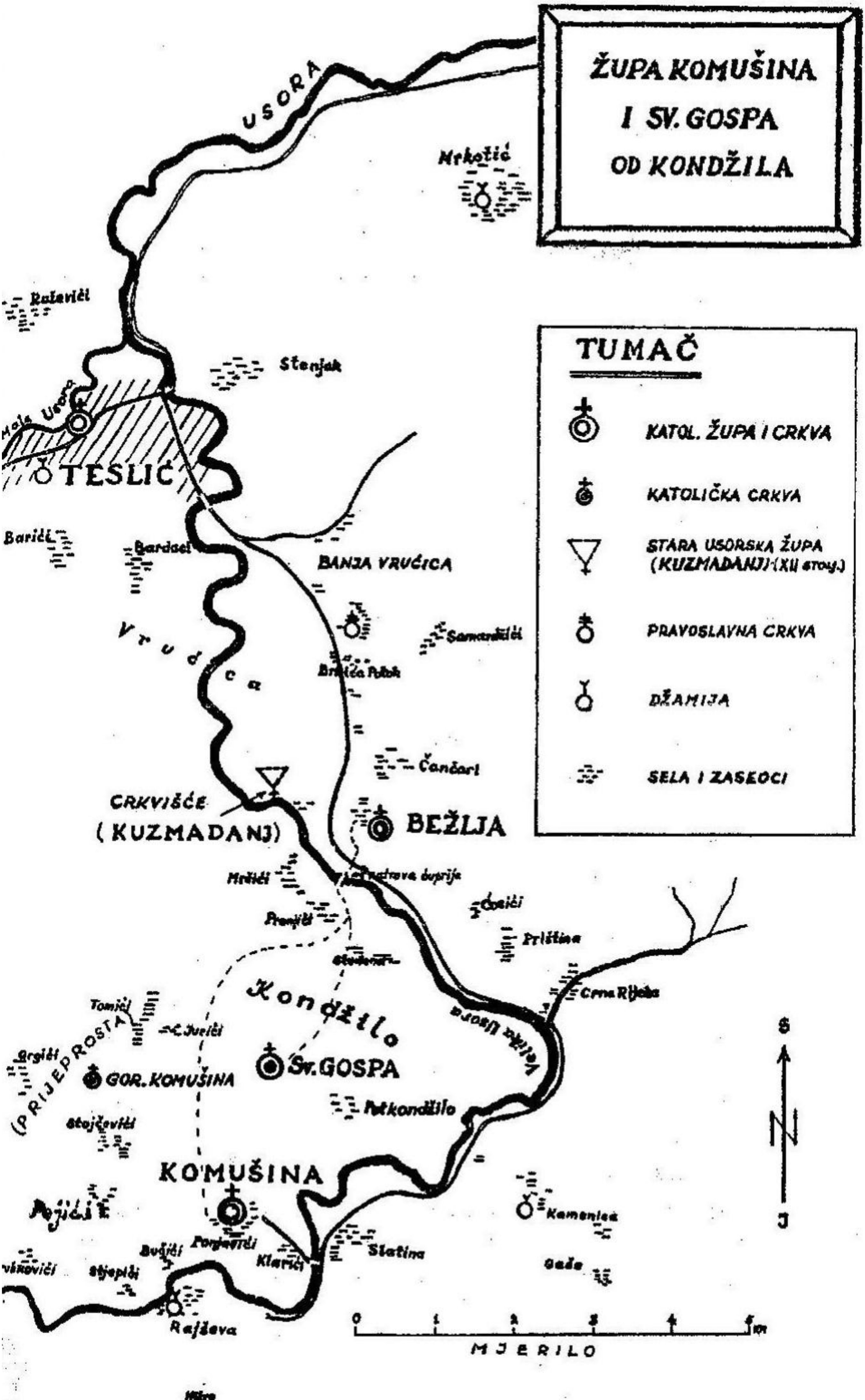
Nasta na širokim prostorima pomutnja, nasilje, glad i seobe širokih narodnih masa. Ovdje nas zanima u prvom redu što se dogodilo u sjevernoj Bosni. Biskup fra Nikola Ogramić u prosjačkom odijelu prelazi austrijsku granicu. Kada su hrvatske čete bile prodrle duboko u Podravinu, dolazi do organizirane masovne seobe iz Bosne. Pod vodstvom franjevaca isele sve župe donje Bosne u Slavoniju. Između Save i Drine odlazi skoro cjelokupno katoličko stanovništvo i nestaju sve župe toga kraja,

osim jedna, njih 13 na broj[2] – dok biskup fra Marijan Maravić[3] 1655. pripovijeda kako je tu već ranije seobama nestalo drugih 5 župa tog istog kraja. Ostala je tek jedna jedina župa sa 100 katoličkih kuća i napuštenim samostanom u Donjoj Tuzli. O ovim masovnim pokretima naroda nije ništa zabilježeno nego ih "čitamo" iz njihovih posljedica.

Ništa bolje nije bilo ni stanje između Vrbasa i Bosne, ostavljajući ovdje gornju ili pravu Bosnu po strani. U sjevernoj Bosni na tom odsjeku nije ostala ni jedna jedina župa. Postoji o tom pismeni dokumenat potvrđen od kobaškog kapetana Ivana Sekule i dubočkog vojvode Ivana Omerbašića o doseljenicima iz god. 1686, potvrđen od prije spomenute dvojice i ovjerovljen 22. 1. 1700. u Đakovu od bosanskog biskupa fra Nikole Olovčića.[4]

Na čelu svojih župa preveo je "poput drugog Mojsija" fra Andrija iz Dubočca, bivši provincijal, iz te svoje rodne župe 2700 kršćana, fra Mijo iz Velike 2300 iz župe Derventa, fra Ivo Seoničanin iz Majevca 1500, fra Ilija Dubočak, fra Jozo Rančanin /"Varešanin"/ i fra Šimo Modričanin iz Modriče i drugih župa 6500, fra Grgo Zgošćanin iz Seočanice i Zablaća 4500, te na kraju fra Juro Turbić iz župe Kuzmadanja 5700. Bilo bi to ukupno 22800 duša. Ima više prepisa ovog istog dokumenta pa prema tekstu iz Benićeva Ljetopisa sutješkog samostana, str. 110, kod župe Seočanice broj iseljenika iznosi 4000, dakle manje za 500. Još u vrijeme samoga rata piše provincijal Šipračić u Rim da je iz čitave Bosne iselilo preko 100.000 katolika i nastanilo se u Slavoniji. Broj je izgleda nešto uveličan, dok je on, zajedno sa svim drugim iseljenicima u mletačke i ostale krajeve, stvarno bio prenisko ocijenjen. No o tom koju riječ u nastavku.

Čitav taj masovni pokret nije sistematski i kritično proučen pa ostaje više interesantnih problema nedotaknuto. Tako npr. treba istom ustanoviti da li je među tim bjeguncima bilo i muslimana koji su se pokretu priključili

ŽUPA KOMUŠINA
I SV. GOSPA
OD KONDŽILA
USORA
TUMAČ
KATOL. ŽUPA I CRKVA
KATOLIČKA CRKVA
STARA USORSKA ŽUPA
(KUZMADANJ) (XII stolj.)
PRAVOSLAVNA CRKVA
DŽAMIJA
SELA I ZASEOCI
Stenjak
TESLIĆ
Barići
Bardaci
BANJA VRUĆICA
Vrućica
Samardžići
Čančari
CRKVIŠĆE
(KUZMADANJ)
BEŽLJA
Mrčići
Pranjići
Priština
Crna Rijeka
Kondžilo
Velika Usora
Tomići
Jurići
Grgići
(PRIJEPROSTA)
GOR. KOMUŠINA
Sv. GOSPA
Potkondžilo
Stojčevići
KOMUŠINA
Kamenica
Slatina
Klarići
Bukići
Stjepići
Rajševa
Gaće
S
J
0
1
2
3
4
5
MJERILO

i krstili u Slavoniji. To bi se najviše ticalo sutješkog kraja, u
kojem je 50 do 60 godina ranije bilo masovno prelaženja na
islam, o čemu smo već govorili. Nema sumnje da je izvjestan
nevelik broj ponovno prihvatio kršćanstvo, pa je glasom is-
tog dokumenta /bilj. 4/ fra Jakov Tvrtkovčanin iz Sut-
jeske krstio 337 ljudi u Slavoniji, a s njim i neki drugi frat-
ri s manjim brojevima.

Nameće se sumnja da li je ta masovna seoba bila 1686.
ili godinu dana kasnije ili čak za princ Eugenove provale u
Bosnu kod Sarajeva god. 1697.

God. 1686. bio je oslobođen znatan dio Slavonije, ali
je protuudarcem turskih četa bila ponovno zauzeta Požega
i neka druga mjesta, pa je možda bilo besmisleno iz pogibe-
lji u Bosni srnuti u druge teže u Slavoniji. Međutim i to se
da razumjeti kad čovjek pročita očajničko pismo fra Mije
Radn ića, jednog od glavnih pokretača seobe, koji je mislio
da je došao kraj katoličkom elementu i franjevcima u Bos-
ni.[5] Prema tome ostajemo kod godine 1686. Nastala je
doista pustoš u sjevernoj Bosni pa su kuzmadanjskoj župi
bile susjedne župe ona u Tuzli, Sutjesci i Banja Luci. Čini
nam se da je navedeni broj od 5700 ili u Benićevu Sutješ-
kom ljetopisu 5300 izbjeglica prevelik, ukoliko tu nisu
ubrojeni bjegunci iz susjednih krajeva Maglaja i Žepča, o
kojim popis naprosto šuti.

Narodna predaja u župi Našice, sačuvana u obitelji Boš-
njaković u selu Seonu govori o tome kako su "T e š n j a -
c i", tj. kršćani od Tešnja bili pod oružjem i štitili duge po-
vorke bjegunaca kao njihova zalaznica i obrana. Već citira-
ni dokumenat[4] govori da su upravo Kuzmadanjci /kamo
su pripadali i svakako i "Tešnjaci"/ bili "vrlo mnogi hrabri i
čvrsti ljudi koji su i nakon rata /zapravo seobe/ ostali u
kršćanskoj vojsci da se bore protiv Turaka za svoju vjeru i
domovinu, skoro uvijek sa sretnim završetkom".

Bilo bi vrlo interesantno znati koja su sve sela po Slavo-
niji i Srijemu naselili pribjezi iz Bosne. Jedno takvo selo
jest i "Komušina" kraj Požege. Znamo samo to da se sve

do danas brojni katolici hrvatskog jezika oko Pečuha i dalje nazivaju Bošnjacima.

Prešlo je u običaj da se sve te velike seobe pripisuju Princ Eugenu i njegovu munjevitom pothvatu na Sarajevo, "a tada s franjevcima i sa sličnim narodom iz Bosne krene u habsburške zemlje, koji nastani opustošenu Slavoniju i Ugarsku."[6] Dr. Jelenić nema pravo u tom pitanju. Princ Eugen, rodom Talijan, osjećajem Francuz i službom Austrijanac, usudio se sa samih 6500 vojnika i 12 topova upasti u bosanski osinjak. Za samih 26 dana prešao je od Broda do Sarajeva, osvojio je nekoliko tvrdih gradova i bez ikakve ozbiljnije borbe stigao pod Sarajevo. Kad su trubač i časnik koji su nosili poziv na predaju sarajevskoj tvrđi bili ubijeni odnosno časnik teško ranjen, Princ Eugen da spaliti sav grad izvan tvrđave i vrati se bez gubitaka natrag u Slavoniju. U sjevernoj Bosni do Doboja nije našao nigdje nespaljena sela a ni stanovnika. Izveo je iz Sarajeva nekoliko trgovačkih obitelji i nije nigdje zapisano da je ikakvu grupu stanovništva poveo sobom u Slavoniju. Kod Sutjeske želili su se neki priključiti Eugenovoj vojsci, kad se bude vraćao ispod Sarajeva. Međutim nigdje nije zabilježeno da su se doista i priključili. Kad bi i to bila istina i njih par stotina ili više pošlo sa savojskim princem, ipak bi to bila neznatna sitnica koja ne mijenja opću tvrdnju.[7] Grad Tešanj u Usori, bijen iz topova, ne htjede se predati pa varoš pod njim bude spaljena 2.11. 1697.

Kako se iz gornjega vidi sjeverna Bosna izgubila je svoje katoličko stanovništvo, ali gornja ili centralna Bosna to uglavnom nije. Postoje popisi katoličkih župa iz godine 1708. od fra Ivana Vietrija.[8] U njemu nema K u z m a d a n j a koji je kako izgleda posve nestao. Međutim to nije točno. Upravo 1708. započinju stare matice Kuzmadanja koji se od tada zove jedino K o m u š i n a. Te je godine ili nešto kasnije mogla biti ustanovljena župa ili barem kapelanija u tom mjestu, koja se otada stalno pojavljuje, i to već kod prvog popisa učinjena 1736/37. od apostolskog vi-

kara fra Mate Delivića. Nije je, na žalost, mogao pohoditi zbog rata, pa tako ostasmo bez izvrsnih statistika i podataka koje je taj biskup kod vizitiranih župa tako pomno bilježio.

Valja nam na kraju nešto reći o približnoj pouzdanosti brojeva ove masovne seobe kršćanske raje iz BiH. u doba Bečkog rata koja graniči s pravom katastrofom. Uzmemo li za podlogu statistiku koju nam pruža izvješće biskupa Ogramić–Olovčića god. 1675. s područja samo Bosanske biskupije, a taj je broj do samog iseljenja 11–12 godina kasnije još i porastao, možemo ustanoviti da je broj samostana otaca franjevaca pao sa 10 na cigla tri, ona u Sutjesci, Fojnici i Kreševu, dok su propali manastiri Srebrenica, Olovo, dvoje Soli /Donja i Gornja Tuzla odnosno Gradovrh/, Modriča, Visoko i Rama, a od 49 župa ostalo samo 10. Ako pobrojimo vjernike u utrnulim župama prema spomenutom izvješću i statistici iz 1675, nalazimo da je u samoj sjevernoj ili donjoj Bosni "nestalo" odnosno uglavnom iselilo 73.714 od ukupno 75654. Ipak broj je tek približan. Barem je u nekim župama ostao bijedan ostatak katoličkog življa sakrivajući se po šumama i nepristupačnim mjestima, pa tako i u Kuzmadanj–Komušini. Postepeno vraćanje u život barem nekih od propalih župa i katoličkog elementa išao je polagano uzlaznom linijom a da više nikad ne postigne svoju staru visinu i snagu, barem u relativnim brojevima. Tako nam godina nakon Bečkog rata i mira u Karlovcima /1699/, dakle godina 1700. znači najnižu točku u životu hrvatskog katoličkog življa u Bosni i Hercegovini od propasti bosanske samostalnosti i države do danas.

Možemo se upitati: što je s ostalim dijelom katoličkih vjernika izvan Bosanske biskupije, koji ovdje nisu ušli u račun? To je čitava Hercegovina i dio zapadne Bosne kao što je Duvno, Livno i slično. O njima ne postoje sustavne statistike kao one kod Ogramić–Olovčića, nego tek neke sporadične. Ipak znamo jedno. U tim pretežno katoličkim

krajevima živjela je otprilike jedna trećina svih katolika zemlje, a tako je manje–više i danas, pošto je tu katolički živalj bio najkompaktniji i najmanje izmiješan s drugima, a upravljali su s njim uglavnom makarski i trebinjski biskup. Seobe iz tih krajeva koji neposredno graniče s mletačkom vlasti, bile su jednako jake i organizirane kao i u samoj Bosni. Razlika je bila najočitija samo u tome što bjegunci odnosno iseljenici iz "staroga kraja" nisu došli u plodne i bogate krajeve Slavonije i južne Ugarske nego u kršnu dalmatinsku Zagoru koja im nije pružila mogućnosti života. Radi toga oni se postepeno i krišom, barem jednim dijelom, vraćaju u stari zavičaj i šire dalje po Bosni do Save dajući tako najvažniju komponentu katolicizma tamo gdje je taj već bio zamro. Prema gornjim navodima slijedilo bi da jedna trećina svih katolika koja na te krajeve otpada iznosi barem 35.000 duša. Prema tome broj iseljenika iznosio bi oko sto tisuća, možda i nešto više.

U bečkom ratu došlo je također do velikih seoba Srba pod vodstvom patrijarha Arsenija Crnojevića iz stare Srbije u Srijem i Donju Ugarsku.

Bilo bi zanimljivo povući paralelu tih seoba s onih istovremenim iz Bosne o kojim smo upravo raspravljali.[9]

10. KOMUŠINA U XVIII. VIJEKU

Kongregacija za širenje vjere u Rimu uvela je ustanovu apostolskih vikarijata god. 1622. zbog poteškoća s biskupima u misijskim krajevima pa i u drugim gdje su nekatoličke vlasti znale činiti brojne poteškoće djelovanju redovite hijerarhije. Takav je slučaj bio i u otomanskoj Bosni. Funkcija biskupa bila je mnogostruko smetana i od strane ugarskih kraljeva koji su imenovali "bosanske" biskupe a da ovi nikad nisu nogom stupili na tursko tlo. Osim toga zbog zaboravljenih granica biskupija dolazilo je do razmirica između pojedinih biskupa na terenu. Trebalo je da prođe više od 100 godina da bude u Bosni imenovan prvi apostolski vikar.

Bio je to Kreševnjak *fra Mato Delivić*, naslovni biskup bolinški i apostolski upravitelj Bosne /1736–1740/. Obavio je biskupsku vizitaciju cijele gornje Bosne, dok preostali veći dio nije mogao pohoditi zbog teških ratnih prilika. On spominje Komušinu kao župu koja već duže vremena funkcionira.[1]

Njegov nasljednik *fra Pavo Dragičević* iz Fojnice /1741–1767/, naslovni biskup diumenški, pohodio je više puta sve župe vikarijata i ostavio popis svega katoličkog življa u B i H od Save do Neretve /preko Neretve je bila Trebinjska

biskupija/, dokumenat izvanredne vrijednosti koji donosimo u cijelosti.[2]

Župu Komušinu pohodio je biskup 30. svibnja 1742. došavši iz župe Žepče. Župnikom je bio fra Anto Turbić, član sutješkog samostana. U župi su bile osim župske kućice, redovitog sjedišta župnikova, još i dvije druge, više kolibe nego kuće, građene od drveta u šumskoj osami da tako svećenik bude sigurniji od čestih i vrlo neprijatnih gostiju koji su u njima nemilice jeli i pili na župnikov račun, prijeteći globama i drugim neprilikama ako nisu bili zadovoljni; a bili su to gdjekada predstavnici turske vlasti ili su se barem takvim pravili. Na nekim samostanima bila su vrata tako nisko napravljena da siledžije nisu mogli na konju ujahati "u goste" fratrima.

Župsku kuću u Komušini, na svom zemljištu i u gaju, sagradio je čestiti kršćanin, pravi vjernik i čovjek iskrene dobrote, Mato Ponjavić. On i čitava njegova obitelj služili su požrtvovno svomu župniku i velikodušno mu davali što mu je trebalo i što su oni mogli učiniti. Druge dvije misničke kuće bile su u "dolini Bežlje" i u selu Sivši na dosta skrovitim mjestima, u šumi. Župa nije imala crkve. Biskup je na 3 već prije spomenuta mjesta misio, propovijedao i dijelio Potvrdu. Pišući o krizmi u selu Sivši, biskup daje sličnu pohvalu Andri Mukiću iz Sivše kao što je prije bio dao Mati Ponjaviću iz Komušine.

Župa je imala 8 sela, 131 obitelj sa 948 vjernika za sv. Pričest, znači sa i iznad 12 godina, te 454 malih koji se još ne pričešćuju.[3]

Na biskupskom pohodu god. 1761. došao je apostolski vikar *Dragičević* u župu Komušinu 24. kolovoza i ostao je tamo cijelu nedjelju dana. Kako je dolazio iz župe Velika započeo je svoju biskupsku službu u selu Sivši te se treći dan zaputio u sjedište župe. U Komušini bila je nešto veća i podesnija župska kuća. Tu je malo dalje od nje u sjeniku rekao za narod misu i podijelio sakramenat Potvrde. Po običaju pregledao je sve župske knjige i našao da je od zadnje

biskupske vizitacije u župi bilo:

krštenih	240
umrlih	84
vjenčanih parova	41
katoličkih kuća	178
župljana ukupno	2099.[4]

Na 31. kolovoza zaputio se u slijedeću župu Žepče i to u selo Vinište pa je tu prenoćio, i to na sjeniku da ima mira od čopora dosadnih buha u kući. Tu je sutradan i krizmao i zatim otišao u Ljubnu gdje je bila parokova kućica.

Drugi nasljednik fra Pavin bio je fra Marko *Dobretić* /1772–1784/, naslovni biskup eritrijanski, rodom iz "Vrhovina iznad Jajca", znači iz Dobretića. Mjesto je dobilo svoje ime po davnom pretku fra Markovu prije 300 godina, knezu Dobreti rodom iz Srebrenice koji se, iako slijep, sklonuo u padu Bosne sa svojim sinovima Pavlom, Vukom i Bernardinom u ovaj visoki kraj pod Vlašićem. Po njegovim sinovima dobila su tri sela svoja imena: Pavlovići, Vukovići i Brnjići.

Umro je 8. 1. 1784. u 77. godini života "dobri i naučni /znači učeni/, prisvitli i pripoštovani fra Marko Dobretić... Dosti je lijepih stvari naredio po bosanskijem župama da se čine na poštenje Božije i dosta lijepijeh uprava na korist spasenja duša. Ovi prelat vrlo ponizne haljine jest nosio i tuniku redovničku uvijek; takoder u vižiti jest ju nosio na goloj koži." Od svojih skromnih prihoda ostavio je ovaj biskup–pokornik svete Mise za svoju dušu i mnogo lemuzine "što ubogijem, što komu drugomu. Bog mu dao pokoj vični."[5]

Biskup Dobretić, nakon što je završio svoj biskupski pohod u selu Popović koje je tada pripadalo kotorskoj župi /Kotor–Varoš/, zaputio se 5. rujna 1776. protiv svoje volje u selo Modran daleko 7 sati vrlo opasnog i teškog puta kamo je stigao prije ponoći. Biskup je zapravo pobjegao iz mjesta gdje je krizmao, jer su se pojavili neki turski činovnici koji su teško oglobili tamošnjeg župnika, a biskup da

se spasi od slične i još gore pogibelji, bježi u slijedeću župu Veliku usprkos svojih 69 godina života. Imao je namjeru poći u Komušinu, ali nije mogao naum izvršiti zbog one opasnosti. I zato je prošao više drugih župa što u Posavini što u srednjoj Bosni i stigao konačno u komušansko selo Sivšu 22. listopada iste godine nakon 10 sati vrlo napornog hoda iz Žepča. U Sivši je prenoćio u župskoj kućici, zapravo kolibici, i sutradan 23. listopada 1776. krizmao 66 duša nakon Mise pod vedrim nebom. Sutradan je pošao u Bežlju, četiri sata hoda daleko, te je i tamo misio, propovijedao i krizmao u dva navrata. Narodu je govorio o potrebi kršćanskog nauka te o slavi Božjoj i ljubavi prema bližnjemu.

U sjedištu župe Komušina u dva je navrata izvršio sve funkcije kao u Bežlji. Na dan apostola sv. Šimuna i Jude izrekao je divnu propovijed njima u čast. Pregledavši pomno župske matice ustanovio je da je od svoje zadnje vizitacije 18. listopada 1773. /o njoj ne postoji biskupski izvještaj/ bilo u župi:

kršteníh	422
vjenčanih	80
preminulih u Gospodinu	210
vjernika za Sv. pričest	1680
malenih	1022
svih zajedno	2702
Misa rečenih za puk	250
katoličkih kuća	252
krizmanih ovaj puta	278
Oltara u župi	4
Župu služe misnika	2[6]

Odatle se starac biskup zaputio u Travnik udaljen 12 sati vrlo teškog i neprohodnog puta sve do sela te župe zvanog Gučja Gora u kojem je bilo sjedište župe. Jadni starac biskup!

Kao i obično biskup je vrlo savjesno najavio svoj slijedeći kanonski pohod dva mjeseca unaprijed posebnom

"okolohodnicom" /cirkularom/ župnicima, svim svećenicima i narodu. Očinski opominje da posvuda nađe sve što bolje po zakonu sv. Crkve i što manje onoga što mora pedepsati a tiče se teške pastirske obveze, doličnosti i svetosti svećeničke kao i stege ćudoredne vjernika u ova raspuštena vremena... Sijedog, bolesnog biskupa prati na putu samo njegov tajnik i jedan brat laik.[7]

Slijedeća *apostolska vizitacija* biskupa Dobretića obavljena je u župi Komušini 7. rujna 1779. Biskup je opet došao preko Žepča, iz sela Ravne za pet sati vrlo loša puta. U Žepče je stigao iz Travnika za dvanaest i više sati hoda praćen od dvojice oboružanih vjernika na putu koji on zove "dugim, punim opasnosti sa svih strana... po najvećoj žegi i s teškim trudom".

Biskup tada po prvi put uopće spominje "**prastaru i čudotvornu sliku Bogorodice na nebo Uznesene, vrlo poštovane sudjelovanjem mnogobrojnog puka.**" O tom važnom događaju govorit ćemo u slijedećem poglavlju i dalje.

Biskup Dobretić pripovijeda nadalje svoj rad u Komušini. Tu je na 8. rujna, svetkovinu rođenja Blažene Djevice Marije, govorio Misu pred vrlo velikom masom naroda. Njegov tajnik piše da je teško iskazati koliko je truda imao biskup, zajedno s drugim misnicima, dok je ispovjedio taj narod. Rekao je snažnu propovijed protiv mana u tome narodu kao što su zakletve, psovke, pijanstvo i ženidbe nezakonito sklopljene...

Slijedeći dan ispitao je župnika i njegova pomoćnika te pregledao župske knjige. Od zadnjeg biskupskog pohoda na 28. listopada 1776. do sadašnjeg 9. rujna 1779. bilo je u župi:

krštenih	336
preminulih u Gospodinu	197
zakonitih vjenčanja	92
Misa za narod	236
katoličkih kuća	249

duša za pričest	1739
malih nepričesnika	1120
vjernika svega	2859
krizmanih ovom zgodom	257
/zapravo 491 u cijeloj župi/[8]	

I ovaj puta biskup se morao sakrivati pa je noćivao u Bežlji, jer su se vlasti za njega vrlo "interesirale." Krizmao je na raznim mjestima, najviše u Sivši pod vedrim nebom nakon Mise 153 duše. Odatle se zaputio u selo Foču župe Velike. To je bila zadnja biskupska vizitacija o kojoj posjedujemo opširnu relaciju.

Biskup Dobretić uza sve brojne i teške poslove dospio je napisati kratak priručnik moralne teologije "ilirskim jezikom" koja nosi naslov "Kratko skupgliegne chiudoredne, illiti moralne bogoslovicze". Tiskana je u Anconi bosančicom god. 1782.

Na kraju daje biskup sažet prikaz svog apostolskog pohoda.[9] Trajao je skoro 7 mjeseci "uz neizreciv trud, strahujući od grubog progona Grka i Turaka, od novčani globa i ucjena prošavši čitav vikarijat". Pri tom je našao svega:

katoličkih kuća	8771
vjernika	76737
krštenih u 3. god.	10515
preminulih u Gospodinu	4038
Misa za narod rečenih	7547
vjenčanih parova	1912
krizmanih	7319
svećenika misionara reda sv. Frane	100
svjetovni svećenika /glagoljaši/	13
Crkava /zidanih/ svega	5
/u tri samostana te u Jajcu i Varešu/	
a sa ostalim crkvicama svega 23.	23

Pri obnovi crkve sv. Ivana Krstitelja u Sutjesci god. 1784, kada je mjesto ravnog stropa u crkvi postavljeno "šiše na voltu", tj. na luk, spominje se među majstorima, dvo-

jicom Kreševljaka, također i majstor Petar Ponjavić iz Komušine s još dvojicom drugova. Komušani se povratiše doma 2. ožujka. Potrebnu drvenu građu "usikoše Borovičani, tj. Ćuretovi /iz obitelji Ćure/ i nešto Mijat Trmešić".[10]

Treba zabilježiti još jedan važan događaj u povijesti župe Komušina. God. 1787. odijelila se od Komušine kao njezina mjesna kapelanija Sivša pa se po prvi put spominje mjesni kapelan fra Franjo Milanović u tzv. "Tabuli provincije" znači razmještaju svih članova provincije po mjestima boravka i službe.[11] Taj isti mlađi franjevac potpisuje se u maticama kao "župnikov drug fra Franjo Milan", a zatim i kao kapelan sivački. Ta činjenica postaje očevidna iz samih matica župe komušanske koje od god. 1787. ne vode dalje sela koja su dodijeljena novoj kapelaniji.

Donosimo ovdje jednu zanimljivu pojavu nekoga "s v e c a" u očima naroda koji je "djelovao" u župama Komušina i Velika te reakciju na njegovu pojavu tadašnjeg provincijala fra Bone Benića. Takvi slučajevi znali su se i kasnije javljati pa čak i početkom ovoga stoljeća /Niko Furundžija u okolici Jajca/. Ovdje donosimo u cijelosti bosančicom pisani dokumenat oca fra Bone Benića prepisan latinicom i pretočen u novi pravopis, dok je jezik samoga pisma ostavljen netaknut. Rijetki izrazi pisani su latinicom što ovdje označujemo razmaknutim slogom. Na kraju dokumenta zapisano je da su istu naredbu proštili dva puta "prid pukom bistro" župnici u Komušini i Velikoj. Dokumenat je značajan i za pastoralne metode onih vremena.

U sutješkom ljetopisu donosi fra Bono Benić broj katolika u vikarijatu god. 1777. u mjesecu srpnju: 8629 krstjanskih kuća sa 71442 duše i 33 župe.[12] Među 33 župe dolazi i Komušina sa 252 kuće i 2702 katolika. Samo 6 župa brojem su jače od Komušine, a 26 od nje je manje. Tako npr. Jajce broji 1765 vjernika, Mostar 1654, Sutjeska 1921, Tuzla 2692, Skoplje /Gornji Vakuf sa gornjom dolinom Vrbasa/ 1648. U to vrijeme uprava provincije misli proglasiti Komušinu "rezidencijom", što nije uspjelo jer je Tuzla

dobila tu čast zbog izuzetno važnog položaja, iako je nešto manja od Komušine.

"Budi faljen Isus Isukrst. Amen[13]

Fra Bono Benić vikar biskupov i ministar P r o v i n c i a l i s u Bosni OO./cima/ PP/oštovanim/ poštenijem župnikom, krstjanom našije župe C o m m u s k e i V e l l i c s a n s k e pozdrav, i blagoslov u Gospodinu.

Budući godina prošastije, i baš do skora duralo, i čulo se po tizije/m/ župama, što gdi da hoda nječesov vaš svetac komu ste njeki ter njeki išli da vam zapise daje, Boga moli, liječi i blagosivlja vas i životinju vašu; premda se to čulo, i do biskupa, i do starišina manastira, i pričujavali, što i znali što koji c a p e l l a n i; al evo nitko /od/ nas nije mogao istinito znati tko li je ti vaš rečeni svetac, otkle li je: evo pak srića donese i na nas tu skoro ne nanese da se sakriti /h/iteč od mene ne može nikako, a i od davna sam gledao zgode da vidim, i malo njegovu svetinju, pače prokletinju izvidim, i knjige iz kojizije vama gori rečena učini naopako dakle isti vaš gori rečeni; koga ste mnogi po kuća vašije dočekivali, i krili od vašije župnika i poštovanije pastira da ga ne vide, i ne nađu; evo ište od pošt. župnika vašije pastira oproštenja, jerbo je dosti naopako landrao od istije prid vama njekijem ter njekijem ište također oproštenja, i kaje se da je vas krstjane varao, i od pravije pastira vašije odvodio, i činio poslove štono ga ni tokalo da čini, nije mogao nipošto činiti, već štono vas je na oni način blagoslivljao ono je Gospodina Boga zajedno uvriđivao i pogrđivao; i knjige one njeke ter njeke /koje su sada u ruku našije/ jesu dostojne da se u paklu sažegu. Indi moji pošteni krstjani; nije ono svetac bio, već hinjac, nije dostojan bio da se njemu iđe i po kuća krije, već da se mahom očituje, starijemu kaže i iz vilajeta digne; neka njime stariji uprave. Koji neće da se pozna, i čini štono žalostan ima činiti; već i vas i sebe prija vremena u P a k a o vuče.

Progledajte dakle moja bratjo krstjani očima vašim ter se pokajte, koji ste šnjim općili; i sakrivali ga od vašije

pastira, i lijepo ispovidite; i unapridak nemojte svakoj žalosti, i hinjcem virovati, i svakoga lašca za sveta držati: gdi će ikada tko moć učiniti u krstjanluku dobra i svet biti, koji biži /od/ mise, ne čini barem korizmene izpovidi; ne opslužuje onoga štono mu Gospodin Bog zapovida: i što se klekav na kolina Bogu obećao učiniti, a ne učini, već oće da s'/h/injstvom i lažju žive; molimo vas more li takvi čovik Božji biti? Nemore doisto već vas vražji, vas P a k - l e n i j. Eto dakle neka se svi izbistrite, i pokajete; a kaje se kako reko i vaš oni svetinjak, da ne rečem oni tada prokletinja/k/, svojizi opakije poslova, i ište kako reko oproštenja od Boga je uvriđivo, i od vas sviju jerbo vas je varao. I molite Boga za me vašega starišinu; i dajući vam sv. blagoslov jesam ppOOpp.

Fra Bono Benić, koji gori, biskupski vikar itd.

28. S e p/tem/b r a 1765. in P a r o c h i a C o m m u - s s i n a e.

PS. Proštijte svaki u svojoj župi ovu našu dva puta u dva svetca prid pukom bistro. Pak vi OO P a r o c h i podpisav da ste ispunili pošljite je nama u manastir. Dodatak na kraju: "Proštih 2 puta na 18 oktobra, poslah o. fra Gabri. – Proštih 3 puta i poslah u manastir na 2. studenog 1765."

11. KOMUŠANSKA GOSPA OD KONDŽILA

Kao i druge kršćanske zemlje imala je i Bosna od starine izvjesne tzv. **zavjetne crkve Djevice Marije**. Vjerni im je narod na određene dane hodočastio u gomilama, moleći zagovor Majke Kristove i vjerujući da će u svojim nedaćama i potrebama biti uslišan, pa i na čudesan način. Zanimljivo je da je upravo sjeveroistočna Bosna jedina u cijeloj zemlji imala takva tri zavjetna mjesta svete Bogorodice: Zvornik, Olovo i Lipnica kod Tuzle.

Četvrto je bilo u R a m i. Tu je bila prastara crkva sv. Petra koja je postepeno prerasla u Gospinu crkvu, valjda upravo zbog jedne glasovite Gospine slike. Kad su narod i franjevci u najtežim ratnim prilikama iselili iz Rame god. 1687. u kršćansku Dalmaciju i naselili se uglavnom u Cetinskoj krajini, zavjetna Gospina slika bila je smještena u sinjskoj crkvi koja je tim postala jedno od prvih naših Marijinih svetišta.

Najstarije bosansko svetište bl. Gospe bilo je u Z v o r n i k u na Drini. Crkva, građena u gotskom stilu, bila je Marijina rođenja, s tornjem i zvonima, za ono vrijeme nešto izvanredno i vrlo značajno pa je kao takva mogla dati ime čitavom gradskom naselju. Samostan i crkva spominju se već 1378.[1] Tada se grad naziva "Z v o n i k", ime koje se provlači kroz najstarije dokumente da se tek kasnije prozove Zvornikom /prvi spomen 1519./. Ne smijemo zaboraviti da je istom papa Grgur XI. dopustio franjevcima

god. 1372. da uz svoje crkve mogu graditi zvonike[2] što prije nije bilo slobodno zbog odredaba o siromaštvu u njihovim konstitucijama. Zvonik je, dakle, bio nakon papinske odredbe vrlo brzo sagrađen, ukoliko su oni doista poznavali tu zabranu i držali je se.

Talijanska riječ za zvonik ili toranj jest "campanile", skraćeno "camp.". Fra Bartol naziva crkvu i samostan: Santa M a r i a de c a m p /o/. Odatle su mnogi smatrali da je to poseban samostan, stariji od onog u Zvorniku i tražili su gdje će ga smjestiti. Tako npr. "Pregledna karta Katoličke Crkve u BiH nekad i danas", Ljubljana 1935, smješta /s upitnikom?/ samostan sv. Marija u Polju kod mjesta Janje gdje počinje ravna Semberija.[3] Ovakav oštroumni domišljaj – mislim da zasluga ide pok. vrhbosanskom svećeniku Ambroziju Benkoviću – u djelu *Tuzlansko područje negda i sada* brisao je zauvijek taj nepostojeći samostan odnosno poistovjetio ga s bivšim franjevačkim manastirom u Zvorniku. Slika s Gospina oltara bila je posebno poštovana od vjernika. Kad su franjevci u nesnosnim prilikama napustili ovaj samostan i crkvu negdje 1533,[4] ponijeli su sa sobom i Gospinu sliku i stavili na oltar crkve u Gornjim Solima /Gornja Tuzla/. Po legendi neki turski konjanik probo je kopljem Gospino lice, našto je skrenuo s uma i bacio se u brzu Drinu.

Po zapovijedi iz Rima biskup je Lučić 1639. u samostanu Gradovrh, koji je bio samo zamuku nasljednik onoga u Gornjim Solima, vodio istragu o čudotvornoj slici.[5] Sam akt o tome donosi nekoliko interesantnih pojedinosti među kojim i tu da je zvornički samostan napušten tek iza 1540, dok o Gospinoj slici malo govori, pa Rim s tako vođenom istragom nije bio zadovoljan. Kad su oba franjevačka uporišta u Solima bila napuštena, prenesena je i Gospina slika u Bač, gradić u Bačkoj, pod imenom "Crne Gospe". S promjenom mjesta ostala je ta ranjena slika bez svojih poštivalaca u Bosni, a novih u Bačkoj nije dobila. Tako je ona prestala biti ciljem hodočašća.[6]

Još važnije od zvorničkog odnosno gradovrškog svetišta bila je crkva s Gospinom slikom u starom rudarskom mjestu u O l o v u. O njemu je mnogo pisano. Kad je 1640. apostolski vizitator bosanske provincije fra Pavo iz Rovinja[7] pohodio Olovo opisao je potanko crkvu i z a v j e t n u s l i k u. Marija je prikazana s djetetom Isusom na krilu, i pripisivala se, po legendi, svetom Luki Evanđelisti. Nalazila se u kapelici s lijeve strane glavnog ulaza. Fra Pavo pripovijeda o milostima i čudesima u Olovu koja su dobivali ne samo katolici nego također i muslimani i pravoslavni. Pošto je silan svijet znao nagrnuti u Olovo, to su turske vlasti uzdržavale red da se ne učini kakva nepravda ili nasilje.[8]

Olovska crkva postojala je već iza 1400. Svoje zavjetne darove poslala joj je kraljica Katarina Kosača, žena kralja Tomaša, a isto i Marija, žena Ivana Crnojevića, gospodara Crne Gore. U XVI. i XVII. st. Olovo je bilo najznamenitije proštenište na Balkanu kamo hodočaste ne samo vjernici iz Bosne, Dalmacije i Slavonije nego i iz Srbije, Albanije i Bugarske. Prezaduženu crkvu i samostan dao je zapaliti Sefer–paša god. 1704.

Postoji također jedna vrlo poznata Gospina slika u Lipnici kod Tuzle, za koju piše J. Kujundžić /Dr. Basler/ u naprijed spomenutom članku "Crkva sv. Marije u Zvorniku", koja je tek "blijed odsjev zvorničko–srebreničkog kulta". Ne možemo o njoj pisati, jer stvar nije do danas proučena.

Kada je Bosna izgubila svoja svetišta na sjeveroistoku zemlje, nije dugo čekala da se ustanovi novo milosno mjesto Gospinog poštovanja. Bilo je to u K o m u š i n i na sjeveru Bosne ali dosta zapadnije od spomenutih zavjetnih mjesta. O tom je postojala živa, ponešto legendarna tradicija, dok nam jedan povijesni dokumenat ne dade jasno svjedočanstvo o tome pred točno 202 godine. Dao ga je biskup blažene uspomene fra Marko Dobretić. On je kao starac od 73 godine došao po vratolomnom putu dugom 12 sati hoda

80

VI. De Parochia Comusina

Izvještaj biskupa Marka Dobretića sačuvan u vatikanskim arhivima

TVΠΑΛΓ1)ΙΑ ΑΓΑΠΩΗ

Pečat iz Komušine u Usori

Pod tim naslovom donosi Glasnik Zemaljskog muzeja /GZM/ u Sarajevu 1980. IV, 416 zagonetni i dosad nerazjašnjeni starokršćanski pečat /?/ iz Komušine. Urezan je nevještim grčkim slovima na jednostavnom plavkasto-zelenkastom kamenu. Nađen u Komušini, a našao ga je težak Ivo Rupčić god. 1877. kad je na njivi okopavao kukuruze. Na natpis pečata osvrnuo se i Vijesnik hrv. arheološkog društva god. 1888. str. 28.

iz Travnika u Komušinu. Njegov sekretar fra Filip Čović iz Vareša piše:

"Dana 7. rujna 1779. uoči svetkovine Rođenja Blažene Djevice Marije ustao je u cik zore Presvijetli Gospodin s ostalim pomoćnicima i pošto se bila sabrala sa svih strana velika množina naroda za tako važnu i pobožnu Svetkovinu, tim više što se **ovdje čuva i pobožno štuje vrlo stara i čudotvorna slika Djevice Marije na nebo uznesene**, nije lako izreći koliko je truda imao Presvijetli Gospodin sa svojim pomoćnicima da ispovijede /te vjernike/ i saslušaju probleme raznih pojedinaca itd. Pošto je tomu udovoljio koliko je mogao, **Presvijetli Gospodin je slavio zadnju Sv. Misu, na oltaru podignutom pod vedrim nebo na brežuljku kraj župske kuće gdje je bila postavljena ista sv. slika Majke Božje.**

Tada je izrekao dugu propovijed narodu o slavnom rođenju sv. Bogorodice uzevši za temu: **Rođenje Tvoje, Bogorodice Djevo, radost je navijestilo cijelom svijetu.** Nakon toga pristupio je dijeljenju sakramenta Potvrde 131 duši. Na kraju je podijelio svečani pastirski blagoslov i pripustio očinskom poljupcu sav narod koji je bio prezadovoljan i utješen. Sam se povratio u župsku kuću, ručao je i dalje saslušavao pojedince o njihovim problemima sve do zalaska sunca."[9]

Biskup Dobretić uložio je skoro natčovječan trud da proslavi Gospu u Komušini. Njegov zapis historijske je vrijednosti i siguran. Žalimo samo što nijedne riječi nije rekao o tome kako, kada i odakle je Gospina slika donesena u Komušinu. Nas bi zanimale i sitne pojedinosti ali ovaj pobožni štovatelj Gospin o tome nema ni riječi spomena.

Postavlja se pitanje otkada je Gospina slika u Komušini. Jedino znamo da pri zadnjem apostolskom pohodu biskup nije spomenuo Gospinu sliku, što bi sigurno učinio da je ona tu bila. Prema tome, prije tri godine te slike u župi nije bilo. Župnik nije imao nikakva razloga da zataji njezinu

prisutnost, štoviše bio bi sigurno pohvaljen zbog toga. Prema tome, skoro sigurno te zavjetne slike 23. listopada 1776. nije bilo u Komušini.

Biskup nadalje veli da je slika vrlo stara, čudotvorna i u narodu poštovana. Što se starosti tiče dobri i stari biskup nije imao kriterija da tu starost utvrdi i možda precizira. Kako se slika, barem po predaji, nalazila na ledini i u trnju, zatim bila čuvana u hambaru, primljena s oduševljenjem od naroda koji nije oklijevao da sliku rukama dotiče i ljubi, to je ona mogla izgledati daleko starija nego što je stvarno bila. Utvrđeno je po stručnjacima da je slika nekog umjetnika venecijanske škole najranije iz kraja XVI. stoljeća. Arheolog dr. Basler vjeruje da bi se to moglo i utvrditi analizom crvene boje koja je tipična i vremenom omeđena za tu umjetničku školu. Prema njegovom mišljenju mogla bi slika biti jedva 100 godina stara u času kad ju je biskup prvi puta vidio.

Otkad poštovanje ove slike postoji, nije nam sijedi pastir ništa rekao. On samo svjedoči da je slika čudotvorna, odnosno da je narod takvom smatra i mnogo poštuje. Dakle, kasniji kult te Gospine slike nije nam na žalost vremenski preciziran, ali je svakako trebalo vremena da se razvije do velebnih svečanosti u prisutnosti tisuća vjernika i inovjeraca.

Narodna predaja o slici po prvi put je objavljena u tisku godine 1907. Zapisao ju je isusovac o. Franjo Hammerl i objelodanio u kalendaru Srca Isusova te godine. Članak je izišao i kao posebna brošura malog formata 15 x 9,5 cm i doživjela je, što mi znamo, tri izdanja, zadnje god. 1961. Pisac se trudio da što vjernije zapiše pripovijedanje starca, crkvenog oca Ilije Babića. Njegovo svjedočanstvo, odnosno predaja, bilo je ponešto iskićeno elementima koji su stalno unišli u nit pripovijedanja nakon ponavljanja iste stvari stotinama puta. Pokušat ćemo razlučiti legendarne dodatke od samog historijskog događaja.

Ponajprije vidimo kod te predaje elemente koji se ope-

tuju i kod drugih Gospinih slika npr. olovske ili zvorničke. Čudotvorna slika, možda ne od samog početka, bila je "ranjena" odnosno probodena od nekog "neprijatelja" koji je zatim poludio i bacio se u rijeku, bilo Drinu ili Usoru, i tamo se utopio. Slika je i putovala odnosno bila prenošena iz mjesta u mjesto i iznesena na brdo. Dok je bila u hambaru bilo kod gornje Tuzle ili u selu Mrkotićima kod Komušine nikada u njemu žita nije nestajalo.

U komušanskom su kraju znali točno gdje je slika nađena i bila sakrivena izvjesno vrijeme. Po predaji bilo je to u selu Mrkotići tri sata hoda od Komušine u pravcu Tešnja. Našao ju je jedan član ugledne muslimanske obitelji Čapljić nekad zvane Kapetanović. Sa svoje njive iz trnja prenio ju je u hambar i tamo potajno držao. Kada je selo za stvar doznalo počelo je o tome govoriti, pa i s negodovanjem, dok nije došao u selo neki šeh, znači starješina derviša u tekiji /muslimanski redovnici u samostanu/. On je odlučio što se ima učiniti sa slikom. Nato je glavar obitelji javio to katolicima i nije htio prodati slike nego dobiti odštetu u naravi, tj. za žito, volove itd. Nato je, prema priči, odredio vrlo visoku cijenu u naravi koju je narod, kako vele, radosno skupio i dao vlasniku. Slika je tada bila donešena u Komušinu od nekoliko momaka koje je župnik posebno blagoslovio za taj "sveti put".

Na svaki način bit će cijena slike i visina narodnog dara vrlo uveličana. Na stvari to ništa bitno ne mijenja. Važno je da je prvi nalaznik slike bio musliman. Stari defteri iz 1570. i 1600. daju nam sliku sela Mrkotića ovako:

	1570.	1600.
muslim. obitelji	20	29
neoženjenih odraslih muslimana	5	3
kršćanske kuće	21	21

Selo je bilo napola kršćansko još 50 godina nakon osvojenja Tešnja od Turaka. Postotak kršćana pada i kasnije selo postaje posve muslimansko. I sam "nalaznik" slike bio

je kršćanin koji je prešao na islam. Ništa on nije našao u trnju, nego je slika bila stara obiteljska baština ili možda spašena iz zapuštene seoske crkvice. Kad je ona postala neugodna po vlasnika muslimana, da ne postane sumnjiv u vjeri, on sliku predaje kršćanima navodno na savjet nekog šeha.

God. 1887. uputio se komuški župnik *fra Blaž Ikić* s dvojicom drugih župnika iz Usore u selo Mrkotiće da ispitaju domaće ljude o toj stvari. Ikić nam zapisuje njihovo svjedočanstvo koje u nastavku donosimo te opširno priča i o drugim okolnostima kao što su čudesna ozdravljenja i sl. Događaj je opisan u Glasniku jugoslavenskih franjevaca 1888, br. 8, str. 136–138 i br. 9, str. 149–151. Iz članka donosimo ovdje ta izravna svjedočanstva /br. 8 str. 137–138/.

"Da se ob ovoj narodnoj predaji još bolje uvjerim, otišao sam one g. studenog mj. g. 1887. u družtvu vr. oo. Ambruže Rajkovića, župnika iz Žabljaka, i fra Joze Ilakovića, župnika iz Šivše, u navedeno muhamedansko selo Mrkotić gdje smo prenoćili kod muktara /selskog starešine/ *Avde Stunkića*, starca od 70 godina. Muktar nas je uljudno i pošteno pričekao, te je meni od ovdašnje čudotvorne slike bl. dj. djev. Marije među inim ovo pripovjedao:

Svetinja ta vaša u Komušini asli je /zbilja/ bila ovdje u našemu selu i to u hambaru moga komšije Čapljića, čiji su se stari zvali Kapetanovići. Istu su svetinju dvaputa nosili kauri, ali ona nije htjela ostati u kaurskoj zemlji /u Austriji/, već se je vratila opet na svoje staro mjesto u naše selo. Treći put odneli su svetinju Komušani, pa eto je tamo ostala. Pa mogu ti paroče i ovo kazati: našega sela nije nikada led obio do preklani, a ja sam zapamtio kada u našem selu nije znao nitko šta će rieći hranu kupovati: mi smo uvijek žito /kukuruz/ prodavali, i naše je žito bilo tarklije /odabranije/ za 2 groša na osmaku /24 oke/ od drugoga žita itd.

Učinio sam za tim dozvati u muktarovu kuću najstari-

jega potomka Kapetanovića, sada *Čapljića Mehmeda*, koji također otvoreno priznaje, da je ova slika bila njekada u hambaru njegovih starih. Kad sam napokon zapitao i Stunkića i Čapljića, da li su čuli od svojih pređa pripovjedati, da je ovdje gdjegod bila crkva, odgovoriše i jedan i drugi, da za to ne znaju. Mi, paroče niesmo od toga ništa čuli, a ne znamo ni to da je ta vaša svetinja vama prodata itd. Obća je međutim u narodu predaja, da je bila crkva u sredini sadašnjega sela Mrkotić – na jednom ovećem brdašcu, gdje se također vide i danas iz zemlje provirujuće veliko kamenje. Ovo Mrkotićani kriju prebojavajući se, da se ne bi opet ondje crkva podigla. Za sliku također neće da kažu, da su ju prodali: čini im se sramota očitovati, da su svetinju prodali itd."

Od samog *Mehmeda Kapetanovića* doznao je fra Blaž i slijedeće:

"Svetinja ova ostala je meni od mojih starih a oni su do nje ovako došli: Njetko od mojih starih našao je svetinju /sliku/ u živici svoje njive, pa ne znajući šta bi to moglo biti, ibretio se /čudio/ vrhu toga! Kad na jedan put naiđe onda kudretile /božjom odredbom/ jedan ciganin; ovog odmah dozove i kaže mu: deder vidi šta je ono tamo u obali, ciganin izvadiv sliku udari je nadžakom rekav: uh! ovo je vlaška gospa; našto ciganin ostane mrtav... Ovim čudom preplašen moj može biti još prašukundjed, odnio je ovu svetinju, te je eto ostala u našem hambaru sve do danas. Molim te kao svečevo /muhamedovo/ koljeno! Ovo je prava svetinja pa makar i vlaška /kršćanska/ bila, jer od kad je ona u našemu selu: našega sela nije još nikada grad /led/ potuka; godine su nam uvijek dobro rađale, a moja kuća šućur Allahu /Bogu hvala/ u svemu je bila napredna. Na sva ova odgovorio je šeh pomenutom Kapetanoviću: Makar bilo tako, ja ti ipak zapovjedam da otu svetinju prodaš njenu miletu /zakonu/ i to ni pošto za pare, nego naredi se za druge stvari. Kapetanović kao muhamedovac morao se je pokoriti muslomanskom svetcu /šehu/, te je prodao

sliku ovdašnjim župljanom za volove, ovnove i nekoliko oka kravijega masla. Sve ovo i ovom šta slična pripovjedali su mi mnogi od starijih ljudi."

Ovo svjedočanstvo daje nam otprilike i vrijeme kad je navodno slika "nađena u trnju." Mehmed je vrlo točno rekao koliko je koljena prošlo od nalaska slike tj. od prašukundjeda do njega prošlo je pet koljena koje sa njegovom približnom starošću od možda 60 godina čine preko 180 godina. Od svjedočanstva biskupa Dobretića 1779. do pohoda te trojice svećenika u Mrkotiće prošlo je 98 godina. Prema tomu slika je mogla biti u hambaru oko 80 godina. Svjedočanstvo Mehmedovo se otprilike slaže sa stvarnim tijekom događaja.

Po biskupu Dobretiću ona njegova svečana Misa i dirljiva propovijed bila je na brežuljku blizu župskog stana.

Da li se pod tim može razumjeti i brijeg Kondžilo, ne možemo sa sigurnošću utvrditi pošto biskup govori dosta općenito i ne polaže vrijednosti na izvjesne udaljenosti.

Događaji oko Gospine slike imaju svakako historijsku podlogu. Da se iz njih razvije pravo svetište svete Bogorodice sa velikim i vrlo stalnim godišnjim hodočašćima potrebno je još nešto: događaj koji će privući pažnju i poštovanje mnogobrojnog naroda. Taj je u našem slučaju jasan: *pronalazak stare slike Gospina Uznešenja na nebo* u jednoj muslimanskoj kući koja vjeruje da je bila pod zaštitom "ove svetinje", zatim neobična intervencija jednoga šeha i predavanje slike "latinskom miletu" – katoličkom narodu, posve su dovoljan razlog koji je pokrenuo onda u narodu proplamsaj vjere i ljubavi prema bl. Gospi. Po Kristovoj nauci gdje god je živa vjera i čvrsto pouzdanje tu je molitva i uslišena. Upravo te uslišane žarke molitve, pa i na čudesan način, trajna su podloga neprestanih i masovnih hodočašća u Komušinu kroz 200 godina.

12. ŽUPSKE MATICE I POPIS STANOVNIŠTVA ŽUPE KOMUŠINA

Župske matice uvedene su u Katoličkoj crkvi odredbom Tridentinskog koncila 1563. Do tada bilo je ovdje—ondje župskih matica, osobito krštenih, već i dva stoljeća ranije u Flandriji, na Rajni itd. samoinicijativom pojedinih revnih i dalekovidnih svećenika.

Brzo iza Tridentinskog sabora uveli su neki dalmatinski gradovi, kao Trogir, Korčula i dr., matice u svojim mjestima. Ne pišu se hrvatskim nego latinskim jezikom. Korčula posjeduje matice od 1583. Čim dublje u kopno, kasnije se uvode matice. U krajeve pod turskom vlašću dolaze dosta kasno.

U Bosni i Hercegovini istom u XVII. stoljeću postoje matice i to u Kraljevoj Sutjesci od 1648. do danas te djelomično u jednoj župi Trebinjske biskupije što je sačuvano samo u izvacima. Nije isključeno da je toga bilo i u ovoj ili onoj drugoj župi, ali do nas nije došlo. Vrlo vjerojatno postoje izvaci još iz XVII. stoljeća prastare župe Vodičevo na Uni koja se spominje već iza 1200. godine. Leži između Bosanskog Novog i Bos. Kostajnice. To je zadnja župa u BiH koja je kompletno propala, i to poslije 1800. godine.[1]

Danas općenito smatramo znatno starijim maticama one koje potječu iz početaka XVIII. stoljeća. Takve su npr. matice župe Jajce, Skoplje, samostanske župe Fojnice i Kreševa, pa i župe Komušine.

Sačuvane komuške matice teku od godine 1757. Međutim, sigurno znamo da su komuške matice započete godine 1708. Svjedoči nam to točni i revni fra Martin Nedić[2], provincijal Bosne Srebrene, u svom Šematizmu 1856. Nedić na istom mjestu spominje da je Komušina župa "od pamtivijeka".

Izgleda da je to u suprotnosti s onim što vizitator Bosne otomanske Ivan Krstitelj Vietri u svom izvješću u Rim 1708. nakon katastrofe katoličkog življa u BiH u vrijeme Bečkoga rata iznosi Sv. Stolici. Vietrieva relacija bilježi najniže stanje katoličkog elementa u BiH od Save do Neretve koji je ikada zabilježen, a ujedno obasiplje najvećim hvalama katoličke vjernike i njihove duhovne pastire kao nijedna druga dotada. U zemlji je od 59 župa ostalo svega 17 – ne brojeći amo Trebinjsku biskupiju te od preko 100.000 vjernika jedva 17.000.

Kod Vietrija bila je propala i župa Kuzmadanje, dakle današnja Komušina. Međutim, to neće biti točno. Iselio je najveći dio župe, osobito njezin donji kraj, dok je gornji dio, već u brda zavučen, barem djelomično ostao na starim ognjištima. Svjedoči nam to i Nedićeva vijest o maticama iz 1708. Ta je godina kad Vietri šalje svoj izvještaj u Rim, a sastavio ga je po materijalu nešto ranije skupljenom, pa ili još Komušina ne vodi svojih matica ili vizitator za njih još ništa ne zna. Na svaki način, iz kasnijih matica, koje su u Nedićevo vrijeme još postojale, vidi se da one nisu početak matica nego da ga pretpostavljaju u nekom prijašnjem svesku koji danas po svoj prilici više i ne postoji.

a/ Matice krštenih /rođenih/

U dva sveska starih matica nalaze se matice krštenih /kratica: MK/. Jedan je formata 23 x 16,5 cm i obuhvaća period od 18. 7. 1757. do 20. 3. 1776, te svezak 31,5 x 22,5 cm od 18. 3. 1798. do 17. 10. 1852. Upisi su vršeni velikom pažnjom i točnošću. Iz njih doznajemo ime djeteta

i obitelj u kojoj se rodilo, ime oca, majke i kuma, odnosno kume, uvijek uz oznaku sela i nadnevka krštenja. Odatle možemo vidjeti nastajanje i nestajanje sela, odnosno promjenu imena sela. Mnogo puta doznajemo iz kojega sela, odnosno kraja doseljuje otac ili majka ili kum djeteta.

Na čelu lijepo uvezane knjige krštenih stoji naslov: **Liber baptizatorum Parochiae Comussinae anno 1557.** /Knjiga krštenih župe Komušina god. 1757./.

Netko je dodao kasnije svojom rukom: /do/1767. Sto godina kasnije umeće o. Ivan Zlatousti /ne navodi prezime, ali znamo da je to bio zaslužni franjevac "Baruk" ili punim prezimenom Barukčić iz sela Dragalovaca komuške župe/ da na 4. studenog 1860. istakne sve upise u matice bivšeg kapelana ove župe o. fra Grge Ilića iz Vareša, kasnije naslovnog biskupa ruspenskog i apostolskog vikara otomanske Bosne kojeg je očito vrlo štovao. Njegove upise b o s a n č i c o m prepisuje o. Ivan Zlatousti latinicom jer već neki "ujaci" počinju zaboravljati naše staro pismo u kojem su obavezno pisane župske matice do 1780.

Kako naprijed rekosmo, n a j s t a r i j e m a t i c e župe od 1708. do 1757. više ne postoje. Kako su one propale, ne znamo: da li "višom silom" npr. u vatri ili u progonstvu ili nečijom krivnjom pa i krađom ostaje pitanje. Znamo samo da je gubitak za našu kulturnu i etničku prošlost bio težak. Da su one kojom srećom sačuvane, znali bismo sigurno koje su stare obitelji i rodovi preživjele katastrofalne seobe koncem XVII. stoljeća i mogle biti smatrane starosjedilačkim na Usori. Mnoga stara prezimena netragom su nestala i kriju se pod imenom kraja odakle su došli. Po Slavoniji, Mađarskoj pa i Austriji, u Štajerskoj, živjele su ili i danas žive obitelji kojima su imena izvedena od imena Usore i Soli kao npr. U z o r i n a c ili Z o l j a n/in/. Kako tada pred par stoljeća nismo imali svog ustaljenog pravopisa, slovo "z" u starom mađarskom čita se kao "s", to se navedena imena imaju čitati Usorinac ili Soljanin. Selo "Zoljan" postoji na više mjesta u Slavoniji kao kod Naši-

ca i Slav. Broda, a "Uzorinac" je poznato staro ime plemenitog roda u Štajerskoj.

Jasno mi je da su matice ovdje slabo bile iskorištene. Mjesto sistematskog prikaza i svih potrebnih zaključaka iz vrlo obilnog gradiva donosimo tek pojedinačne primjere; mjesto jasnog dokazanih i sustavnih zaključaka, tek izvjesne iskrice koje donekle rasvjetljuju neke šire i važnije isječke cjelokupnog pitanja. Ni deset puta veći prostor ne bi bio dovoljan za takav prikaz i temeljitu obradu gornjeg problema, pa se moralo ostati kod raspoloživog prostora kako se moglo i znalo.

U nastavku donosimo najstarije upise u MK župe Komušine najprije u potpunom tekstu, ali ispisano današnjim pravopisom; daljni ispisi su sažeti na glavne podatke. Pisao ih je župnik fra Andrija Čatić /br. 1–9/ a dalje do br. 17 fra Mi/j/o Aljinić.

U šematskim izvacima iz MK /matice krštenih/ zbog tjesnoće prostora ispuštamo selo gdje dotična krštena osoba živi. To se međutim može odmah vidjeti iz podatka o ocu dotičnog krštenika npr. pod br. 3: Antun Barukčić, Komušina. Znači otac , odnosno obitelj krštenika je u selu Komušina.

1. IN DEI NOMINE AMEN.
SLATINA. Anno Dom/ini/ 1757. na 18. s/a/rpnja. Ja o/tac/ fra Andrija Čatić, komuški župnik, k/a/rsti Iliu sina Andrije Lončarevića, iz Slatine, i njegove žene Pranje od Petra Balantovića iz istoga sela. Kum bi Ivan T. /nečitljivo/.

2. PRIEPROSTA, ANNO DOMINI 1757. na 28. s/a/rpnja. Ja otac fra Andrija Čatić, komuški župnik, k/a/rsti Andriju sina Ilije Pratljačića iz Prijeproste i njegove žene Klare od Markovića p/okojnog/ Ivana. Bi kum Luka Katić iz Studenaca.

Dalje slijede ispisi iz matica na šematski način,

Br.	Datum	Ime krštenika	Roditelji /i selo odakle su/	Kum
3.	9. 8. 1757.	Marko	Antun Barukčić, Komušina Ružica Marinić, Komušina	Petar Jakovljević
4.	10. 8. 1757.	Ivan	Antun Ireizović, Bežlja Oršola Katić, Studenci	Matije Gabrić, Bežlja
5.	10. 8. 1757.	Pranja	Franjo Grgić, Prieprosta Manda Balantović, Slatina	Ružica, žena Matije Ivandića, Komušina
6.	9. 8. 1757.	Franjo	Ilija Crnovršljić, Prieprosta Stašija Ćosić, Prieprosta	Ilija Ivandić
7.	25. 8. 1757.	Petar	Lovrin Baštijanović, Vrućica Anđelija od Mijata, iza Krsta	Ilija Ireizović, Bežlja
8.	21. 8. 1757.	Ilijana	Jure Barić, Teslići Anđelija Katić, Studenci	Jela Ireizović, Bežlja
9.	28. 8. 1757.	Marija	Marko Ćosić, Prieprosta Lucija Stojčević, Studenci	Kata Janjić, Studenci
10.	23. 10. 1757.	Marko	Petar Marić, Kamenica Marija Balukčić	Ivan Ponjavić, Komušina
11.	1. 11. 1757.	Marija	Nikola Lošić, Bežlja Manda Ćosić, Prieprosta	Jela Ireizović, Bežlja
12.	2. 11. 1757.	Ilija	Martin Stanušić, Stanušići Stana od Radiše, Stanušići	Juro Ireizović

13.	25. 11. 1757.	Andrija	Lovro Ivanković, Brez. Dane Manda Rasputić, Brezove Dane	Matije Gavrić, Bežlja
14.	27. 11. 1957.	Kata	Ilija V/a/rbat, Dragalovci Marija Mukić, Sivša	Kata Čičković, Sivša
15.	30. 11. 1957.	Jozip	Petar Dominović, Prisadi Ivanica Čolić, Ularice	Marko Mukić, Sivša
16.	30. 11. 1757.	Kata	Blaž Pavlić, Omanska Marija Ravnjak, Sivša	Franja Ključević, Omanska
16a.	25. 12. 1757.	Tomica	Ilija Ivanković, Sivša Kata Pavlić	Anđelija Katić, Omanska
17.	26. 12. 1757.	Božo i Stjepan, blizanci	Matije Bartolović, Sivša Marija Gaćić, Osredci	Juro Pavlić i Ivan Ravnjaković, Sivša
101.	11. 2. 1759.	Ivana	Ilija Gašić, Kamenica i Mara kć. Jovana Radića, Planjak /Planje/	Ivana Balantović, Slatina

kako su to konkretno župnici unosili. Imade umetanih listova koji nisu pravovremeno uneseni u knjigu pa tako i ne slijede pravilan red nadnevaka. Tako je npr. fra Bono Babajić rodom iz sutješke župe, najvjerojatnije iz sela Lipnice – očito je on bio vanjski kapelan za udaljenija sela oko Sivše i Žabljaka – upisujući na posebne listove donosio župniku podatke za matice. Prvi mu je upis bio na 20. VII. 1757, dakle prije početka službenih matica:

"Na 20. jula 1757. charstih Ja fr Bono Babaich Illiu sina Jozipa Cgljucevichia isomansche i negove ž Ivanne od Ravgnaca izsivse, cum bi Matie Catich istoga sela". /Naš prijepis: "Na 20. jula 1757. krstih ja fra Bono Babaić Iliju sina Josipa Ključevića iz Omanske i njegove ž/ene/ Ivane od Ravnjaka iz Sivše. Kum bi Matije Katić iz tog sela"/. – Fra Bono nadalje upisuje:

Datum	Ime krštenika	Roditelji /i selo odakle su/	Kum
3. 7. 1757.	Jela	Nikola Sučić /Omanjska/ I Kata Vrbat /Dragalovci/	Ivanica Mukić /Sivša/
20. 8. 1757.	Marija	Matija Barukčić /Dragalovci/ i Kate Labud /Osredci/	Ivanica Vrbat /Dragalovci/
24. 8. 1757.	Stipan	Ilija Gavranović /Ularice/ i Manda Zoran /Ljetinići/	Andrija Gavranović /Ularice/
26. 8. 1757.	blizanci Ivan Ivanica	Marko Kovačević /Makljenovci/ i Anđelija Gašić iz istog sela	Ivan Gašić /Sivša/ Anica Mukić /Sivša/

11. 2. 1758.	Marko	Ilija Lukačević /Makljenovci/ i Ivanica Babić /Sivša/	Andro Anđelić /Žabljak/

b/ Matice umrlih

Među do danas sačuvanim starim maticama najoskudnije su upravo matice umrlih. Idu od 28. 7. 1757. do 20. 8. 1766, nepunih devet godina. Sadržajem upisi su vrlo siromašni i donose uobičajenu formulu. Tako npr. najstariji upis u ove matice glasi: "Po meni o. fra Andriji Čatiću komuškom župniku, primivši s/vete/ sakramente pođe s ovoga svita Marin Ilić iz Slatine. Bi ukopan /u/ grebju pod pod Jelikam. Anno dni /godine Gospodnje/ 1757. 28. s/a/rpgna".

Ne upisuje župnik nikakvih pobližih oznaka pokojnika, ni čiji je sin, ni koliko je godina imao ni dana smrti. Među prvim upisanim pod brojem dva i dalje bili su slijedeći:

7. 8. 1757. Petar Lošić iz Prijeproste, 50 godina;
12. 8. 1757. Josip Mršić Ilijin iz Stanušića, 20 god;
25. 8. 1757. Gavro Tucaković iz Komušine, 50 god;
6. 9. 1757. Marin Petrović iz Vrućice, 80 god;
11. 9. 1757. Ivandija Knežević iz Komušine, 63 godine;
/u popisu Hrvata katolika biskupa Dragičevića god. 1743. – popis za Komušinu u nastavku odlomak G, nalazi se isti taj Knežević tada starješina kuće sa 24 člana/;

4. X. 1757. Petar M/a/ršić iz Stanušića, 57 god;
31. X. 1757. Manda domaćica Petra Kulaša iz Popovića, oružana svim svetim sakramentima, godina 50; ukopana u "svom groblju" /u Popoviću/.

Opaža se da se mala djeca u najvećem broju slučajeva uopće ne upisuju u matice. Zbog toga broj umrlih u župi prema maticama nije realan, te je prema broju rođenih redovito odviše malen. Tko želi studirati demografske po-

datke za pojedine historijske odsjeke po župama i biskupijama, treba znati da je broj umrlih daleko ispod stvarnog stanja. Upisuju se naime mala djeca samo u rijetkim slučajevima, i to kad župnik prati dijete na groblje. Koji puta upisuje župnik neke izvanredne slučajeve koji upadaju u oči. Sam opis takvog slučaja je vrlo živ. Tako npr.:

"Pojde /s ovog svita/ Lovro sin Matija Lončara iz Vrućice. Bože oslobodi svakoga, naklan bi od paščeta mamena i do trideset dana pobisni i bi istoga dana ispoviđen lipo, posli odma pođe bučiti itd. i do sat /vrimena/ izdanu dušu, od godina okolo 20 i bi ukopan u grobiu sela". Ovaj upis je u MU od 18. 10. 1760. br. 43.

Koji puta ističu se zasluge i kreposti pokojnika, kao npr. MU 14. I. 1763. br. 48:

"Pođe /s ovog svita/ pokojna Ružica Ponjavić iz Komušine alias baba koja je dosta službe učinila lipo i pošteno redovnikom... primivši svete sakramente, od godina 65 i bi ukopana u grobie Vučinića. Bog joj se duši smilovo."

Naziv "baba" za župnikovu domaćicu, kako se vidi iz više zapisa, općenit je i nije vezan za posve stare godine. Kod župnika u Hercegovini mjesto "babe" bio je u običaju "babac", sluga koji im je vodio kućanstvo. Tu nastaje malo čudna anomalija: sluga u kući bez obzira je li mlad ili star naziva se "momkom", a kućanica, također bez obzira na dob, uvijek je "baba".

I matice umrlih kao i sve druge pregledane su i potvrđene kod svake biskupske vizitacije pa tako i na 19. lipnja 1765. po biskupskom tajniku fra Frani Vučeviću.

Te iste godine vladala je u Bosni kuga. Pomrli kužnjaci nisu bili upisani u matice nego samo neki i to godinu dana kasnije. To bi moglo značiti da su upisivani na poseban list ili listove pa su ti kasnije zagubljeni, a ostao je zabilježen samo jedan sa ciglih 7 imena:

Šimo Trlinović, 36 godina, njegova mati Manda, 60 godina.

Matijana iz iste kuće, 30 godina. Ružica kći istoga Šime, 11 godina, Antun sin 4 godine, Ivanica kći 2 godine, Matije sin mu od 1 godine. "Ovi svi biše pokopani u Lepenici kod Tešanjke rijeke, a pomriše u Mravincu/!/ godine 1765."

Gornji upis u matice unesen je preko godinu dana kasnije od samog događaja. Očito je bio napisan na komadu papira, zagubljen i kasnije upisan u matice. U međuvremenu se bio promijenio i sam župnik pa je nakon fra Gabre Šljivića nastupio fra Dominik iz Vareša. Fra Gabrin rukopis nije bio lijep ni dosta čitak. To nam možda razjašnjuje i činjenicu da u župi Komušina nije postojalo prezimena Trilinović ni prije ni poslije spomenute kuge. Tako je novi župnik mogao krivo pročitati spomenuto prezime koje je u originalu moglo glasiti Tripalović, prezime koje je postojalo u to doba u Cetini i u Duvnu /Brišnik/. Ovo je samo pokušaj rješenja toga i još širega pitanja: zašto je zapisana tek jedna obitelj pokošena kugom a ne i razne druge? Upis je također netočan i glede imena gdje je živjela spomenuta obitelj: Mravići a ne Mravinac.

c/ Matice vjenčanih

Najstarije matice vjenčanih /MV/ sadržane su u dvije knjige. Prva je uvezana kožom u knjigu formata 27,5 x 17 cm. Obuhvaća period od 29. 10. 1757. do 2.2. 1766. MV nastavljaju se u jednom duguljastom i loše vezanom svesku formata 31,2 x 10,6 cm. Obuhvaćaju razdoblje od 3. 11. 1776. do 22. 2. 1805. U prvom spomenutom svesku svi su podaci MV pisani bosančicom. U drugom navedenom svesku vlada bosančica sve do 27. 11. 1780, a nastavak do kraja MV pisan je latinicom i latinskim jezikom do 22. 2. 1805, tj. do kraja sveska. Ovaj svezak matica otvara u ime biskupa fra Marka Dobretića i pod njegovim papirnim pečatom njegov tajnik fra Jozo Valenta iz Ivanjske. Fra Jozo kasnije u ratu bude uhvaćen i ubijen 20. 3. 1788. kod Bihaća[4], a također u sličnim okolnostima i župnik Starog Majdana

fra Tadija Tomić iz Duvna. Na kraju matica potpisan je biskup fra Grgo /Ilić/ iz Vareša; veli da je matice pregledao i odobrio u četvrtoj kanonskoj vizitaciji 19. kolovoza 1805.

U nastavku donosimo nekoliko starih ispisa iz matica vjenčanih. Ovi su ispisi najobilatiji među svim drugima: obuhvaćaju četiri ili pet osoba – mladoženju i mladenku s njihovim roditeljima i mjestom odakle su, zatim kumove s mjestom stanovanja.

U matice se često upisuju tajna vjenčanja zbog straha pred turskim vlastima. Redovito je netko bacio oko na mladenku i dao krivu izjavu o njoj da se želi odreći svoje vjere. Ukoliko još ima vremena dotična bježi u drugi kraj, zabačen poput Komušine, i vjenčava se potajno bez običajnih triju navještaja ali pred više svjedoka. U tom slučaju brak se ispisuje u matice latinskim jezikom, a ne hrvatskim: bosančicom koja je u Bosni vrlo poznato pismo. Evo takvog jednog teksta MV 6. 1. 1778. br. 50:

"Nakon samo jednog navještaja, i dva oproštena zbog 'turskoga straha' itd. povezao sam u brak Petra sina Mate Dolića iz Bežlje i Anđelije Balantović iz Slatine s Klarom kćeri Stipana Kostreša iz Popovića i Ivane pokojnoga Vučića iz Vrhovina. Svjedoci su bili Pavao Katić iz Studenaca, Stipan Bejić iz Popovića, Filip Stipanović iz Bežlje i Ivana žena Mije Brkića iz Bežlje. Gore rečene, izgovorivši svetu misu potajno sam blagoslovio njihov brak ja fra Ivo iz Vareša /Ilijić/, župnik."

Otac mladoženje Mato Dolić potječe iz Livna. Klara je kći Stipana Kostreša iz dalekog sela Popović, izloženog neprilikama svake vrste. Majka mladenkina potječe iz Vrhovina, izraz općenit i vrijedi za više gorovite krajeve u suprotnosti prema onim nižim, plodnim prostorima koji se općenito nazivaju Župom. Po prezimenu već pokojnog oca Vučića mogao bi i on biti od Livna. Među svjedocima su domaći ljudi, možda čak starosjedioci. Bejići su starinom iz Popovića, preselili kasnije u sivačko–ularički kraj. Jedini doseljenik među svjedocima bio bi Mijo Brkić, za koga znamo da

je doselio u Bežlju iz travničkog kraja.

Upisi u matice bogato su vrelo podataka za migracije u i iz Komušine.

MV 24. 9. 1777. br. 46: "Navistivši tri puta i ne našavši zaprike vinča o. fra Ilija Janjić Matu sina Jure Grčića iz Cetine i Ružice od Čuje sa Ružicom kćerju Marka Vulete iz Kladara i Tomice od Brekala. Svidoci biše Grgo Mukić i Luka Mukić iz Sivše."

Navedeno društvo vrlo je složeno pa treba stvar ponešto razlučiti. Svjedoci, dvojica Mukića iz Sivše, spadaju u najstarije rodove komuške župe. To još ne znači da nisu odnekud doselili u Usoru iza Bečkog rata. U crkvenim akcijama donjeg dijela komuške župe Mukići su uvijek Crkvi na raspolaganje. Kod mladoženje Jure Grčića stoji izričito da je iz Cetine. Pri jednom drugom upisu fungira kao kum na vjenčanju Jure Cetina, a mladenci su stranci rodom iz Hercegovine i Dalmacije. Župnik upisuje vrlo sitno i jedva čitljivo tko je zapravo taj Cetina. On zapisuje kao da krije prezime tog čovjeka. A on ga ipak mora znati: Grčić. Doseljeni Grčići iz Cetine u Komušinu spadaju u "banderiju harambaše Mate Filipovića–Grčića". Iz te obitelji proslavili su se u obrani Sinja 1715. ponajprije harambaša Mate, a također i njegov brat don Ivan Grčić. Od mletačkih vlasti Grčići budu odlikovani nasljednim poglavarstvom u svome selu kao i vojničkim zapovjedništvom narodne milicije ili graničara kojih zapovjednik nosi ime od Mlečana prihvaćeno "harambaša".[5] Na uspomenu sjajne pobjede pod Sinjom ustanovljena viteška narodna igra "Alka" na daleko po svijetu poznata.

Obitelj Grčića je samo jedna grana plemića stare Rame Filipovića koja je dala ne samo izvrsne svećenike, propovjednike, učitelje itd. nego i proslavljene junake. Na taj način doseljenici "Cetine" pod kojim se imenom kriju Grčići, nisu samo doseljeni hrvatski Dalmatinci iz Cetinske krajine nego još starije hrvatsko koljeno Filipovići iz Rame koji zaobilaznim putem dođoše u sjevernu Bosnu putem Sinja

i Cetine. Grčića ima danas u solinskom polju, a bilo ih je nekad i oko Livna.

Pri ženidbi spominju se i Čuje. Oni su zapravo Čuići iz Duvna, a "Ružica od Čue" majka je mladoženje Jure Grčića. Mladenka Ružica Vuleta iz sela Kladara na putu od Doboja prema Derventi potječe iz Hercegovine, a starinom možda još iz daljega kraja. Njezina majka je od Brekala starinom od Imotskoga. Dakle, vrlo šarolika i zanimljiva slika jednoga vjenčanja.

Još nekoliko primjera sklopljenih brakova iz 18. vijeka iz kojima se vidi strujanje stanovništva u usorskom kraju, a donekle i stare usorske obitelji.

MV 10. 11. 1776: Navistivši tri puta u tri s/vetkovine/ i ne našav nikakve zaprike itd. vinčah ja fra Barto /Gašić/ Lovrena sina Jure Ireiza s Anđelijom kćerju Petra Mukića iz Sivše. Svidoci biše Juro Hirejzovića iz Bežle /!/i Juro Matievič iz LJetinića.

MV 26. 11. 1780: Ispunivši svaka /sve/ i ne našev nikakve zaprike vinčah jah fra Ilija Janjić Iliju sina Mijata Gašića iz Kamenice i Anice od Liješćanina iz Slatine z Andrianom kćerju Žeravovića iz Alibegovaca i Marije od Katića iz Omanske. Svidoci biše Ivan Gašić i Pero Rašić.

MV 26. 11. 1780, br. 42: fra Juro iz Oćevije /Semun/ Luku sina Matija Anđelića iz Sivše i pok. Lucije od Majstorovića iz Žabiaka s Domom kćerju pok. Ilije Ivića iz Vrućice i Marije od Labuda iz Popovića. Svidoci biše Antun Anđelić i Matije Anđelić iz Sivše. Jenga Kata Bošnjakova iz Omanske.

MV 28. 10. 1783, br. 36: Ilija Petra Lovrića i Natale /Božice/ Vučković iz Sinja oboje i Marte kćeri Tome Bajo i Kate Tolo iz župe Zavojane u Dalmaciji. Svidoci: Bono Mukić i Jozo Gazibara, "stanovnici ove župe" i Ana žena Stipe Lovrića, "jenga".

MV 28. 10. 1783, br. 37: Ilija Marijanović iz Ularica ženi Petronilu kćer Ilije Alilovića i Božice Lukendić iz

Posušja...

MV 28. 10. 1783, br. 40: Ilija Lošić iz Prieproste ženi Mariju kćer Tome Zrinića iz Imote i Ane Bajić iz Imote...

MV 29. 9. 1760: Fra Dominik iz Vareša vinča Antuna sina Joze Antolovića iz Visa s Mandom kćeri pok. Mijata Gašića iz Kamenice i Anice od Andrije Liešćanina. Svidoci: Matije Paurović i N. Antolović iz Visa. Jenga bi Kata Paurovića Matija domaćica.

MV 29. 8. 1784. br. 86: Kapelan fra Franjo Milan "poveza u brak riječi prisutnih" Stipana sina Jakova Čuturića iz Šupljeg Cera i Agate Dragoić iz Rastovače s Katom kćeri Ivana Miloševića iz Gruda i Jakovice Kusturić iz istog sela. Svidoci: Stipan Senjaković, Juro Čuturić i Ivana žena Ante Senjakovića, svi iz ove župe.

d/ Popis katoličkog stanovništva u župi Komušina učinjen od biskupa fra Pave Dragičevića /1743/ i fra Marijana Bogdanovića 1768.

Oba popisa nalaze se u Arhivu Kongregacije za širenje vjere u Rimu. Objavio ih je o. dr. fra Dominik Mandić u djelu Chroati Catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annis 1743 et 1768 exaratis, Chicago–Rim 1962. kao izdanje Hrv. povijesnog instituta.

Uz ime domaćina nalaze se uvijek po dva broja: prvi označuje osobe koje se pričešćuju, dakle iznad 12 godina, a drugi malene koji se po ondašnjem još nisu pričešćivali, dakle ispod 12 godina. Ime u zagradi znači netočno ime u popisu, ispravljeno po maticama župe Komušina iz tog vremena.

1. Dragičevićev popis 1743.

U selu Komušina

Ivan Gošić /Gašić/	4	5
Martin Marić	6	5
Ana Davnjanović	2	1
Mato Marić	4	1
Jure Marić	2	–
Petar Balentović	9	4
Ivan Balentović	7	5
Ivan Krističević	3	2
Jure Krističević	3	1
Marijan Ilić	7	4
Marijan Stojaković	6	3
Franjo Pauzević /Paurević/	5	7
Natalis Brusnić	4	7
Mihael Tadić	4	7
Josip Balukčić	18	7
Ivan Jurković	9	–
Josip Jakovljević	3	5
Ilija Klarić	8	5
Mato Ponjavić	9	4
Marko Taronić /Taranić/	3	–
Ivan Bučić	6	5
Anto Pratijačić /Pratljačić	10	5
Stanislav Crnovršljić	14	5
Franjo Ložić /Lošić/	12	6
Ivan Marić	4	6
Ivan Grgić	9	11
Mato Šoljić	4	1
Anto Ćosić	11	16
Martin Lozić /Lošić/	4	4
Josip Crnovršljić	5	11
Ivan Knežević	16	8
Ivan Vuć /Vuk/	5	2
Martin Janjić	5	6
Ivan Ilić	4	1
Luka Katić	14	8
Petar Maršić /Mršić/	20	6
Stanislav Tucić	9	1
Andrija Lončar	2	1
	258/181	

U selu Popović

Franjo Kulaš	14	7
Ivan Kulašević	9	2
Nikola Gabrić	8	2
Ivan Božić	5	–
Mato Ilarić	15	8
Petar Labudović /Labud/	4	6
Mato Bernadić	7	3
Marko Putropić	8	4
Ivan Vrbatović/Vrbat/	7	6
Martin Vrbatović	6	6
Franjo Baručić /Barukčić/	10	8
Petar Kovačević	6	–
Anto Ekmekčić	3	4
	102	56

U selu Bežlja

Bartol Barić	5	8
Tadija Barić	12	5
Mato Ireizović	14	10
Ilija Petrušić	7	–
Jure Gabrić	9	5
Andrija Gabrić	5	1
Ivan Stojčević	4	3
Mato Kapetanović	6	–
Martin Lončar	13	4
Ilija Lončar	15	–
Laurencije Kapetanović	7	2
Petar Dolić	4	–
Josip Džombić	12	4
Petar Martinović	10	6
Jure Marković	5	1

Posušja...

MV 28. 10. 1783, br. 40: Ilija Lošić iz Prieproste ženi Mariju kćer Tome Zrinića iz Imote i Ane Bajić iz Imote....

MV 29. 9. 1760: Fra Dominik iz Vareša vinča Antuna sina Joze Antolovića iz Visa s Mandom kćeri pok. Mijata Gašića iz Kamenice i Anice od Andrije Liešćanina. Svidoci: Matije Paurović i N. Antolović iz Visa. Jenga bi Kata Paurovića Matija domaćica.

MV 29. 8. 1784. br. 86: Kapelan fra Franjo Milan "poveza u brak riječi prisutnih" Stipana sina Jakova Čuturića iz Šupljeg Cera i Agate Dragoić iz Rastovače s Katom kćeri Ivana Miloševića iz Gruda i Jakovice Kusturić iz istog sela. Svidoci: Stipan Senjaković, Juro Čuturić i Ivana žena Ante Senjakovića, svi iz ove župe.

d/ Popis katoličkog stanovništva u župi Komušina učinjen od biskupa fra Pave Dragičevića /1743/ i fra Marijana Bogdanovića 1768.

Oba popisa nalaze se u Arhivu Kongregacije za širenje vjere u Rimu. Objavio ih je o. dr. fra Dominik Mandić u djelu Chroati Catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annis 1743 et 1768 exaratis, Chicago–Rim 1962. kao izdanje Hrv. povijesnog instituta.

Uz ime domaćina nalaze se uvijek po dva broja: prvi označuje osobe koje se pričešćuju, dakle iznad 12 godina, a drugi malene koji se po ondašnjem još nisu pričešćivali, dakle ispod 12 godina. Ime u zagradi znači netočno ime u popisu, ispravljeno po maticama župe Komušina iz tog vremena.

Šimun Bastijanović	6	5
Anto Mijić	6	2
Ivan Mijić	7	1
Andrija Jozić	10	2
Mihael Jozić	2	2
	159	61

U selu Sivša

Andrija Mukić	15	6
Ivan Mukić	8	3
Petar Mukić	8	5
Ivan Jozić	10	4
Ivan Bradarić /Ravnjak/	6	5
Martin Ravnjaković	10	7
Petar Bartulović	4	–
Ivan Bartulović	4	1
Ilija Bartulović	7	4
Ivan Babić –	4	4
	76	39

U selu Omanska

Franjo Džomba	14	8
Jure Baraćević/Barać/	8	4
Petar Pavlić	8	5
Nikola Ključević	10	6
Stanislav Ključević	8	2
Juro Suša	8	4
Juro Katić	12	4
U	68	33

U selu Miljanovci–Bobara

Anto Jelečković /Jeleč/	6	3
Marko Jelečković /Jeleč/	6	2
Ivan Bernadić	6	2
Andrija Garbić	3	–
Vicko Dominović	7	2
Nikola Samardžić	10	4

Jakov Janjić	9	3
Mato Marijanović	6	2
Mato Ricić /?/	6	2
Ivan Ilić	6	2
Filip Žuljević	3	3
	67	26

U selu Barica–Alibegovci

Franjo Gavranović	14	1
Stjepan Cvitković	6	1
Juro Kesedžija	8	4
Marijan Mijić	9	3
Stjepan Mijić	3	2
Marko Lukačević	4	2
Jure Beić	10	8
Franjo Udovičić	4	2
Ivan Ilić	6	4
Ilija Ćosić	8	5
Ivan Kutlešić	4	2
Ivan Lukačević/Lukač	4	–
	80	34

U selu Žabljak

Stjepan Knežević	8	–
Luka Lukač	7	2
Mato Filipović	4	1
Stjepan Bošnjak	5	–
Ivan Lasić /?/(Lušić)	6	2
Marijan Vilić	4	2
Andrija Matijević	15	2
Mato Gošić	4	2
Andrija Topalović	8	1
Ilija Andželić	12	2
Jure Filipović	4	–
Marijan Rijelj	4	–
Jure Pavlić	6	2
Petar Cvitković	5	3
Petar Ćosić	5	–
Marijan Tadić	7	–
Petar Zoranović	6	–
Ivan Benać	2	–
Mijo Jurković-Raduša	10	4

Franjo Krističević		
Dobri	4	2
	126	25

Župa Komušina ima:

Sela	8
Domova	131
Odraslih vjernika	948
Malenih	454

2. Popis biskupa Bogdanovića /1768./

Selo Komušina

Petar Ponjavić	8	6
Petar Klarić	17	14
Ilija Knežević	10	6
Stjepan Crnovršljić	16	13
Nikola Grgić	4	3
Anto Jakovičić	4	2
Jakov Jakovičić /Jakovičević/	6	4
Anto Balukčić	13	6
Ivo Balukčić	6	6
Ilija Pratljačić	13	9
Petar Mijatović	9	9
Marko Taranić	4	2
Martin Bučić /Bušić/	6	1
Mato Bučić /Bušić/	2	6
Mijo Bobić	6	6
Andrija Grgić	8	5
Mijo Letić	4	2
Ilija Grgić	3	3
Anto Pejić	6	3
Frano Grgić	11	8
Ivan Stojčević	4	2
Mijo Ćosić	2	2
	124	88
	99	72

Selo Prijeprosta

Franjo Ćosić	14	13
Petar Ćosić	11	12
Martin Ćosić	4	2
Ivo Marijić	7	3
Niko Crnovršljić	17	13
Martin Lošić	8	4

Selo Slatina

Mijo Paurić /Paurević/	15	15
Grgo Tarijić /Marijić/	12	4
Ilija Banović	14	10
Anto Babić	7	7
Ivan Kristić	3	–
Šimun Balantović	7	5
Ivan Franjić	6	3
Tomo Lišnjanić	3	2
Pavo Jakovičević	6	4
	73	50

Selo Kamenica

Mato Marić	8	3

Grgo Marić	5	–
Anto Babić	2	4
Ilija Gašić	9	7
Martin Gašić	6	3
	30	19

Selo Studenci

Ivan Katić	13	10
Juro Maršić /Mršić/	11	9
Mijo Maršić /Mršić/	2	2
Franjo Katić	10	4
Ivan Ilić	8	1
Ivan Marijanović	6	1
Ivan Maršić /Mršić/	4	2
Ilija Maršić /Mršić/	7	2
Marko Maršić /Mršić/	9	5
	70	36

Selo Begla /Bežlja/

Juro Ireizović	28	14
Lovro Lapanić	17	8
Mato Gavrić	14	16
Frano Lošić	6	7
Grgo Barić	15	8
Marko Stipanović	7	13
Stipo Dolić	4	3
Marko Kapetanović	9	3
Mijo Janjić	8	4
Petar Janjić	7	2
Jakov Smoljanić	2	2
	117	80

Selo Vrućice

Mato Lončarević	11	3
Vid Majić	8	11
Ilija Ivić	9	8
Petar Martinović	6	10
Šimo Bastijanović	7	2
Lovro Bastijanović	2	1
Mato Bastijanović	2	4
Blaž Barić	14	6
Bartol Barić	16	15
Marko Knežević	7	5
	82	65

Selo Sivša

Martin Mukić	16	8
Franjo Tukić	13	5
Luka Mukić	8	3
Marijan Artagić	9	3
Petar Artagić	3	2
Mato Ključević	13	2
Tadija Topalović	12	4
Ilija Topalović	4	1
Ilija Bradarić	6	4
Josip Ravnjaković /Ravnjak/	9	2
Anto Blažević	3	3
Luka Ravnjaković	7	1
Mato Bartulović	3	7
Marko Jakić	10	2
Pavo Bartolović	3	2
Karlo Margetić	4	4
Nikola Blažević	5	–
Tade Ključević	6	2
Mato Paradžiković	3	1
Grgo Rašić	5	5
Mato Topalović	7	5
	149	68

Selo Kladari

Grgo Čujić	7	3
Šimo Knezović	5	3
Ivan Đereković	4	3
Gašpar Barić	4	4
Grgo Lovrić	4	2
Marko Vuletić	2	–
	26	15

Selo Omanska

Martin Luić	10	4
Franjo Ledić /Rebić/	7	3
Mato Luić	2	1
Marko Katić	5	–
Jozo Ključević	6	2
Jozo Katić	5	–
Luka Katić	3	3
Mijo Sušić	4	2
Ivan Bošnjaković	14	5
Stipo Čičković /Čičak/	15	6
Nikola Grgić	12	3
Ivan Franjić /Pranjić/	12	7
Božo Franjić /Pranjić/	12	6
	107	42

Selo Miljanovci

Anto Jelečković /Jeleč/	6	6
Niko Bencunović	15	3
Marko Suvelić	6	4
Šimo Božić	6	–
Anto Marijanović	2	2
Grgo Mostarlić	2	1
	37	16

Selo Alibegovci

Ivan Gašić	6	4
Ivan Salvarić /Šalvarić/	5	2
Nikola Gašić	2	2
Grgo Beić	10	5
Marko Bjelobrković	4	3
Pavo Jakić	3	1
Petar Kutlačić	4	4
Grgo Suvalić	5	3
Andrija Kovačević	6	2
Stipo Kopačević	3	1
Pero Bubalović /Bubalo/	2	2
Franjo Bubalović /Bubalo/	2	2
Margarita Topalović	2	–
Luka Komuščić	2	3
Marko Brainović /Brajenović/	10	4
Petar Čolić	3	–
Pero Brainović /Brajenović/	5	2
Martin Kesedžić	9	2
Petar Lukačević	11	4
Petar Marijanović	7	6
Mijo Marijanović	4	2
Martin Čančarević	9	3
Martin Lupić	3	1
Ilija Gavranović	4	1
Lovro Ivanković	5	3
Jozo Andačić	6	4
Andrija Lušić	3	3
Ilija Lušić	4	1
Filip Pratljačić	6	3
Ivan Gavranović	5	6
Marko Kišić	5	3
Ivan Topalović	2	2
	157	84

Selo Makljenovci

Marko Kovačević	8	8
Petar Kopčić	4	3
Josip Ilić	10	1
Ilija Pavlović	5	–
Petar Gavranović	6	1
Andrija Gavranović	6	1
Martin Blažević	6	2
Mato Filipović	4	2
Marko Matić	3	5
Jozo Matić	5	5
Ilija Babić	10	7
Luka Stazić /Stažić/	4	7
Luka Topalović	4	7
Lucija Ilić	4	2

Ivo Jurić	6	5
Marko Jelečković	18	14
Vid Dominović	10	6
Ivan Bartolović	3	4
Andrija Gavrić	13	6
Andrija Lišnjanić	7	1
Mato Martinović	8	4
	146	91

Selo Žabiak /Žabljak/

Andrija Anđelić	5	3
Mato Anđelić	3	2
Anto Antulović	9	4
Ivan Dugonjić	8	4
Petar Zoranić /Zoran/	4	1
Stjepan Zoranić /Zoran/	2	2
Grgo Babić	4	3
Nikola Jović	4	3
Nikola Jović	4	5
Stipo Matijević	8	3
Ivo Čurčić	3	1
Juro Matijević	9	4
Grgo Bošnjaković	8	5
	67	37

Selo Zukovo /Vukovo /
/

Luka Kovačević	5	3
Mijo Despotović	2	–
Andrija Čulić	2	2
Stipo Ercekić /Ercegić/	3	4
Martin Čulić	2	3
Juro Bosanlić /Bosančić/	4	4
	18	16

Selo Popovići /Popović/

Nikola Kulašević	27	16
Toma Kulašević	20	12
Ilija Čolić	8	5
Stipo Ilarić	9	3
Marijan Nikolić	10	4
Jozo Sokić	6	1
Marko Beić	3	2
	83	43

Selo Osdonja ili Osredci

Ilija Bernardić	5	8
Franjo Tucić/Tucak/	3	4
Stipo Kostrešević /Kostreš/	4	2
Juro Gačić	4	2
Ilija Tucić /Tucak/	5	4
Petar Labudović	6	3
	27	23

Selo Dragalovci

Ilija Vrbatović	18	9
Martin Vrbatović	9	8
Petar Baručić /Barukčić/	5	4
Blaž Baručić /Barukčić/	10	5
Tadija Perković	17	6
Marko Kostrešević /Kostreš/	2	–
	61	32

Selo Šupljicer /Šuplji Cer/

Mato Bračuljević /Bračulj/	6	2
Andrija Sirišćić	5	1
Grgo Šarić	6	4
Petar Sušić	6	3
Grgo Mutapčić	4	2
Mijo Behić /Beić/	4	2
	31	14

BILJEŠKE

1. poglavlje

/1/ ST. STANOJEVIĆ, Narodna enciklopedija srpska, hrvatska i slovenačka, sv. IV, Zagreb, 1929, str. 1007.

/2/ Arhiv Propagande, Visite e Collegi, vol 17,137.

2. poglavlje

/1/ A. BENAC, Kulturna istorija Bosne, Sarajevo, 1966, 14: Do 1945. god.... nije još bilo poznato nijedno paleolitsko nalazište.... Danas već imamo 14 paleolitskih stanica, a za njihovo istraživanje vezano je ime Đure Baslera iz Zem. muzeja u Sarajevu.

/2/ ĐURO BASLER, Arheološko nalazište Crkvina u Makljenovcu kod Doboja, Zbornik "Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne", 1961, str. 75–88; – Isti pisac "Paleolitski nalaz na Crkvini u Makljenovcu", Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu /GZM/, Sarajevo, 1957, 93–108.

/3/ O Ilirima i Keltima vidi kod F. ŠIŠIĆA, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb, 1962, 38-44 i kod AL. STIPČEVIĆA, Iliri, Zagreb, 1974, 36–41, 61–68. Đ. BASLER, Arheološko nalazište Crkvina..., 87–88.

/4/ I. BOJANOVSKI, Dolabellin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, Sarajevo, 1974, 195.

/5/ P. ANĐELIĆ, O usorskim vojvodama i političkom statusu Usore u srednjem vijeku, Prilozi instituta za istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 1977, 17–18.

/6/ BOJANOVSKI, spom. dj. 193.

/7/ BOJANOVSKI, isto dj. 18, 194.

/8/ BASLER, Arheol. nalazište Crkvina, 87–88.

3. poglavlje

/1/ THEINER, Monumenta Hungariae I, 55, Rim, 1859. – E. FERMENDŽIN, Acta Bosnae potissimum ecclestiastica, Zagreb, 1892, 7, br. 36.

/2/ E. FERMENDŽIN, spom. dj. 10, 12, 15, 17.

/3/ L. THALLOCZY, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München–Leipzig, 1914, 8 ss.

/4/ PAVAO ANĐELIĆ, O usorskim vojvodama, 17–18.

/5/ JIREČEK – RADONIĆ, Istorija Srba I, Beograd, 1978, 177. – F. ŠIŠIĆ, spom. dj., 195. – NAPRETKOVA POVIJEST H.Z. Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do god. 1463, Sarajevo, 1942, 233. /pri daljnjem citiranju: Napretk. Pov. BiH./.

/6/ JIREČEK – RADONIĆ, spom. dj. 189–190. – Napretk. Pov. BiH, 233–236.

/7/ THEINER, Mon. Hung. I, 375.

/8/ Isti, I, 377. – WADDINGUS, Annales Minorum V, Roma, 1733, 260.

/9/ D. MANDIĆ, Bogomilska crkva bosanskih krstjana, Chicago, 1962., 42. – Đ. DANIČIĆ, Arhiepiscop DANILO, Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih, Zagreb, 1866, 41.

/10/"Velmožna gospođa Ursa, slavna banica Hrvata", umrla 1303. /v. V. KLAIĆ, Bribirski knezovi, 79. – Napretk. Pov. BiH, 243/.

/11/ŠIŠIĆ, spom. dj. 204. Napretk. Pov. BiH, 242, 245. – JIREČEK – RADONIĆ, spom. dj. 199.

/12/T. SMIČIKLAS, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Zagreb, VIII, 497.

/13/P. ANĐELIĆ, spom. dj. 29.

4. poglavlje

/1/ A. THEINER, Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, II, Roma, 1862, 147 /dalje navodimo skraćeno Mon. Hung./

/2/ Mon. Hung. II, 230. – D. MANDIĆ, Bogomilska crkva, 412–417. – Napretk. Pov. BiH, 513–514.

/3/ F. ŠIŠIĆ, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb, 1962, 171, bilj. 12. – V. ĆOROVIĆ, Ban Borić i njegovi potomci, Glas SKA, 182, 1940.

/4/ F. ŠIŠIĆ, Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba, Zagreb, 1902, 5.

/5/ F. ŠIŠIĆ, Vojvoda Hrvoje, 10. – Đ. ŠURMIN, Hrvatski spomenici /Acta croatica/, Zagreb, 1898, 89–90.

/6/ M. VEGO, Zbornik srednjovjekovnih natpisa BiH, Sarajevo, 1970, IV, 94, br. 278.

/7/ Glavni rezultati popisa žiteljstva u BiH od 22. aprila 1895, Sarajevo, 1896, 222.

/8/ F. ŠIŠIĆ, Vojvoda Hrvoje Vukčić, 7.

/9/ Napretk. Pov. BiH, 300. Sama opsada grada Sokola dogodila se 1363. – Đ. ŠURMIN, Acta Croatica I, 83–84.

/10/SMIČIKLAS, Cod. diplom. VII, 331–336.

/11/P. ANĐELIĆ, O usorskim vojvodama, 21, bilj. 18 – TALLOCZY, Studien, 11–14.

/12/P. ANĐELIĆ, spom. dj. 22, bilj. 29. – TALLOCZY, spom. dj. 13–15.

/13/Mon. Hung. II, 373. – Acta Bosnae 242, no 1023.

/14/Napretk. Pov. BiH, 557–558 – Tumačenje riječi "Krstić" vidi u nastavku gornjega str. 558.

/15/Glasnik Zemaljskog muzeja /GZM/ 446–448 u članku Č. TRUHELKA, Fojnička kronika. – Napretk. Pov. BiH, 557–558.

/16/P. ANĐELIĆ, spom. dj., 23.

/17/P. ANĐELIĆ, spom. dj., 40, 41.

/18/P. ANĐELIĆ, Ubikacija oblasti Trebotića i teritorijalno-politička organizacija bos. Podrinja u srednj. vijeku. GZM 1975/ /76, N. s. 30–31, 250. – Isti; O usorskim vojvodama, 32–34.

/19/THALLOCZY, Povijest banovine, grada i varoši Jajce, Zagreb, 1916,68.

/20/ANĐELIĆ, spom.dj. 38. – ISTI, Ubikacija ob. Trebotića 254.

/21/Isti, spom. dj. 38.

/22/ISTI, spom. dj. Ubikacija oblasti Trebotića, 250.

/23/JELENIĆ, Kultura i bos. franj. I, 230–31, 233 – Hrvatska enciklopedija V, 237. – Znameniti Hrvati, Zagreb, 1925, 67.

/24/VL. MATIJAŠEVIĆ, Baltići /Balte–Dobrete/, njihova prava i njihova povijest, Zagreb 1929. – K. DRAGANOVIĆ, Naselja i migracije na Kupresu ./knjiga uskoro ulazi u tisak/, str. 142–143. – Bosanski prijatelj IV, Sisak, 1872,61–62.

5. poglavlje

/1/ ŠIŠIĆ, Pregled Pov., 215. – VEGO, Naselja bos. srednjevjekovne države, Sarajevo, 1957, 32.

/2/ J. KUJUNDŽIĆ /Đ. BASLER/, Tvrtkova krunidba 1377., Dobri Pastir 1976, 231-237.

/3/ Napretk. Pov. BiH, 343.
/4/ H. ŠABANOVIĆ, Bosanski pašaluk, Sarajevo, 1959, 55.
/5/ MIKLOSICH, Monumenta Serbica, Vindobonae, 1858, 251.
/6/ Vjesnik Zemaljskog arhiva, Zagreb, 1904, 135.
/7/ Acta Bosnae, 101, br. 558.
/8/ ISTO, 91, br. 495.
/9/ ISTO, 204, br. 863. – Mon. Hun. II, 238.
/10/Iz kronike župe Doboj dobrotom župnika J. Kudića.
/11/Zemljopis Bosne 1978, 161.
/12/M. VEGO, spom. dj., 19. Sigismund spominje Branik 20. 4. 1408.
/13/ISTI, 105.
/14/I. TKALČIĆ, Monumenta hist. episc. Zagrabiensis, II, Zagreb, 1874, pod br. 44 u distriktu Vrbas. – J. BUTURAC, Popis župa Zagrebačke biskupije od god. 1334, Zagreb, 1944, 23.
/15/Mon. Hung. II, 116. – JELENIĆ, Kultura i bos. franj. I, 108.
/16/MIKLOSICH, spom. dj., 438–440.
/17/Spomenut u povelji iz god. 1446., vidi bilj. br. 16.

6. poglavlje

/1/ Mon. Hung. I, 55. – Acta Bosnae, 6, br. 36.
/2/ Starine, JAZU, XXXVI, 146.
/3/ RAČKI, Bogumili i patareni, Rad JAZU VII, VIII. i IX. – MANDIĆ, Bogomilska crkva bosanskih krstjana, Chicago, 1962. 44–64 i ss. – V. SOLOVJEV: Vjersko učenje bosanske crkve, Zagreb, 1948, i francusko izdanje istoga u Bruxellesu, 1948, La doctrine de l'Eglise de Bosnie. – J. ŠIDAK, Studije o "Crkvi bosanskoj i bogumilstvu", Zagreb, 1975. – FR. ŠANJEK, Bosansko–humski krstjani i katarsko–dualistički pokret u srednjem vijeku, Zagreb, 1975.
/4/ MANDIĆ, Bogomil. crkva, 142. – Mon. Hung. I, 206.
/5/ MANDIĆ, spom. dj. 65–69, 73–81. – Napretkova Pov. BiH, 745–755, – AL. HOFFER, D.I., Dva ulomka iz poveće radnje o kršćanskoj crkvi u Bosni, u Spomen–knjizi iz Bosne, Zagreb, 1901, 59–162.
/6/ MANDIĆ, Franjevačka Bosna, Rim, 1968, 42–43.
/7/ JELENIĆ, Kultura i bos. franjevci I, Sarajevo, 1912, 27–28, 37–38.
/8/ Tuzlansko područje negda i sada s posebnim obzirom na vjerske prilike, Županja–Đakovo, 1971, 81.
/9/ THEINER, Mon. Slav. Mer. 375. – A. BENKOVIĆ, spom. dj, 81–82. Benković međutim nema pravo. Oba samostana

Teočak i Lab postoje istovremeno davno prije turskih provala odnosno negdje oko 1375. u popisu bosanske vikarije fra Bartola Pizanskog, v. JELENIĆ, Kultura i bos. franj. 37, a kasnije i turski dokumenti govore i o "Lab deresi" /dolina rječice Laba/.

7. poglavlje

/1/ Napretk. Pov. BiH 558–559.

/2/ FERMENDŽIN, Spom. dj. 244 br. 1033. – I. RENĐEO, Bosanski novci, GZM 1943. 237–291.

/3/ S. ĆIRKOVIĆ, Herceg Stefan Vukčić–Kosača i njegovo doba, Beograd, 1964, 266.

/4/ S. ĆIRKOVIĆ, Spom. dj. Herceg Stjepan umro je 22. 5. 1468. u Herceg Novom. Malodobnog sina, rođenog 1459, svakako je prije smrti predao za taoca u Carigrad. Igrom sudbine ostavlja otac svom sinu, kasnijem velikom veziru, "svete moći te srebrom okovane ikone s biserima" koje mu kao novom muslimanu nisu više trebale.

/5/ FERMENDŽIN, Acta Bulgariae ecclesiastica, Zagreb, 1887, 1–2.

/6/ H. INALDŽIK, Osmansko carstvo, klasično doba od 1300–1600., Beograd, 1974, 11–12.

/7/ INALDŽIK, spom. dj. 12. – Ovo i daljnja tumačenja turskih riječi uzeto je od A. ŠKALJIĆA, Turcizmi u srpsko–hrvatskom jeziku, Sarajevo, 1966, 361, 212, 477,...

/8/ Historija naroda Jugoslavije, II, Zagreb, 1959, 27–29.

/9/ Historija naroda Jugoslavije, II, 12–13, 16.

/10/Dr A. HANDŽIĆ, Tuzla i njena okolina u XVI. vijeku, Sarajevo, 1975, 29.

/11/Simpozijum o srednjovjekovnom katunu, Sarajevo, 1963, Naučno društvo BiH, 118–119.

/12/HANDŽIĆ, spom. dj. 38.

/13/Hist. nar. Jug. II, 122.

/14/HANDŽIĆ, spom. dj., 39.

/15/HANDŽIĆ, spom. dj., 123.

8. poglavlje

/1/ Napretk. Pov. BiH. 722, po Ranjini i Orbiniju.

/2/ V. pogl. 6, bilj 1.

/3/ J. KUJUNDŽIĆ, Tvrtkova krunidba 1377. /v. bilj. 2, 5. pogl./.

/4/ M. VEGO, Naselja, 14, 15.

/5/ Napretk. Pov. BiH, 749–750. N. RAGNINA, Annales Ragusini, Monumenta JA, XIV, 219.

/6/ ALEKSANDER HUSCAV, Povijest Lamača, /na slovačkom/ Bratislava 1948. Neki Skrlić Skrlicz tvrdio je 1517. da su njegovi roditelji podigli prve kuće u Lamaču oko god. 1506. U kamenolomu Sidina radila su dva "Krabatta" -Lukaš i Joan, prezimena im nisu zabilježena. Poslije 1526. /bitka na Mohačkom polju/ umnožio se broj doseljenika i mjesto se prozvalo Lamač. U zapisnicima iz god. 1547. selo je upisano njemačkim jezikom u općinu "Krobattendorf" /Hrvatsko selo/. Lamačem se zove i danas selo u općini Devinska Nova Ves, u kojem se u obiteljima još i danas govori hrvatskim jezikom, jako natrunjenim slovačkim. U susjednom mjestu Dubravci /hrvatski: Dubrava/ župna crkva nosi naslov sv. Kuzme i Damjana. Mjesto je također stara hrvatska naseobina iz turskih ratova. – KVETA KUČEROVA, Chorvati a Srbi v strednej Europe, Bratislava 1976, v. u indeksu pod riječju Lamač i Dubravka, 220. Naziv mjesta Dubrava, dio velike Bratislave, potječe iz hrv. jezika. Sačuvan je i stari hrvatski naziv za Uskrs "Vazam", a stanovnici su joj "cacavci" /čakavci/ i "Bošnjaci".

/7/ Relatio de Provincia Bosnae Argentinae O.F.M. ann. 1623. u Mandićevu Zborniku, Rim 1965, 221.

/8/K. DRAGANOVIĆ, Izvješće biskupa fra Tome Ivkovića 1630., Croat. Sacra 1934, 75. Kota Križ 352, v. list Prnjavor 4, izdanje Vojnogeografskog instituta 1961.

/9/ JELENIĆ, Spomenici, Starine J.A. XXXI, 139.

/10/BENIĆ, Sutješki ljetopis 110.

/11/THEINER, Mon. Hung. I, 466. – SMIČIKLAS, Codex diplom. VIII, 535 i ISTI, Cod. diplom. VIII, 508.

/12/K. JIREČEK, Das christliche Element in der topograph. Nomenklatur der Balkanländer, 97.

/13/ZV. CRNJA, Kulturna povijest Hrvata, Zagreb 1978, 227. – O robovima iz Bosne v. Č. TRUHELKA, Testament Gosta Radina, GZM 1913, 377–381.

/14/S. BAŠAGIĆ, Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini, Zagreb 1931, 29.

/15/S. ĆIRKOVIĆ, Vlastela i kraljevi u Bosni posle 1463. god., Istor. glasnik Srbije 1954., 123 –131. – Dr. A. HANDŽIĆ, Gazi Husrev–begovi vakufi u tešanjskoj nahiji u XVI st., Anali G. Husrev–begove biblioteke, knj. II–III/1974, 161.

/16/Po Istvanfyju 1520., po Bašagiću 1521., v. A. HANDŽIĆA, spom. dj. 161/2.

/17/M. T. HOUTSMA, A. J. W. VENSINCK etc. Enziklopedie des Islam, Leiden–Leipzig 1936, pod riječju Murtadd.

/18/Acta Bosnae, 413, br. 134.

/19/DRAGANOVIĆ, Katalog katol. župa XVII. vj. u BiH., Croatia Sacra 1944., br. 22–23, 97.

/20/U izvješću Lučićeve kanon. vizitacije 1638.

/21/Acta Bosnae, 441–442.

/22/Epitaf biskupa Lučića i Ilića nalazi se u samostanskoj crkvi sv. sv. Ivana Krst. u Sutjesci uz 'Apoštolski oltar'.

/23/K. DRAGANOVIĆ, Izvješće apost. vizitatora Petra Masarecchija o prilikama katol. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni 1623. i 1624., Starine JA sv. 39, Zagreb, 1937, 45.

/24/Dr. BOŽITKOVIĆ, Kritički ispit bos. vikara i provincijala, 66. – MANDIĆ, Etnička pov. 193. – Starine JA, XXII 34.

/25/D. MANDIĆ, Etnička pov. 192/3.

/26/D. MANDIĆ, 193.

/27/Baličevićev izvještaj god. 1600., v. K. HORVAT, Monumenta historica nova historiam Bosnae... illustrantia, GZM. XXI, 1909, 71 ss.

/28/ISTI, 195. – H. ŠABANOVIĆ, Bos. pašaluk, 147.

/29/Kalendar Narodna uzdanica, Sarajevo 1938. – MANDIĆ, Etnička povijest BiH, 222–223.

/30/MANDIĆ, spom. dj. 240–241.

/31/BATINIĆ, Djelovanje II, 13.

/32/JELENIĆ, Spomenici kult. rada...56–57.

/33/BENIĆ, spom. dj. 257–259.

9. poglavlje

/1/ F. ŠIŠIĆ, Pregled Pov. 313. – F. ŠIŠIĆ, Austro–tursko ratovanje 1697, Časopis "Nada", Sarajevo, 1897, br. 21–24.

/2/ K. DRAGANOVIĆ, Katalog katoličkih župa XVII. vijeka u BiH, časopis "Croatia Sacra" br. 22–23, Zagreb, 1944, 88–126, posebno 121.

/3/ Acta Bosnae 475 ss.

/4/ J. JELENIĆ, Kultura i bosanski franjevci I, Sarajevo, 1912, 203. – V. BATINIĆ, Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvi šest vjekova njihova boravka, II, Zagreb, 1883, 176. – J. JELENIĆ, Spomenici kulturnog rada Franjevaca Bosne Srebreničke, Mostar, 1927, 3–4. – B. BENIĆ, Ljetopis sutješkog samostana, Sarajevo, 1979, 209–210.

/5/ "Već četiri godine naša provincija kao da umire. Mnogu su našu braću poubijali. Mnogi su zatvoreni u tamnicama i nestali. Naši su samostani i crkve u ruševinama, crkvene su nam stvari

propale, stalno živimo u sjeni smrti. Izvući ćemo se možda još koji dan. Danju i noću se sakrivamo po gustim šumama i u ovakvim okolnostima nema nikoga koji bi nas tješio i ulijevao nadu" /iz pisma fra MIJE RADNIČA 1686. u Rim, v. BATINIĆ, Djelovanje II, 163. On je ujedno organizator velike seobe Bunjevaca pod vodstvom kneza Jurja Vidakovića i kapetana Luke Sučića iz Bile kod Livna, zapovjednika bunjevačkih odreda/.

/6/ J. JELENIĆ, Kultura bos. franj. I, 203.

/7/ ŠIŠIĆ, Vojni pohod princa Eugena u Bosnu /10. 10. – 8. 11. 1697./, u časopisu "Nada", Sarajevo, 1897, 415–416, 434–436/.

/8/ V. BATINIĆ, Starine XVII, 86–98. – DRAGANOVIĆ, Katalog župa 100–102, 121–126.

/9/ ŠIŠIĆ, Pregled pov., 313. Prema najnovijem mišljenju Dušana J. POPOVIĆA, Velika seoba Srba, 1954, 41, "sve u svemu biće da je prilikom Velike seobe prešlo od 60–70 hiljada duša".

10. poglavlje

/1/ J. JELENIĆ, Spomenici kulturnog rada Franjevaca Bosne Srebreničke, Mostar, 1927, 58.

/2/ D. MANDIĆ, Chroati catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus an. 1743 et 1768 exaratis, Chicago 1962, 15–106. – L. ĐAKOVIĆ, Prilozi za demografsku i onomastičku građu BiH, I /na osnovu popisa katol. stanovništva 1743. god./, Sarajevo, 1979.

/3/ J. JELENIĆ, spom. dj., 91, 93.

/4/ ISTO, 134, 135.

/5/ B. BENIĆ, spom. dj., 299–300. O knezu Dobreti v. bilj. 24. pogl. 4.

/6/ JELENIĆ, spom. dj. 224–225.

/7/ ISTO, 235.

/8/ ISTO, 272–273.

/9/ ISTO, 287.

/10/ BENIĆ, spom. dj., 300.

/11/ S. DŽAJA, Samostani, župe i osoblje Franjevačke provincije Bosne Srebrene 1786. god. Dobri Pastir XIX–XX, Sarajevo, 1970, 195.

/12/ BENIĆ, spom. dj., 267.

/13/ J. JELENIĆ, Izvori za kulturnu povijest bos. Franj., Sarajevo, 1913, 38–39.

11. poglavlje

/1/ JELENIĆ, Kultura i bos. franj. I, 37–38. Popis samostana fra Bartola Pizanskog.

/2/ Mon. Hung. II, 116.

/3/ DRAGANOVIĆ, Pregledna karta Katol. crkve u BiH, izdanje Akademije Regina Apostolorum, Sarajevo 1935.

/4/ BATINIĆ, Djelovanje III, 32. – J. KUJUNDŽIĆ, /Basler/ Crkva sv. Marije u Zvorniku, Dobri pastir XXIII, Sarajevo 1973, 204.

/5/ Acta Bosnae, 426–427, br. 1328.

/6/ KUJUNDŽIĆ, spom. dj., 208. – Izgleda da je slika zvorničke Gospe negdje na putu ili u samom Baču zagubljena i nema je više /Dr. SEKULIĆ, Drevni Bač, Split 1978, 78–81./.

/7/ Starine XXIII, Zagreb 1980, 1–38.

/8/ ISTO, 27–28 – JELENIĆ, Kultura i bos. franj. I, 133–134.

/9/ Donosimo cjelokupnu fotokopiju događaja pred Gospinom slikom 7. 9. 1779 te prijevod istog teksta. – JELENIĆ, Spomenici kult. rada franj., 272 donosi taj isti tekst vrlo skraćen.

12. poglavlje

/1/ K. DRAGANOVIĆ, Propast župe Vodičevo, u časopisu "Napredak", Sarajevo, 1933.

/2/ Schematismus Almae Missionariae Provinciae Bosnae O.F.M. Observantium pro anno 1856, 32.

/3/ DRAGANOVIĆ, Katalog župa, Croat. Sacra br. 22–23, 1944, 119–127.

/4/ BATINIĆ, Djelovanje III, 158. – Za fra Tadiju Tomića v. gornju bilj. br. 1.

/5/ O. J. SOLDO i dr. o. jer. ŠETKA, Sinjska spomenica 1715–1965, Sinj 1965. – J. SOLDO, Prilozi za upoznavanje razvoja Sinja pod Venecijom, 120, 124–125, 128.

/6/ J. JELENIĆ, Spomenici kult. rada, 287.

DRUGI DIO

SVETIŠTE NA KONDŽILU

1. NARODNA PREDAJA

Prenosim je prema izvještaju isusovca p. Franje Hamerla, koji je dolazio na Kondžilo ispovijedati 1907. god., a on ju je čuo od crkvenog oca Ilije.

"Našu sliku, dragi moj, našao neki Turčin iz sela Mrkotića 3 sata odavle, tamo kod Tešnja, kad je krčio svoju njivu, u trnju. Nije znao šta je to, al je vidio da je svetinja; zato je čuvao sliku u svom hambaru /žitnici/. A gle ti blagoslova Božjeg: ovaj hambar nije se nikad ispraznio od žita.

Na to mu dođe neki ciganin, turski dakako. Ovoga odvede u hambar, te mu pokaže sliku i zapita ga što je to. 'Znam ja šta je', ciganin će 'to je vlaška Gospa' i udari nadžakom u sliku. Još možeš vidjeti pukotinu na slici. Nu eto ti kazne Božje. Ciganin odmah poludi te odleti dolje k Usori i skoči u najdublji vir. Još se zove ono mjesto ciganski vir, a narod priča, da se ovaj ciganin uoči Gospojine, kao danas, može vidjeti u onom viru i čuje se, kako viče: 'Kafa, kafa!' Ovaj događaj onog Turčina još više uvjeri, da imade veliku svetinju u svom hambaru, te ju je još pomnije čuvao. No ipak nije se stvar dala više kriti. Dočuju za ovu sliku Turci i čuju kršćani. Turci su mu zamjeravali da čuva vlašku svetinju, a katolici su željeli na svaki način ovu Gospu dobiti, te su Turčinu nudili svaku cijenu. Tad se trefi /dogodi/, da dođe u selo Mrkotić neki turski šeh /svetac/. Taj čuje također za ovu sliku te ode onom Turčinu i naredi da bi od sebe odstranio ovu vlašku svetinju,

vratio je njezinom miletu /zakonu/. Turčinu se to dade nažao te reče: 'Ja te zaklinjem kao svečevo /Muhamedovo/ koljeno, da smijem ovu svetinju držati u svojoj kući, sve mi s hajirom /srećom/ ispane.' Ali šeh neće da zna za to, nego mu naloži da odstrani od sebe Gospu, ali da ne bi pod nipošto prodao sliku za novce, pošto se svetinja ne smije prodavati, nego neka se naredi s 'vlasima' za druge stvari.

Šta ćeš, svetac je svetac, valja ga slušati. Inače ne bi ga Turci više kontali /brojili/ svojim. Dozove on ugledne katolike k sebi pa im kaže: 'Evo dat ću vam ovu vašu sliku, a vi meni dajte za uzdarje: sto volova, sto ovnova, sto oka kravinjskog masla.'

Tko sretniji od nas katolika! Neki su dali po jednog vola, neki po dva, drugi opet ovnova, a najsiromašniji barem oku masla. Kad su to sastavili bili, odnesu cijenu onom Turčinu te odluče, da će sliku odnijeti amo u Komušinu."

Ilija pogladi brkove, zakašlja se i nastavi:

"Jer valja ti znati, brate moj, da onda u cijelom onom kraju nije bilo crkve, ni u Doboju ni u Sivši, niti u Žabljaku do u nas, a ovdje samo mala kapelica mjesto crkve. Ja ti još pamtim onu kapelicu jer ima tekar 40 godina da se je dogradila naša crkva. Ni fratra onda nijesmo imali u svom selu, nego fratar, što je parokom bio za ovaj cijeli kraj, stanovao tamo u šumi poput pustinjaka. Vidio si putem onu crkvu bežljansku – eno možeš je i sada vidjeti – čerek sata od one crkve u šumi kod Erejzove potoka vidi se još temelj i magaza /podrum/ župnog stana. Stoga dakle, što je samo kod nas bila zidana kapelica, odlučiše naši stari donijeti ovu svetu sliku u naše selo. Ali nijesu smjeli testom /cestom/ proći od straha turskoga, nego su ovamo prijekim putem preko ovih planina nosili svetu sliku na nosiljci. Kad su ovamo došli na Kondžilo, upravo gdje stoji ova kapelica, odmarali su se. Kad su htjeli dalje poći, eto ti čuda. Ni šest ni deset ljudi nijesu mogli dizati ove slike. Šta da sad rade? Zar da ovdje ostave sliku usred šume pod vedrim nebom?, jer kapelice ne bi dali Turci sagraditi. Sad oni klek-

nu pred svetu sliku te se svečano zavjetuju, da će oni svake godine uoči Gospojine ovu sliku ovamo u svečanom ophodu iz Komušine prenijeti. Na to su mogli nosiljku odmah dignuti i sliku prenijeti u našu crkvu. Eto za to svake godine ovo proštenje na Gospojinu na Kondžilu."

"Kad je to bilo, kad se ova slika ovamo prenijela iz turskog sela u ovaj kraj?"

"Brate moj, to ti ja ne mogu kazati, ja mislim makar dvjesta godina, moj bi djed sigurno bio o tom znao da je to samo stotinu godina. Ali ni moj otac ni moj djed nijesu pamtili, kad je slika ovamo došla. Ala ova ti turska kuća i danas opstoji, te lijepo živu i danas oni Turci. Imali smo ovdje prije dvadeset godina paroka Fratra, a taj ti je jednoć još sa dvojicom fratara putovao u Mrkotić. Otsjeli su kod muktara /kneza/ starca od sedamdeset godina, koji ih lijepo dočeka. Taj im potvrdi da je slika bila u onom selu: 'Do preklani nijesmo znali što je grad /led/, a naše žito /kukuruz/ za dva groša bilo je farklije /vrednije/ za osmak /24 oke/, nego drugih sela.' Označi im i kuću gdje je bila slika te im dozove starješinu one kuće Mehmeda Čapljića, koji su se prije zvali Kapetanovići. I on im potvrdi da su ovu svetinju sačuvali njegovi stari u svojem hambaru, te da i još šalju svake godine koji dar na Kondžilo, bilo u bezu /platnu/, bilo u novcima. Pamtimo i mi, da je prije kojih 40 godina nekakav muslimanac bijele brade ovdje na Kondžilu bio, te je metnuo bijelu medžediju /4 kune/ na oltar i uskliknuo suznih očiju: 'Ej, Ej! Ova je svetinja nekoć u rukama mojih stari bila!'

Fratri su onda prigodom onoga pohoda Turke pitali, da li oni znadu da je u njihovom selu crkva bila, jerbo imade u onom selu oveći brežuljak iz kojeg izviruje veliko kamenje što se i dandanas zove 'crkvište'. No Turci odvrate da za to ne znaju. Valjda su se bojali da ne bi crkvu sagradili usred turskog sela Mrkotića. Mi smo pak nagađali, da je svakako u staro kršćansko doba bila ondje crkva, i valjda je netko, kad se ova crkva razorila, spasio ovu sliku,

ili možda je ova obitelj Kapetanovića čuvala onu sliku iz vremena starih banova usorskih od propasti, a poslije su se i ovi Kapetanovići poturčili."

Ovaj tekst je iz knjižice: "Čudotvorna Majka Božja od Kondžila" od F. Hamerla, napisana 1907. Ovdje i svršava pričanje crkvenog oca Ilije Babića. On spominje da je komušanski parok s još dvojicom fratara bio u selu Mrkotić. Navod je sasvim točan. Radi se o župniku Blažu Ikiću, koji je sa fra Jozom Ilakovićem, župnikom iz Siviše, i fra Ambrožom Rajkovićem, župnikom iz Žabljaka, 1887. bio u selu Mrkotić. U "Glasniku jugoslavenskih franjevaca, u br. 8 i 9. za god. 1888. opisao je kratku povijest čudotvorne Slike, koja je skoro identična s prikazom narodnog pripovijedanja. Opširnije o tom pohodu bilo je naprijed više rečeno.

2. OPIS SLIKE

"Slika Majke Božje Komušanske jest starinsko djelo. Veličina joj je 110–110 cm. Nije baš remek djelo kršćanske umjetnosti, ali sama slika koja pretstavlja Majku Božju u nebo uznesenu, doista je krasna. Slika je iz mletačke škole. Dolje vidi se otvoren grob Marijin iz kojeg Bl. Djevica sklopljenih ruku okružena od šest anđela lebdi prema nebu. Oko glave imade vijenac od dvanaest zvijezda a nad glavom pričvršćena je ukusna srebrna kruna na slici. S lijeve i desne strane kleči po jedan svetac na oblacima i to s desne strane sv. Rok, a s lijeve strane sv. Ivan Krstitelj. Ova su dva sveca na slici prilično oštećena, pošto su pobožni ljudi malo pomalo boju od slike otkidali, da bar štogod od ove svetinje sa sobom ponesu." S lijeve strane, između Gospe i sv. Ivana vidi se crna mrlja; znak da je slika tu bila jako oštećena i popravljana, što se podudara sa pripovijetkom o onom ciganinu. Gornji opis je iz spomenute knjižice p. Franje Hamerla. Dodajmo još i ovo: Marija je obučena u haljinu purpurne boje, koja je po kroju vrlo slična dimijama, narodnoj nošnji bosanskih muslimana. Zaogrnuta je zelenkastim plaštem na kojem se primjećuju narodni vezovi. Najviše truda nepoznati umjetnik utrošio je da prikaže Gospino lice. To je blagi pogled Majke koja pobjednički uzlazi na nebo, ali ipak pokazuje neku tugu za sinovima koje ostavlja.

3. IZVJEŠTAJ JEDNOG STRANCA

Glasoviti engleski arheolog Artur John Evans /Džon/ prošao je Bosnom 1875. uoči samoga ustanka raje protiv turskih gospodara. Plod toga puta bila je njegova knjiga "Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu tokom ustanka augusta i septembra 1875.". Knjiga je izdana u Sarajevu 1973. u izdavačkoj kući "Veselin Masleša" već u II. izdanju, dakako ne u engleskom originalu.

U četvrtom poglavlju knjige "Hodočašće po šumovitoj planini" /138–167/ prikazuje on znatnim dijelom svoje doživljaje u Komušini na Veliku Gospu godine 1875. Došao je iz Tešnja gdje mu je turski kajmakam, za koga veli da je "oličena učtivost" ali i povelika doza sumnjičavosti, dao dva čovjeka u pratnju ne toliko radi dobra stranog putnika, nego da nadzire i uhodi njegov rad u zemlji koja je već mirisala ustankom. Evans se zaputio putem od kojeg ga je turski službenik htio svakako odvratiti, ali bez uspjeha. Konačno je i kajmakam pristao na taj put i rekao da bi putnika mogao vrlo zanimati "veliki kršćanski sabor u Komušini" dok je nastavak puta po vrletnim bespućima do Travnika smatrao čistom ludošću.

Evans je bio oduševljen ljepotom puta koji je, što je dalje napredovao, postajao sve divljiji i neopisivo lijep. Gledao je sve oko sebe otvorenim očima poznavaoca ne samo prirode nego i ljudskih starina počevši tamo od drevne Krete gdje je stekao glas priznatog arheologa minojske civilizacije. Ipak se više puta varao u svojim opažanjima pa i onda

kad je ispravljao bečkog kartografa Roskijevića. Slično se dogodilo i s tumačenjem sela Slatine do koje je stigao prijekom stazom ravno iz Tešnja. Zbog nepoznavanja jezika smatrao je da je Slatina zapravo "Zlatina", jer da je narod mislio da su tu bili zlatni rudnici. On ih dakako nije vidio, ali je naišao na tragove željezne rude pirita koji su svjetlucali, pa ih on zove "crnim zlatom" u narodnom vjerovanju.

Očekivali bismo da je Evans na toliko stranica možda opisao sav taj prizor, koji je doživio i ušao u njega na dublji način, velike religiozne svečanosti davši joj produbljen i ispravan vjerski sadržaj. Na žalost, to se nije dogodilo. On gleda na stvar okom engleskog pragmatičara i pripadnika protestantske sljedbe koja ne pozna i ne priznaje nikakvo štovanje svetaca. Zaustavio se na samoj vanjštini, a nutrinu nije pravo ni shvatio ni razložio. Za njega je hodočašće u Komušinu i tamošnji vjerski običaji i pobožnosti stvar koja je nastala pod uplivom islama. Slično tako i jedan njegov suvremenik i pisac o bunama u Bosni 1820–32, historičar Ranke, pošavši od činjenice da se u Bosni i drugim turskim zemljama hodočasnici u Svetu Zemlju, domovinu Kristovu, nazivaju "hadžije", rekao da Sveti grob u Jeruzalemu nije ništa drugo nego kaba /ćaba/. Šteta da je ovakvim netočnim opažanjima i tumačenjima znatno pokvario sliku velikog narodnog hodočašća u Komušinu koji je na engleskog putnika ostavio dubok dojam. Među ostalim netočnostima vidio je on u Komušini "franjevački samostan", dok se uistinu radilo tek o jednoj župi, makar ona bila i nešto važnija.

Kod Slatine pregazio je Englez i njegova pratnja rijeku Usoru. Upali su odmah u duge redove bosanske raje, u gomile malih bosanskih konja, koji su natovareni balama i ljudskim bićima, a sve to plovi u istom pravcu, prema maloj, šumom obrasloj, planini koju ne imenuje /Kondžilo/. U ovoj šarolikoj grupi žene i djeca penjali su se većinom pješke, a na konjima ljudi pod "svijetlo–crvenim turbanima koje nose ovdje čak i najbjednije klase". Nisu to bili

nikakvi turbani, nego crvenim šalom omotani fesovi, kako su u to vrijeme pa sve do prvog svjetskog rata nosili stariji i odličniji ljudi. Evansu je čitava povorka, nasuprot zelenilu okoline, davala divnu slikovitost. Na vrhu te nenaseljene puste planine nalazilo se sjajno mnoštvo seljaka iz udaljenih i razbacanih sela kršćanske Bosne. Vrh planine, piše on, bio je dug i ravan greben, dovoljno prostran da se na njemu smjesti mnogo hiljada ljudi, a najuzdignutija je točka prema sjeverozapadnom kraju. Čim stigne koja grupa, sputa svoje konje i odlazi pravo na vrh grebena gdje se uzdigla neugledna kapelica. Ona je središnja točka ovog ogromnog zbora. Uskoro mu je postao jasan uzrok ovog velikog kršćanskog skupa. "Pojedine grupe došle su čak iz Prijeka, iza srbijanske granice." Pravoslavni sudionici ove velike vjerske slave bili su vrlo brojni, po Evansu čak i većina svih hodočasnika. To neće biti točno, niti je igdje zabilježeno. Hodočasnika iz Prijeka, tamo onih preko Save, bilo je dosta, samo ovdje nisu bili spomenuti.

Evans čini još jednu drugu, dosta tešku omašku. Po njemu "rimokatoličko stanovništvo ovog dijela Bosne sakupilo se iz planinskih uporišta razbacanih naokolo da bi ukazalo poštu svojim svecima, svetoj Kati i svetoj Gospi, kako ih nazivaju ovdje". Nije točno da se sveta Katarina slavila na Komušini, štoviše ispred Blažene Gospe. Ta slavljena Katarina, zaštitnica starog bosanskog kraljevstva, nije bila djevica, nego supruga predzadnjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaša; nije bila ni svetica, nego je štovana u franjevačkom redu kao blaženica. U Komušini, "ovim hrišćanskim Delfima" /starogrčko pogansko proročište/ nema traga nekom posebnom štovanju bl. Katarine i to čak na prvom mjestu, prije same Bogorodice. Početak bosanskog ustanka dovodi Evans u vezu s predvečerjem ove obične rimokatoličke svečanosti.

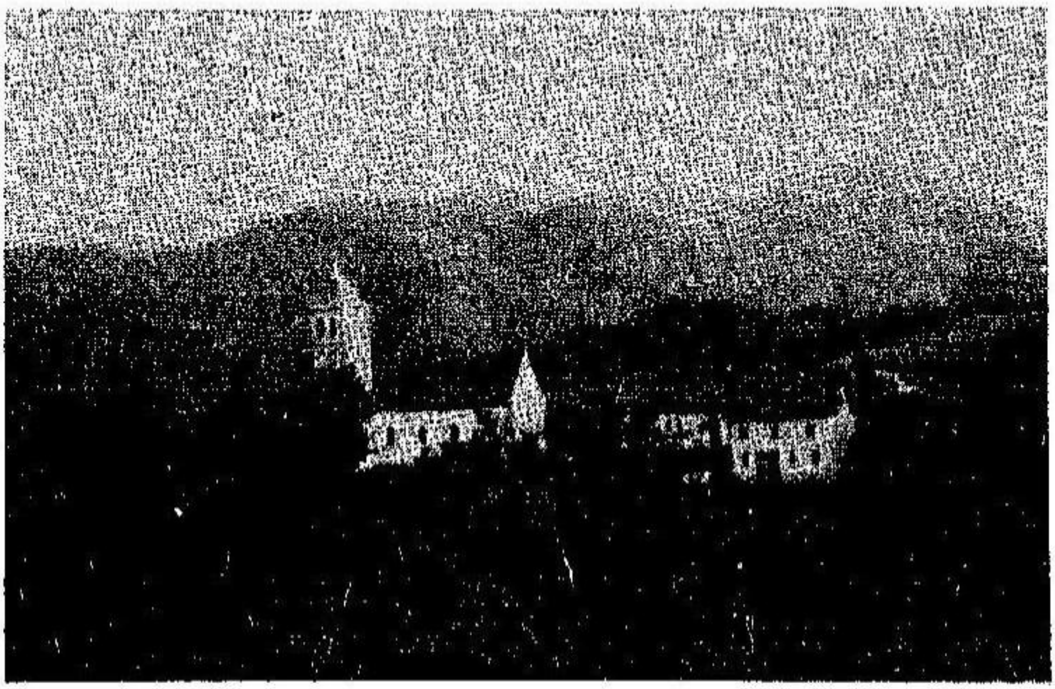
"Kod kapelice odigravalo se slijedeće: svaki seljak, čim bi stigao, ponizno bi se poklonio ispred zdanja /kapelice/ i izveo izvjesne mistične i pobožne pokrete, povezane s njegovom religijom. Poslije bi, koračajući korak po korak,

nastavio put oko kolibice, krećući se, kako ovdje kažu, sa suncem slijeva na desno; poneki, naročito pobožni i pretjerano savjesni, obišli bi okolo čak na koljenima. Na desnoj odnosno na sjevernoj strani kapelice stajao je iznutra svećenik i držao ispruženo pozlaćeno raspelo, koje je svaki prolaznik ljubio; i poslije dovršenog kruženja uokolo, svaki bi vjernik ušao u kapelu i dovršio molitve ispred grubih ikona /Evans ih naziva vrlo nedolično 'božanstvima'/ koje su bile okrenute prema istoku. Stavljena je, možda na oltar, domaća kita ruzmarina i zlatne cinije. Poslije napuštanja misterioznog krova, mnogi su vjernici ostajali vani na koljenima... neki su brojali svoje krunice, drugi pružali stisnute pesnice u nekom naročitom stavu možda namjerno da bi predstavili krst. Neki su molili usrdno i pobožno i, zaista, ova prilika nije bila obična. Poslije završene molitve svatko napušta okolinu kapelice i pridružuje se skupu dolje, te je tako travna strmen oko te proste drvene kolibice bila oslobođena za one koji se stvarno mole..." Ova pobožnost viđena je očima jednog racionaliste i protestanta. Neke od njegovih tvrdnja su netočne, a pokoja i grubo uvredljiva. Preko svega toga može se i blagohotno prijeći, jer stvari nisu izrečene sa zlom namjerom, nego naprosto onako kako ih je on po svom uvjerenju shvatio. U daljnjim opisima ima dosta toga što bi bilo netočno ili čak nedolično, a ticalo bi se ne samo kršćanske nego i islamske vjere. Evans stalno vidi utjecaj islama na opisane kršćanske obrede: "Mnogi su gmizali po zemlji i ljubili je kao da su bili u džamiji." Neki kršćani bili su s izbrijanim tjemenom, samo s ostavljenim perčinom "koji su vjernici tako brižno čuvali kako bi pomogli anđelu Gavrilu da ih lakše odvuče u raj." Našao je također žene s licem potpuno pokrivenim kao da strahuju od propisa Kurana.

Evans zaključuje svoj prikaz slavlja na Kondžilu ovako: "Čitav prizor stvarno je bio jedan od onih koje je teško opisati, ali koji se nikad ne mogu zaboraviti. Čak i ožalošćeni zbog praznovjerja, morali bismo im priznati neke elemente sjaja i ljepote. Ovaj usamljeni, a sada pretrpani pla-

ninski vrh, hodočasnici su izabrali puni dječje žudnje za nebom, kao svoje svetište i kultsko mjesto, kako bi bili bliže svom vjerskom cilju. Ovdje su se predali molitvi ovi bijedni seljaci, uslijed vjekovnog nasilja već podivljali i utonuli u neznanje i fanatizam, odbačeni od svijeta i ovdje zaneseni u tihim grupama /kako oni vjeruju/ u neki drugi, srećniji svijet. Dolje ispod njih je praiskonska šuma, a okolo, na svim stranama, vazdušni bezdan. Daleko u pozadini dokle oko može da prodre kroz sumrak koji se spuštao nižu se osamljeni gorski lanci."

Ne spada na naš predmet da se dalje zadržavamo kod Evansovih utisaka i razmišljanja, koja su jednim dijelom pomiješana i netočna, kao o narodnoj nošnji, pjesmama, kolu, jeziku itd. Ipak smo zahvalni što je izvjesnim događajima posvetio pažnju i spasio ih od zaborava. Posebno zato što je svijetu dočarao, makar u nekim pojedinostima i nerealnu, veličanstvenu sliku žive vjere u kršćanskom hrvatskom puku zadnjih godina turske vlade u Bosni i Hercegovini.

Pogled na Komušinu sa sjevera

4. BUNA U ŽUPI

Godine 1878. Austro–Ugarska je izvršila okupaciju Bosne. Prestaje time višestoljetno robovanje Osmanlijama, a i ekonomske prilike se polako sređuju. Na izgrađenu crkvu iz 1860. g. fra Blaž Ikić dograđuje zvonik. Za župnikovanja fra Mije Riješnjaka dolazi u kanonski pohod župi i na sv. krizmu prvi vrhbosanski nadbiskup dr. Josip Stadler g. 1888. Taj neumorni radnik u Komušini je također vidio nešto vrijedno, ali zapušteno. Bila je to upravo slika Majke Božje Kondžilske. Kad je već u župi, kad je narod toliko štuje i voli, plemeniti nadbiskup mislio je da bi bilo i te kako potrebno da se ta svetinja obnovi i tako bolje sačuva. Naredio je župniku da odmah nakon Velike Gospe pošalje sliku u Sarajevo; tamo je naime sarajevsku katedralu oslikavao rimski slikar G. de Rohden, Seitzov učenik. Fra Mijo je bio spreman poslušati nadbiskupa, ali se bojao šta će reći narod kad se slika otpremi iz župe, a tako je omiljela. Zato potajno 28. kolovoza 1888. po momcima pošalje sliku preko brda do Žepča, plativši im put, a odatle će ona vlakom do Sarajeva. Pater Franjo Hamerle, u gore spomenutoj knjižici, opisuje kako je bilo poslije toga:

"Kad Komušanci opaze da nema njihove Gospe, nastala je najprije velika žalost. Plakali smo za slikom, reče neki seljak. Ali kako ima svagdje i bunitelja, tako bi i ove zgode. Jedni rekoše: 'Župnik je prodao sliku nadbiskupu za sto dukata, a nadbiskup opet drugom za milijun.' Drugi kaže:

'Ne, neće nikad više ista slika natrag doći, nego koja nova.' Treći čak: 'Nadbiskup će nam mjesto naše Gospe nekakvu tursku bulu metnuti na oltar.' Stoga nastade velika buna i uzrujanost kod ovog priprostog naroda, radi čudotvorne slike, koja je tako daleko išla da su odredili dvojicu koji da bi fra Miju ubili, dok on misu govori.

Uzalud im govoriti da se slika samo popravlja, da će puno ljepša natrag stići. Uzbunjen narod voli uvijek više vjerovati buniteljima, nego trijeznom starješini.

A valjda bi zbilja došlo do onog groznog umorstva, da se fra Mijo nije uklonio u Sarajevo, da izvjesti nadbiskupa i da gleda Gospinu sliku što prije natrag dobiti.

Ali tamo saznade da se Gospa Komušanska nalazi u štajerskom Gracu, te da će istom nakon nekoliko mjeseci natrag stići. Umjetnik naime de Rohden dao savjet, da sliku takav slikar popravi, koji se samo starinskim slikama bavi. Takav bijaše dr. Graus u Gracu. Taj predade ovaj posao svom namjesniku g. kapelanu Junglu, budući da se on sam spremao na put u Rim. U Gracu su staru sliku razapeli na novo platno, ali tako da su sve rupe i štete ostale, pače i kal su ostavili, da budu Komušanci uvjereni, da su sigurno svoju staru sliku opet dobili. Mjesto ružnog okvira napravili su u Gracu oko slike krasan oltar sa nosiljkom za šest momaka.

Zemaljska vlada ponudi fra Miji posadu vojničku. Ali nije od potrebe bilo. Narod se i onako umiri, ali je sve mrzio na župnika radi slike. Nijesu mu te godine dali ni pobira ni godižbine, tako da je siromah štetovao. Napokon svrši se vrijeme kušnje. Žalosna godina 1888. mine, a slijedeće osvanu sretnija za jadnog župnika komušanskog. Licem na Novu godinu 1889. upravo poslije pučke mise, dođe glasnik od dekana žepačkog fra Stipe Mominovića, sa radosnom viješću da je slika iz Graca stigla u Žepče. Ovaj glas ide od usta do usta. Odmah odluče sjajno dočekati sv. sliku.

I zbilja, dana 6. siječnja oglasi župnik, da će zorom u

Žepče po sliku. Ispovijedi svoje momke, koji će ju nositi, obavijesti i komšiju župnika bežljanskog da bi i on došao sa svojim pukom na Kondžilo.

Kad stigoše u Žepče, Žepčaci su već otvorili bili sanduk, te sv. sliku izložili u svojoj crkvi. Velik broj pobožnog puka moljaše u crkvi pred Gospom. Tad su vozili sv. sliku do rijeke Usore. Kad su prošli kroz župu Ponijevo, množina naroda dočeka sa svojim fratrom na čelu svetinju onoga kraja te otprate sliku do Novog Šehera.

Kod mosta preko Usore bila na okupu cijela župa komušanska i bežljanska. Sad su izvadili sliku sa oltarom iz sanduka. Nitko se ne usuđuje disati. Kad su sv. sliku uzdigli na nosiljci, svi uskliknu: 'Joj, joj, kako lijepo, kako krasno!'

Sad krene ophod, kao da je Gospojina usred zime, najprije na Kondžilo. Ovdje se ispjeva "Tebe Boga hvalimo" i opet krene povorka dolje prema župnoj crkvi u Komušini, gdje se izmole litanije i dade blagoslov. Tako se sretno svrši ona nesretna buna."

5. OPIS GOSPOJINSKOG SLAVLJA

Nabrojili smo puno toga do sada, no možda će čitatelj poželjeti: "A kako to sve izgleda konkretno?" Svako, naime, svetište i duhovno žarište ima svojih pojedinosti kojih druga svetišta nemaju. Pokušat ću sada opisati glavno slavlje i proštenje, a to je Velika Gospa, 15. kolovoza svake godine.

I bez puno najave narod ove župe, a i svih okolnih, zna za to pa se priprema duhovno devetnicama. Najčešće je to post i molitva. U Komušini bude službena trodnevnica 11, 12. i 13. kolovoza. Slavlje se već uvlači u svaku kuću i u svako ljudsko srce. Pristižu radnici sa svih strana jedni na godišnje odmore, jedni na neplaćeni dopust, jedni na bolovanje. Uglavnom kod kuće moraju biti. Stižu i gosti, stari znanci i prijatelji sa svih strana. Među jednima je krvna veza i red je da dođu, no dobar dio prijateljstva se uspostavio baš preko proslava. Umorni putnik i hodočasnik sa strahom je nekad davno pokucao na nepoznata vrata. Bio je srdačno primljen. Razvio se razgovor, sklopilo se prijateljstvo i od tada njemu su u toj kući vrata uvijek otvorena. Sjeverna i srednja Bosna ovdje je na okupu. Na 14. kolovoza prije podne pristižu brojne skupine. Najčešće pješice preko brda i to iz okolice Travnika, Guče Gore, Brajkovića, od Žepča i Maglaja, od Tuzle i Lukavca, od Modriče i Plehana. Ima ih podosta iz okolice Banja Luke i Kotor Varoša. Zeničke grupe i oni iz Zavidovića obično stignu na sam blagdan ujutro i to autobusima. A pojedinačno? Tko bi

to mogao sve iskazati i provjeriti, tu silnu skupinu od 12-15 tisuća ljudi?!

14. kolovoza ujutro svećenici počinju ispovijedati. Oni naime koji imaju zavjete htjeli bi da čista srca započnu svetkovanje pa zato nagrnu k ispovjedaonicama. U 11 sati je sv. Misa i propovijed i time se otvara proštenje. Daju se konkretne upute i smjernice i da se narodu malo slobodna vremena da se pribere i okrijepi.

U 14 sati kreće procesija na Kondžilo. To je nešto veličanstveno i jedinstveno u našem narodu, to molitveno mnoštvo. U ovih zadnjih par godina obično je prisutan i sam sarajevski nadbiskup dr. Marko Jozinović koji zajedno hodočasti sa svojim narodom. Progovori narodu kratko i toplo, pozdravi ih, preporuči u molitve velike potrebe nadbiskupije. Onda se sređuje procesija. Naprijed je križ i župna zastava, za njom djeca pa svećenici uz preuzv. nadbiskupa koji svi skupa mole. Za njima se redaju pjevači pa pobožni narod. Tu negdje uključuje se i Gospa u procesiju. Nošena na ramenima zdravih mladića, koji su se prije ispovjedili i pričestili, Majka kreće s pobožnim mnoštvom. Za njom se uključuju mnoge skupine molitelja, a u svakoj po netko predvodi. Mnoge se procesije izrode u turističku atrakciju. Ovdje to, hvala Bogu, nije slučaj. Narod je došao radi Gospe i uistinu želi je proslaviti. Tko nije bio u procesiji ili kako oni kažu "pratio Gospu", taj nije obavio zavjeta, nije slavio Veliku Gospu. Put je dug oko 3,5 km. Veliko zvono župne crkve saziva narod i oglašuje da je započeo svečani trenutak. Ono će zvoniti sve dok procesija ne stigne na Kondžilo. Svi mole, svi pjevaju, svi skrušeno koračaju. Te prašnjive, uske, izrovane bosanske stazice najsličnije su onom Isusovu uskom putu što vodi u vječnost. Sa zanosom se na početku zapjeva stara pjesma ovog naroda: "O preslavna Božja Mati, dostoj nam se milost dati..."

Pored puta sad vidiš majku kako kleči negdje u travi ili paprati, a pred njom grupica dječice kojima sklapa ruke, sad opet ozbiljnog radnika kako je ukrstio svoje žuljave

prste, prometno ih jedne između drugih, i pobožno se udara u prsa kad Slika pored njega prođe. Ovdje vidiš đače s kiticom cvijeća koju nosi da počasti milu Majku, ondje siromašnog starca koji, ne mogavši svinuti klecavo koljeno, samo se prigeo nad staračkim štapom a pogled upro u Mariju i žarko moli. Preko brijegova primjetiš kako "mili" grupa sad u narodnoj nošnji, sad druga u običnoj građanskoj. I svi žure i svi se uključuju u procesiju, koja postaje sve veća i sve laganija. "Otegne" se ona i do dva kilometra.

Stižući na Kondžilo svi se razmiču u stranu, da Majci načine mjesto, jer ona je danas i sutra ovdje Kraljica: kraljica srdaca, kraljica savjesti, kraljica milosti. Jaki, ali ipak oznojeni momci približavaju se kapelici. Onda se okrenu da Majka može vidjeti sve ovo sabrano mnoštvo i čuti sve njihove želje. Pozdravnu riječ obično kaže koji svećenik i da narodu raspored i upustva.

Svatko traži mjestance gdje bi se malo odmorio, nešto prizalogajio i malo se vodom osvježio. A onda započinje ispovijedanje. Ljudi su došli na Kondžilo s mnogim teretima na duši i ne žele ih vratiti natrag. Tu su ispovijedi dirljive i potresne, ne one na koje smo mi svećenici već navikli po svojim župama. Često su to one životne, koje znače potpuno obraćenje ili barem težnju za njim.

Prvu sv. Misu, oko 5 sati navečer, ima obično preuzv. nadbiskup. Na Kondžilu je tišina. Svatko se uvlači u svoje srce i prebire po njemu. Jako pojačalo raznosi glas natpastira po proplanku i dopire sve do Usore i okolnih dolina. No najdublje zadire u srca. Tu proizvodi i radost, i smirenje, i ohrabrenje za daljnje napore. Svi svećenici neumorno ispovijedaju, a kad bude vrijeme sv. Pričesti, po nekoliko ih pričešćuje narod poredan u dugim redovima.

Iza sv. mise je malo predaha, onda obično bude kakav vjerski film ili igrokaz na pozornici pored kapelice. Kad već dobro zamrača počinje Put križa. Svi se dižu sa svojih skromnih posteljica, ostavljaju poneku staricu da čuva stvari i svi žure sa svijećom opet u okupljeno mnoštvo. Treba či-

niti pokoru, svi to znaju, treba slijediti Isusov primjer, treba svatko svoj križ prigrliti, kao i Isus svoj što je nosio.

Kad se svrši ta pobožnost, onda razne skupine vjernika iz mnogih župa pjevaju pred Gospom svoje pjesme. S time smo tek lani počeli, pa Pećničani pristupiše prvi, malo bojažljivo i sa strahom, ali započeše. Nadam se da će drugih godina biti bolje i brojnije skupine.

U 11 sati ili u ponoć, već prema vremenu, zadnja je sv. misa i onda iza nje počinak. Polako se sve smiruje, osim što se po proplancima čuje cvrkut bosanske šargije /tamburice/ i pjesma mladenačka.

Oko pet je već ustajanje i "Anđeo Gospodnji". Treba naime oko kapelice sve očistiti, ukloniti ležaje od paprati i lišća sitnih grana, jer već rano doći će nove grupe na ispovijed, na molitvu, na zavjete. Svećenici opet zasjednu ispovijedati tu ispod hrastova i bude odmah po koja sv. misa.

U 8 sati je misa za bolesnike. Ona je jako posjećena, a na njoj je najviše slabih i nemoćnih. Bude tu puno muslimana, pravoslavaca, koji se mole " po svom zakonu" i čine zavjete. Obilaze sliku, dotiču Gospin lik svojim cvijećem, maramicom. Mogao bi to netko nazvati i gatkom ili magijom. Ali čovjek je vezan na simbole već od svoga iskona. Kako nam je draga uspomena od majke, makar to bila i neka sitnica: maramica, kakav sitni vez, par redaka pisma napisanih njenom drhtavom rukom! Kako sin ljubomorno čuva stari džepni sat svoga oca! On obično više nije mjerilo vremena, jer kasni ili brza, ili uopće ne radi, ali on je uspomena. Zar tako ne možemo smatrati i onu kiticu cvijeća ili bilo koju stvarčicu?! Bila je na Majčinu licu. Gospa je sigurno shvatila što ljudi od nje mole i traže ili zašto joj zahvaljuju. Ovo će im biti uspomena na taj susret s njome.

Zadnja sv. Misa je u 11 sati. I na njoj je mnoštvo. Ljudi znaju da treba Majku i "otpratiti" do njenog stalnog prebivališta, tj. do župne crkve u Komušini. Naime iza mise kreće opet procesija natrag. Opet pjesma, opet molitva, opet

strpljivi hod dug sat vremena.

Mjesni župnik završi u dvorištu župne crkve proštenje pjesmom "Tebe Boga hvalimo", preporuči sve hodočasnike toplom majčinom zagovoru, zahvali im na sudjelovanju u proslavi, pozove ih opet na godinu. Svi skupa na kraju zapjevaju Mariji koju pjesmu i radosni se raziđu. Narod u Tišini i negdje u hladu pojede svoj komadić kruha, osvježi se s par kapi vode ili rakije i svatko kreće natrag, netko pješice, netko autobusom, već kakva je mogućnost. Ali svatko u svom srcu nosi radost i snagu. Bio je kod Majke, ne može se od nje vratiti praznih ruku. Tu je pun pregršt njenih darova i milosti.

Jedno mogu na kraju reći. Mnogo toga što se u Komušini i na Kondžilu zbiva ostaje zauvijek zakopano u ljudskim srcima. O tom ne pišu novine, o tom ne govore opširne reportaže /ni one u katoličkom tisku/, ali ovaj narod od toga živi. Možda je i sama Gospina želja da to ostane anonimno, jer milost se ne voli nadmetati i razbacivati. Tek će se u vječnosti znati što je Gospa značila ovom kraju i ovom narodu. Ona ih već stoljećima ovdje okuplja i iz godine u godinu sabire ih sve više oko sebe. Vjerujem da će to i ubuduće činiti.

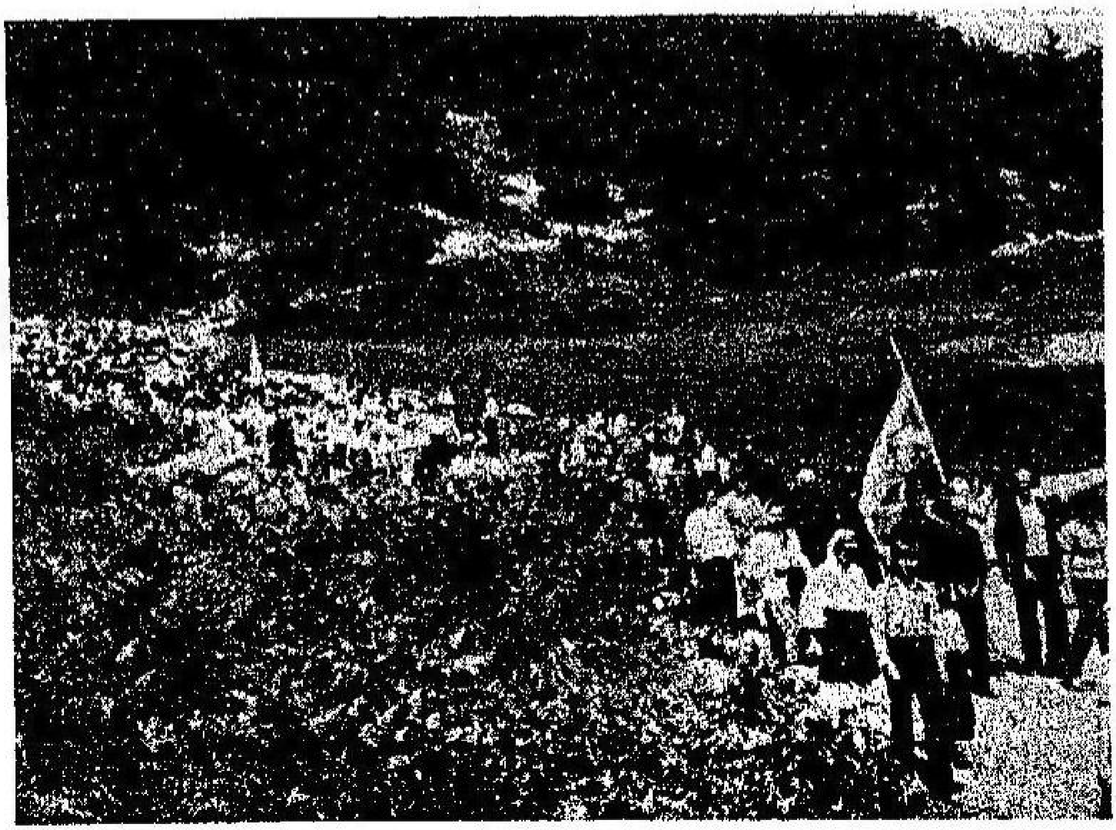
6. DRUGA PROŠTENJA

Osim za Veliku Gospu, u Komušini se održavaju još dva vrlo važna proštenja. Jedno je u zadnju nedjelju mjeseca svibnja kao hodočašće mladeži, a drugo krajem listopada kao hodočašće okolnih župa usorskog dekanata. Ovo hodočašće mladeži svake godine okuplja sve veći broj pobožnih Marijinih štovatelja među mladima. Ove godine 1981. bilo je uistinu predivno gledati pred Gospom u dugoj procesiji mlade koji zanosno pjevaju i mole. Uz one iz same župe tu se nađe i mladež sa šireg područja nadbiskupije kao i iz drugih krajeva našega naroda. Za tu zgodu obično dođu i bogoslovi iz Sarajeva koji uzveličaju slavlje i izvedu program. Mladež se u velikom broju ispovijeda.

Listopadsko hodočašće je kao završetak Gospinog slavlja u jednoj godini. Ono je znak zahvale za primljene milosti i više okuplja domaće sinove ove župe. Naime za Veliku Gospu a i u svibnju više dolaze do izražaja stranci i više se njima posvećuje pažnja, jer je i pravo da bude tako. No kako je ovaj narod srastao s Gospom, moraju na jedan izrazitiji način osjetiti smisao hodočašća, žrtve zavjeta. Ipak i u listopadu bude dosta naroda iz okolnih župa. Svaka naime veća slava ili proštenje nije više lokalnog karaktera, nego je uvijek i privlačna i otvorena svima drugima.

Motiv sa hodočašća mladeži u svibnju 1981. godine

Procesija vjernika kreće prema svetištu /detalj/

7. USLIŠANJA I OZDRAVLJENJA

Od onog prvog čudesnog događaja kojeg čusmo u priči, u koji čovjek ne mora povjerovati /a u što to čovjek mora vjerovati?!/, pa do današnjih dana Gospa je često izmoljavala po koji neobjašnjiv događaj onima koji su klečali pred njenom slikom. Od dana kada se slika nije dala podići, u narodu ovog kraja zavlada uvjerenje da je to nešto posebno i sliku prozvaše čudotvornom. Zato mnogi dolaze i mole da ih Marijin zagovor oslobodi od nedaća koje su ih zadesile. Slušajući iskrena kazivanja svjedoka i čitajući zapisano, u čovjeku se pobuđuje radoznalost. Mi danas nismo spremni olako vjerovati ni u obične pojave a kamoli čudesa. Naime, da bi se čudo dogodilo, potrebna je jaka vjera i čvrsto pouzdanje. Teško je to imati. Uvijek se rodi pomalo sumnje. Kod onoga koji moli rodi se strah: "a što ako me ne usliša?" Zato ih je malo. Kod nas koji slušamo one koji nam pričaju da su uslišani javlja se sumnja: možda to i nije tako. Da bi se u čudo vjerovalo, traži se ista vjera kao i za samo čudo. Ne sugerirajući nikakvih sudova iznosimo nekoliko događaja iz prošlosti zapisanih, ili u naše dane ispripovijedanih.

"Tako piše Vrhbosna god. 1891.: 'Pišu nam iz župe Komušine: ove je godine na blagdan Uznesenja Bl. Djevice Marije došao neki musliman iz sela Raduše /kod Tešnja/ sakat u obje noge, koji je od naroda čuo, da Gospa u Komušini čini čudesa. Zaželi tamo otići i tu Gospu vidjeti. Dana 14. kolovoza na konju dođe na Kondžilo te zamoli

župnika neka mu dopusti da puzi oko oltara Gospina, što mu župnik i dozvoli. Tri puta je puzeći obišao oltar i ljubio propetoga, kako su činili i katolici, i otišao noćiti u selo. Dana 15. kolovoza nije mu trebao konj, nego je zdrav došao na svojim nogama i rekao župniku da ga je njegova Gospa ozdravila i eto joj daje jedan forint lemuzine a da je bogat dao bi joj i stotinu kad ga je ozdravila. Poslije mise otišao je potpuno zdrav. Ovaj događaj, da je istinit, svjedoče dva misnika i ostali narod."

"Godine 1894. bila je prigodom ophoda na Kondžilu velika smetnja. Župnik, kad čuje on ovu buku, okrene se te vidi, gdje se cijeli narod skupio oko jedne djevojke. Bila je to kći nekog Talijana koji je radio na Modranu blizu Plehana. Čim se je puk malo umirio, odvede parok onu djevojku pred sliku Bogorodice, da bi je poljubila. Ali djevojka pljune na sliku, pljune čak i na raspelo. To je bilo oko jednog sata poslije podne. Kad je župnik oko osam sati navečer svršio ispovijedanje, potraži opet onu djevojku te ju zamoli, da bi s njim pošla u kapelicu pred sliku. Tad ga upita: 'jeste li vi naš otac?' 'Jesam', odgovori župnik. I djevojka se dade drage volje odvesti. Sutradan ujutro nađe ju, gdje mirno spava. Očito ju je blažena Gospa čudotvorno oslobodila od nečistog duha. A takvih slučajeva imade bez broja."

Mnoga čudesa, koja su se dogodila na Kondžilu, ostat će skrivena, poznata uskom krugu ljudi. Poneko će ostati tajna samo jednog srca. Ljudi to nerado pričaju. Razloga ima mnogo. Možda tako želi skrovita Gospa Kondžilska. Milost je tiha, ne buči niti se nameće. Posebno ako se drugi ne zanimaju. Pa ipak iznesimo ponešto što rekoše ljudi koji žive tu, među nama. Oni to kazuju s puno žara. Vjeruju da su "osjetili" Boga.

Ilija M. rođen i živi tu, u sjeni Kondžila. Nerado priča, trebalo mu je puno snage dok je počeo: "Znate, velečasni, ja sam 1949. god. obolio od tuberkuloze kičme. Bilo mi je tada tek 24 godine. Teško mi je bilo. Tek na vratima živo-

ta a prikovan uz krevet. Iako mi u početku nisu htjeli ništa reći, vidio sam da su doktori zabrinuti. Podnosio sam teške bolove. Nisam mogao ni ležati ni sjediti. Slali su me u banje, na more. Ležao sam u sanatoriju, stegnut u gipseni oklop. Nakon svega samo još gore. Čini mi se da su i doktori bili uvjereni da mi ne mogu pomoći, izliječit se nije dalo. Na kraju su me ponovo uputili u sanatorij ne bi li mi olakšali bolove. Kad sam saznao da ponovo moram u gips, nisam htio. Nisam mogao, radije bih umro. Na moj zahtjev i moju odgovornost pustili su me kući. Tada su mi rekli da je vrlo opasno. Da su mi se pršljenovi prosuli i da se ne smijem igrati s tim. Ipak sam otišao. I kod kuće sam ležao. Uoči Velike Gospe one godine uzeo sam zavjet našoj Gospi. I ko da si rukom sve odnio. Bolova nesta."

"A kakav je to bio zavjet što si činio?" – priupitah ga.

"Pa kao i drugi. Sedam dana postio, otpratio sliku, ispovjedio se i dopratio sliku do crkve. I od tada, eto 30 godina, ja potpuno zdrav. Radim. Svaki dan idem na posao i vraćam se pješice. Vjerujem da to mogu samo Gospi zahvaliti, njezinim zagovorom ja sam ozdravio. Nije to jedini put. Patila me još poneka nezgoda. Bolest očiju, teška bolest djeteta. Ja sam se Gospi uvijek preporučivao s nekom sigurnošću da će me uslišati. I nikad me nije iznevjerila. Hvala joj. Pratim je svake godine i pratit ću dokle budem god mogao."

Tako priča Ilija, glava plemenite katoličke obitelji. Njihov dom zrači nečim lijepim. Tišina i mir življenja bez puno sjaja, ali s dosta sreće. Tu su iskrena vjera i kršćanski život pustili duboko korijenje. Ljudski govoreći, Gospa tu nije promašila. Pored tjelesnog, Bog je Iliji dao i duhovnog bogatstva. A to je tiho, samo od sebe prešlo i na djecu. Dalo bi se o njima pričati, ali pripustimo to drugoj zgodi. Oh, kad bi nam Gospa svojim zagovorom podarila još puno takvih obitelji!

15. travnja 1978. – datum je pisanja pisma, koje tih dana stiže na adresu župnog ureda. Sadržaj kratak i jasan.

Josip K., Zagrepčanin, moli da mu se navedene godine učini usluga. Želio je doći na Kondžilo. Ne zna kako bi, pa moli uputstvo i skromno prenoćište. Evo razloga njegova dolaska: "Godine 1939. obolio sam od otvorene tuberkuloze. Radio sam u Lužanima u Slavoniji. Došao sam na liječenje u Teslić i tamo proveo dva mjeseca. /Bio je u Banji Vrućici./ Na Blagdan Vel. Gospe pošao sam na hodočašće na Kondžilo. Na misi sam ministrirao i vršio zavjet Majci Božjoj i fala Bogu, mogu vam kazati, da nakon 39 godina nemam nikakvih tegoba. Zdrav sam ko riba. Ja sam veliki štovatelj Majke Božje. Idem na Mariju Bistricu već 53 godine, a na Trsat 50 godina, a ujedno sam još uvijek aktivan čitač i ministrant.... Ja bih želio ove godine opet doći na Kondžilo Majci Božjoj za Vel. Gospu. Htio bih čitati poslanicu i ministrirati da se zahvalim Bogu i Majci Božjoj za ozdravljenje još barem jedanput prije smrti..." I došao je. Starac, prosjed, na njegovu licu godine ostaviše svoje tragove. Krepka držanja i smirena pogleda. Govor čist i odmjeren. Svaka riječ pečena pa rečena. Čovjek starinskog kova — rekao bi naš narod, čovjek komu se može vjerovati. Čitao je i ministrirao. Malo iznenađenje za prisutne. S koliko li je pobožnosti ministrirao! Odgovarao je uobičajene odgovore, čitao dotično čitanje, a ipak zvučalo je kao svjedočanstvo, kao poruka. Mnogi ne razumješe! Šteta!

15. veljače 1979. poslije đačke mise na vratima župnog ureda pojavi se pristao čovjek. Tražio je župnika. Predstavio se: Marijan K. Želio je malo razgovarati, ponešto doznati. U srdačnom razgovoru reče da je navratio Gospi kojoj "puno duguje". Rodom je iz Polja kod Doca /Travnik/. U razgovoru spomenu i to da je na Kondžilu čudesno ozdravio. Kao dijete siromašnih roditelja već od malena morao je čuvati stado. U dvanaestoj godini, 1954. naglo je obolio. Jaki i nesnosni bolovi u stomaku prisiliše roditelje da ga odvedu liječniku. "Stomak mi je bio tvrd kao kamen." Na konju je donešen do Travnika. Liječen bez uspjeha i vraćen kući. "Ni danas ne znam što je to bilo. Nalazi tada

nisu davani. Vjerojatno jaka prehlada. Urlao sam od bolova. Nisam mogao hodati, zgrbio se kao kakav starac. Ni sve seoske ljekarije nisu pomogle. Te godine me majka na konju donijela na Kondžilo. Bilo je još ljudi iz našeg sela: rođak Stipo Marjanović, Tomo Marić i drugi. Cijelim putem sam jašio, korak mi je bio težak. Pridržavajući se čvrste majčine ruke obašao sam sliku. Do polaska kući ja sam ponovo čvrsto stao na svoje noge, uspravio se. Bržeg nije bilo. Stomak je i dalje tvrd, ali ja pješe odoh kući. Za malo vremena i tvrdoće nesta. Roditelji se čude i svaku moju riječ zalijevaju suzom iz oka. Od tada do danas nisam osjetio ni najmanjeg bola u stomaku. Bolovao sam 1968. trbušni tifus ali ni tada, na veliko iznenađenje liječnika, stomak me nije bolio. Redovno dolazim na Kondžilo, samo me neodgodive stvari mogu omesti. Činit ću to dokle god moggnem." Razgovor se otegao. S Marijanom se da o svemu pričati. Njegovo shvaćanje života i svega što nas kroz život prati svjedoči da je to inteligentan i razborit čovjek. Njegovoj pripovijesti komentar nije potreban. Spomenimo i to da on svoju zahvalnost potvrđuje i djelom. Prati sve što se radi na Kondžilu i velikodušno pomaže.

Ovu životnu priču na dušak ispriča Kata P. Donosim je onakvu kako sam uspio pribilježiti. "Bilo mi je trideset i šest godina, čini mi se 1960. Te godine imala sam maleno dijete koje se razbolilo. Odnijela sam ga u Teslić. I ja sam malo vremena ostala u bolnici radi djeteta. Kad sam otpuštena, na rukama sam ga morala donijeti kući; prevoza nisam imala /16 km/. Padala je kiša i bilo je pohladno. Tako izmorena brzo sam te večeri zaspala. Naglo sam se razbolila i izgubila se. Nisam ništa znala. Drvo, drvo. Kažu slom živaca. Odveli me u Sarajevo. U bolnici sam bila dva mjeseca ali napretka nije bilo. Tresla sam se ko list na grani, noge, ruke, Bože oslobodi. Nisam se mogla sama ni hraniti. Poslije sam bila osam mjeseci u Jagomiru. Bilo mi je tako jadno. Nisam ja ni za što znala. Ni radosti ni žalosti nisam imala. Ako bi tko i došao da me vidi, meni svejedno.

To više nije mogao gledati moj čovjek. Veli: 'Kad pomoći nema, bit će ti bolje s kućnom čeljadi'. – Doktori su mu rekli da me ne vodi, da će mi biti još gore. Ne bi smjela na hladnoću, na sunce, ne bi smjela jesti ovo i ono, ma sto neki zabrana. Ni rađati nisam po njihovom smjela. Ipak me muž na svoju odgovornost odveo kući. Tada su mu doktori zaprijetili da me više ne dovodi, pa bilo ne znam što. Svega se toga sjećam ko kroz maglu.

U onoj muci zavjetovala sam se našoj Gospi. Otišla sam na Kondžilo, obašla sliku, platila misu i dopratila sliku. Od tada ja ozdravi ko cura. I kisla sam, i sunce me grijalo, i rađala. Sve se okrenulo. Eto ja mislim i tvrdo vjerujem da me Gospin zagovor ozdravio. Ne mogu joj dovoljno zahvaliti." Tu Kata završi svoju životnu priču, a neka blaga radost razli se po njenom licu. Uljudno se pozdravi, a moja misao pohrli k onima koji duhovno neosjećajni dolaziše na Kondžilo da bi se vraćali zdravi. Velika je, Bože, milost tvoja prema onima koji ti se iskreno i s povjerenjem vraćaju pa bili ne znam kako daleko.

Mogle bi se ovdje donijeti još mnoge životne priče, vjerujem uvjerljivije od ovih, kao i one koje ispričaše Jela M., Mara B., Asan P., Mara M. i mnogi drugi. Svi oni žele ispričati, posvjedočiti ono što smatraju čudom. Ali čemu ako smo neosjetljivi, ako ne želimo, ništa nas ne može prisiliti. A ako će biti kamen spoticanja, neka bude što manji.

I tako od priče do priče, od susreta do susreta počinje se osjećati bilo ovih ljudi. Površno gledan ovaj čovjek je teške naravi, pomalo prepreden kao da mu je životni probitak ono "naj", ali ispod životne krinke krije se čovjek vjere. Tu vjeru ne pokazuje baš prkosno, ali je čuva, tinja negdje u dubini srca. Ne pokazuje je ni na djelu baš uvijek i u svim situacijama. Tko ga može za to osuditi? Ali na osobnom primjeru! Dok ih tako gledamo kakvi jesu i kakvi bi mogli biti u hodu prema punini vjere, pada se u napast da upitamo: pa što tu Gospa osobito čini? Pri tom gubimo iz vida okolnosti i onu silaznu granicu do koje se može do-

ći. Plodovi Gospina 'boravka' su vidljivi. Sinovi ovog kraja tjerani željom za boljim sutra rasuše se svim meridijanima. Traje to već dugi niz godina. Svugdje ih ima, samo tu malo. Osta staro i nejako. Pored svega kod svih, pa otišli ne znam kuda, ostaje skrivena želja za povratkom. Vrlo mali broj je onih koji sele za stalno. Svi odmori i dopusti planiraju se za Veliku Gospu. Nešto, zapravo Netko, privlači ih Kondžilu. Kad žele reći da odlaze na duže vremensko razdoblje onda kažu: neće me biti do Gospe. Pri pozdravu naglase: 'vidjet ćemo se za Gospu'. U toj djetinjoj navezzanosti na Gospu i Kondžilo, i pored tolikh odvodnih puteva, nazire se možda najveće Gospino čudo. Svojom prisutnošću djecu ovog kraja drži na okupu i zadržava oko oltara svoga Sina. Marijo, ovaj te svijet smatra svojom, zapravo svojinom, neka tvoj majčinski zagovor isprosi milost po kojoj će i oni sebe smatrati tvojima. Neka sunce božanske ljubavi tvoga Sina rastopi krinke s njihovih života. Neka se omlade tjeskobama uvele grančice vjere i međusobne sloge.

Kapelica i dom na Kondžilu

TREĆI DIO

ŽUPNICI I KAPELANI ŽUPE KUZMADANJA, KASNIJE KOMUŠINE

IMENA I VRIJEME SLUŽBOVANJA

1637. **Fra Andrija Kovačić** iz Kovačića kod Sutjeske, župnik Kuzmadanja

1686. **Fra Juro Turbić** od Sutjeske, župnik Kuzmadanja

1741. **Fra Anto Turbić**, župnik Komušine za 1. kan. vizitacije biskupa fra Pave Dragićevića.

... do konca listopada 1757. **Fra Andrija Čatić**, župnik Komušine 1757. **Fra Bono Babaić** iz Lipnice kod Sutjeske, kapelan

1757. **Fra Mijo Aljinić** iz Aljinića kod Sutjeske, župnik do konca 1760

1758. **Fra Gabro Šljivić** iz Aljinića, kapelan

1760. **Fra Gabro Šljivić, župnik**

1764. **Fra Antun Trgovčević**, kapelan

1765. - 1766. **Fra Dominik** iz Vareša drugi put

.../manjkaju svetroje matice između 1.6. 1766. i 3.11. 1776./

1776. **Fra Ilija Janjić**

1776. **Fra Bartol /1/ Gašić**, kapelan

1778. **Fra Ivan Ilijić** iz Vareša nominalno župnik od 20. 6. 1777, a stvarno tek od početka 1778.

1778. 30.6. **Fra Gabro Aljinić, definitor i župnik**

1778–1781. **Fra Juro Semun** iz Oćevije, kapelan

1781. **Fra Marko Marinić** iz Vareša, kapelan Komušine

1786. **Fra Franjo Milan/ović/**, S.P., drug župnika, a 1789. kapelan Sivše

1787. **Fra Filip Čović iz Vareša, župnik** Komušine

1787. **Fra Stjepan Batvić**

1797. **Fra Ivan Bukva** iz Trnovaca kod Sutjeske

1801. **Fra Augustin /Pejčinović/** iz Vareša

1802. **Fra Anto Tomić** iz Vareša, nekad "ilirski" ispovjednik u Carigradu

1803. **Fra Jozo Klarić**

1805. **Fra Luka Ćorić** iz Poljana kod Sutjeske

1806. **Fra Filip Križanović**

1807. **Fra Jozo Klarić**, drugi put

1808–1809. **Fra Mijo Kobačić**, kapelan

1810. **Fra Paškal Kopić**, iz Kreševa

1813. **Fra Andrija Maračić**

1818. **Fra Antun Knezović**

1820. **Fra Andrija Maračić**, drugi put

1823. **Fra Franjo Aždajić**

1824. **Fra Luka Ćosić**, drugi put

1825. **Fra Augustin Maračić**

1828. **Fra Andrija Maračić**

1829. **Fra Augustin Maračić**. Ovako piše nastupajući na župi: "Teret ove župe ponovno sam primio 1. lipnja 1829. na sebe ja i fra Augustin Maračić i u dolje naznačene dane imao sam sv. misu za svoj narod." Ostade sada šest godina.

1835. **Fra Nikola Jurić**

1838. **Fra Augustin Maračić**, treći put; sada župnik u Komušini i definitor svoje provincije. Ostade jedanaest godina.

1849. **Fra Juraj Idžaković** iz Vareša. Negdje svoje prezime piše samo Čović.

1851. **Fra Blaž Petrović**

1852. **Fra Ivan Jurić** iz Bijelog Polja

1855. **Fra Dominik Ćurić** iz Borovice. – Počeo gradnju crkve.

1860. **Fra Stjepan Jurić** iz Donje Mahale, župa Tolisa. Dovršava crkvu

1862. Fra Ilija Lacić
1864. Fra Dominik Barkić
1865. Fra Ilija Lacić, drugi put
1871. Fra Marijan Miličević
1872. Fra Filip Poljaković
1873. Fra Grgur Čanić
1874. Fra Ilija Lacić, treći put
1875. Fra Toma Klarić
1876. Fra Stjepan Marković iz Čanića kod Tuzle. Dočekao je kraj teških turskih progona nad kršćanskom rajom i okupaciju Bosne sa strane Austrije. Vjerski život se naglo mijenja i Bosni se otvaraju vrata prema kršćanskom zapadu. Počeo graditi zvonik
1883. Fra Blaž Ikić iz sela Strepci, župa Zovik u Posavini. Dvije godine ranije u Bosni je uspostavljena redovna crkvena uprava s novim nadbiskupom dr. Josipom Stadlerom. Fra Blaž je pisao o povijesti Kondžilske Gospe u Franjevačkom glasniku br. 8 i 9 g. 1888. Pet godina je upravljao župom, a jedno vrijeme uz njega je bio i fra Nikola Jerković, kapelan. Dovršio je zvonik crkve
1888. Fra Mijo Riješnjak. Jedan od rijetkih otaca franjevaca koji je u Komušini bio ustrajan i uporan. Nabavio je za župu šest prekrasnih svijećnjaka, koji i danas rese glavni oltar. Kupio je kip presv. Srca Isusova i krstionicu i sve to još danas stoji u župnoj crkvi. Najveće je njegovo djelo što je u sporazumu s nadbiskupom dao obnoviti već dotrajalu i ornulu sliku Čudotvorne Gospe Kondžilske. Ali kod naroda je malo imao razumijevanja. Umalo ga jedne nedjelje ne ubiše za oltarom pod sv. misom. I bježati je morao i opet se vratio. Osta 7 godina. Lijepo je o njemu napisao jedan od nasljednika, Ivan Mitrović prilikom njegove smrti 1907. god.: "Dragi fra Mijo! Moli se za svoju bivšu župu na kojoj si, čuvajuć i ukrasujuć svoju dragu Gospu, i život svoj iz-

ložio. Tko te je htio pred oltarom ubiti, kad si svoga natpastira slušao, za te se Bogu moli, a ti se i njih, onda nepromišljenih, sada tamo spomeni! /Vrhbosna 1907, str. 396/

1895. **Fra Mihovil Matić**, bio par mjeseci

1895. **Fra Bono Oršolić**

1897. **Fra Ivan Turbić**

1900. **Fra Pavao Semunović**, zadnji od otaca franjevaca u Komušini. Prema odredbi Pape Lava XIII. župe u Bosni i Hercegovini podijeljene su između franjevaca i biskupijskih svećenika /narod ih zove petrovci/. Komušina je pripala biskupijskim svećenicima.

1901. **Anto Šunjić**. Puno brige posvetio je Kondžilu i njegovoj slavi. Prastaru i dotrajalu kapelicu je porušio i s narodom izgradio novu

1902. **Josip Skalec**. Izgradio je u crkvi krasnu željeznu pričesnu ogradu i nabavio mramorne posude za sv. vodu kod izlaznih vrata. Također nabavlja 1903. haromonij na kojem je svake nedjelje svirao mjesni učitelj Ivan Begović, dobar župnikov suradnik.

1905. **Ivan Mitrović**. Tijelom boležljiv, ali duhom velik čovjek. Ovamo dođe iz Zavidovića, gdje je tek oblikovao novonastalu župu. Od srca se prihvatio posla kako duhovne izgradnje župe, tako i materijalne. Nastupio je u travnju, a već za kolovoz organizirao pučke misije, prve u povijesti župe. I on i narod su već na stanici Usora kod Doboja čekali misionare i dopratili ih u Komušinu. To su poznati isusovci Hamerl i Gavrić, profesori srajevske bogoslovije. Na Kondžilu je podigao drvenu kuću /od jelovih greda, u planinskom stilu/ za prenoćište svećenicima i narodu. Kako je u Blatnici, 8 km od župe, bilo podosta namještenika i radnika katoličke vjere, odlazio im je povremeno služiti sv. misu, a za njihovu tamošnju kapelicu nabavio je i zvono. U vihoru II. svjetskog rata nesta kapelice, ali to zvo-

no i sada na Kondžilu narod na molitvu sabire. Marnim njegovim zalaganjem i trudom izašla je i prva knjižica o povijesti Kondžila 1907. god., koja se pojavila još dvaput: 1924. i 1961. Osta i on sedam godina komušanski župnik, ali i osta zauvijek s njima. Umrije naime 1912. god. i bi pokopan u groblju sela Slatina, gdje mu i danas stoji spomenik. Jednostavni željezni križ, na kojem se više ni ime ne vidi, ali narodu je i te kako znano da je to grob njihovog župnika Mitrovića

1912. **Aleksandar Cauzzi.** Osta samo privremeno

1912. **Tadej Mihačević.** Ovaj je svećenik ostao u najvećoj uspomeni Komušancima, a najviše je i župnikovao: punih 27 godina. Od njegova truda i rada Komušina i danas dobrim dijelom živi, bilo što se tiče vjerskog života, bilo župnih objekata. Bavio se prije svega župom a kao vjeroučitelj zalagao se svim silama. I danas se priča o njegovim metodama i onom znanju koje je on ulivao mladeži komušanskoj. Uz to je bio i vrstan graditelj i odličan ekonom. Stari župni stan zamijenio je novim. Dogradio je niski zvonik, koji i danas dominira komušanskom krajinom, produžio crkvu dodavši joj svetište. U dvorištu je izgradio dom u kojem je bila i čitaonica i sala za sastanke, a i mala kafanica gdje su ljudi nedjeljom malo otsjeli i "prolafili". Sadio je po crkvenoj zemlji i voće i crnogoricu, a po pčelinjacima je bio nadaleko poznat. Preko njegovih leđa prohujao je prvi svjetski rat s kojim je Komušinu pohodila teška tzv. "španjolska bolest" i odnijela 119 ljudskih žrtava samo u god. 1918. Austrija je pokupila po Bosni sva crkvena zvona za salijevanje ratnih topova, pa je tako otišlo i komušansko. 1925. s narodom je Mihačević nabavio novo, teško 700 kg. Crkvu je ukrasio lijepim borovim klupama i prekrasnim ispovjedaonicama s desne i lijeve strane,

djela poznatog stolara Ernesta Wendla. Za Kondžilo I Gospu Komušansku se zdušno zauzimao. Svake godine izborio je kod željezničke uprave popust za hodočasnike koji su dolazili iz svih krajeva Bosne. Što više; posebni vlak prevozio je ljude sa Usore do Teslića i opet ih iza proslave vozio natrag. No i taj principijelni i kršni Kreševljak imao je u Komušini teških životnih trenutaka i okršaja s narodom. Dokumenti svjedoče o tome. Čak je pomišljao i na to da sve ostavi pa se povuče u kakav strogi crkveni red, jer mu je svega bilo dosta. 1939. nadbiskup dr. Ivan Šarić premjestio je časnog starinu iz Komušine u Lukavac, gdje je i umro.

1939. **Dragutin Jurić**. Već se nad Evropom nadvijaju ratne zastave. I svećenik i narod proživljavaju teške ekonomske krize, a bojazan od pustošenja i bombardiranja sve je veća. Kratko osta u Komušini.

1942. **Miroslav Radoš**. Proživljava teške ratne dane. Trpi kao i narod.

1945. **Dr. Rudolf Römer**. Prvi i jedini župnik u Komušini s doktorskom titulom. Da li mu je ona ovdje koristila? Možda bi sam najbolje znao ispričati; Čovjek i učeni narodni, bliz knjizi, a ni od života nije daleko; i lovom se bavio.

1951. **Josip Vidaković**, marljiv i radin svećenik

1953. **Ladislav Buljan**

1954. **Stjepan Sokolović**. Bijaše on nekada franjevac i profesor francuskog jezika, pa ga sudbina iz školskih klupa dovede na župe. U Komušinu dođe iz Bežlje. Puno je i on učinio za ovaj narod. 1958. sagradio je na Kondžilu novu kapelicu, jer je ona iz 1901. bila slaba i dotrajala. Ova je u planinskom stilu od drveta a u tlocrtu osmerokut. Obnovio je i župnu crkvu, koju je pok. nadbiskup Alaupović tako obnovljenu i posvetio. Nabavio je i mramorni oltar s dosta lijepim svetohraništem. Znao je dobro uprav-

ljati i crkvenom zemljom što je župa posjeduje. S narodom je imao dosta neprilika. Kod njega su bili u kratkim periodama i trojica kapelana: **Vlč. Nikola Burić, Šimo Janjić i Nikola Pranjić**

1967. **Zvonko Petrović.** Obnavljao je i župnu kuću i crkvu u Komušini. S narodom je sredio i put prema Kondžilu koji je zbog silnog blata dobar dio godine bio neprohodan. Prosjekao je i novu trasu kroz samo Kondžilo, ali je ona jako usporita i teška za procesiju. Na Kondžilu je izgradio dosta dobru kuću za smještaj svećenika i hodočasnika. U dogovoru s pok. nadbiskupom Čekadom planirao je graditi i svetište Gospe Kondžilske, ali, eto, ne dočeka tu tešku dužnost. Osta u župi do god. 1978. S njime su bili i kapelani: **Josip Šušak, Jure Gavranić, Jure Čolić, Nikola Lozić, Anto Marić, Andrija Živković.** Neki bijahu koji mjesec, a neki i koju godinu. Povremeno su kod njega boravili i svećenici pok. **Stjepan Kočiš i Marijan Pešić**

1978. **Pero Pranjić**, sadašnji župnik. Kapelani: **Pero Sudar, Mato Aračić, Ivan Mlikota i Petar Nosić.**

Vlč. Zvonko Petrović doveo je u župu i časne sestre Kćeri Božje Ljubavi. One rade puno na pouci i odgoju mladeži a vode i župno kućanstvo. Za sada su u tom časnom poslu s. Kruna Vrkašević rodom iz Žabljaka i s. Elvira Tadić iz Gornje Dubice.

ČETVRTI DIO

NOVIJA POVIJEST ŽUPE

1. DEMOGRAFSKI PRIKAZ ŽUPE KOMUŠINA

Osnovna slika života župe jest rađanje i umiranje. Da bi ona bila što jasnija, donosim podatke za duži period, tj. od god. 1901. do 1980. Podatci su rađeni prema matičnim knjigama župe. Odmah moram napomenuti da oni nedostaju za neke godine, jer nedostaju i matrice. Tako nisu unesena krštenja za god. 1942–1944, a vjenčanja su unesena samo djelomično. Matice umrlih su sve na broju pa su i podaci kompletni. Evo tabele:

Godina	rođenih	vjenčanih	umrlih
1901	43	14	52
1902	49	27	60
1903	64	12	21
1904	62	9	27
1905	55	18	25
1906	68	20	34
1907	75	11	31
1908	76	23	57
1909	77	12	55
1910	61	12	56
1911	92	10	39
1912	73	9	62
1913	74	19	59

Godina	rođenih	vjenčanih	umrlih
1945	81	29	37
1946	93	33	43
1947	114	43	46
1948	124	46	42
1949	129	6 ?	2 ?
1950	125	14	18
1951	107	30	38
1952	142	24	25
1953	132	36	43
1954	157	30	57
1955	152	20	46
1956	128	18	35
1957	139	24	60
1958	167	33	33
1959	151	32	47
1960	173	14	29
1961	176	26	40
1962	188	18	46
1963	158	28	39
1964	151	27	37
1965	178	29	33
1966	183	32	26
1967	179	45	25
1968	172	27	19
1969	105	31	35
1970	174	33	31
1971	163	32	22
1972	150	23	26
1973	156	32	20
1974	141	33	21
1975	138	40	33

Godina	rođenih	vjenčanih	umrlih
1914	76	6	43
1915	60	12	40
1916	52	20	35
1917	36	14	41
1918	42	11	119
1919	69	37	70
1920	81	18	81
1921	93	24	54
1922	81	19	54
1923	78	21	42
1924	98	13	38
1925	81	29	38
1926	106	18	38
1927	79	16	78
1928	109	21	33
1929	93	17	71
1930	102	25	50
1931	115	18	47
1932	104	21	40
1933	105	11	40
1934	120	22	56
1935	103	13	66
1936	103	15	43
1937	105	18	64
1938	102	22	68
1939	129	18	52
1940	128	17	80
1941	107	12	80
1942		15	60
1943		3 ?	137
1944		5 ?	64

Godina	rođenih	vjenčanih	umrlih
1976	150	21	29
1977	122	30	13
1978	137	53	37
1979	118	32	23
1980	112	32	27

Šta se uočava iz ovih podataka? U početku stoljeća župa je imala svakako manji broj stanovnika nego danas,, pa prema tome i manje obitelji. Zato je priraštaj u tim godinama na izgled dosta slab. Nema nikakve sumnje da je moral ovoga naroda bio tada na visini i uzrok sigurno nije bio u samim obiteljima. Broj rođenih tek se 1926. popeo na stotinu i više i samo je u god. 1927, 1929, 1945. i 1946. spao ispod stotine. Najviše rođenih župa je imala god. 1962: 188. U zadnjih desetak godina natalitet opada. Iz brojki se to dobro uočava.

Smrtnost ima obratni smjer. U početku stoljeća bilo je godina kad je u župi ponekad bilo više onih koji su umrli u godini, nego onih koji su se rodili. Tako god. 1901. i 1902. Broj umrlih svakako je bio velik u odnosu na rođene. Kako je napredovala medicina i životni standard, tako se i smrtnost smanjivala. Posebno upadaju u oči god. 1918. sa 119 umrlih. Razlog je iscrpljenost naroda zbog rata i nestašice i tzv. "španjolska bolest" koja ih je nemilice pokosila i te godine i obadvije slijedeće. Najviše umrlih pak bilo je god. 1943. 137. Uzrok tome je tifus. Nehigijenski uvjeti života, iscrpljenost naroda od gladi i neimaštine a još k tome epidemija kosili su uglavnom djecu i iscrpljene starce i starice. Najmanje umrlih bilo je god. 1977, samo 13, /ako se izuzme 1949. g. kao nekompletna/.

Sklapanje brakova ovisi o mnogo faktora: o rodnim i nerodnim godinama, o životnim prilikama i raspoloženjima

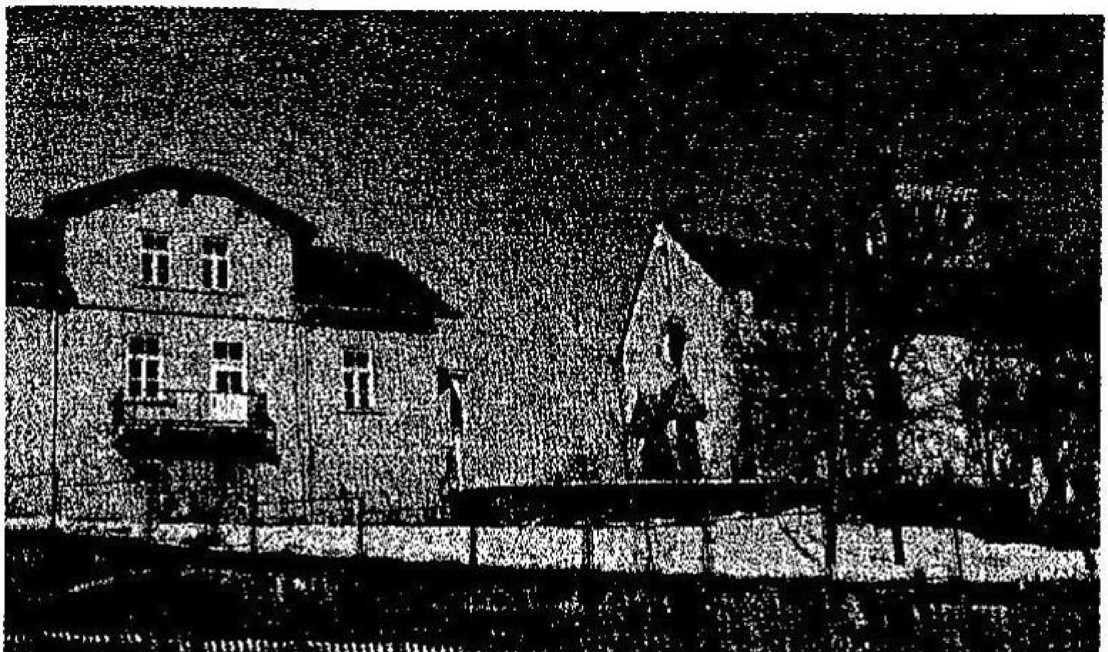
mladosti. U ponekim godinama za jedan dan se znalo vjenčati i desetak parova. Prema tabeli najmanje vjenčanih bilo je 1914: 6 parova, a najviše 1948: 53 para.

Filijalna crkva u Gornjoj Komušini

2. SADAŠNJA STATISTIKA ŽUPE

Župu sačinjavaju sela: Slatina sa 232 obitelji i 1400 duša, Donja Komušina sa 157 kuća i 1053 duše, Gornja Komušina sa 339 kuća i 2154 duše, Gaše 65 kuća i 430 duša, Njive 6 obitelji i 24 duše. Sve ukupno župa ima 799 obitelji i 5061 stanovnika.

Crkva i župni stan s južne strane

3. RASELJENA KOMUŠINA

Ovaj prikaz župe Komušine ne bi bio ni kompletan ni pravedan a da se ne napiše koja riječ i o onima koji su živjeli na ovom terenu, ali su odselili dalje. Uzrok toj seobi najčešće je ekonomske naravi. Škrta i siromašna ova zemlja dopušta živjeti samo onima koji se grčevito s njom bore. S druge strane, bogatiji krajevi s boljim saobraćajnicama, plodnijom zemljom i s više industrije uvijek su bili mamac siromašnijima. Kakvo čudo da su onda i mnogi Komušanci pošli u te krajeve. Ova migracija uglavnom je počela pedesetih godina ovog stoljeća i neka sela župe dobro je zahvatila, pogotovu siromašnija. Druga su kao Slatina npr. ostala skoro netaknuta. Pokušat ću ovdje nabrojiti, koliko sam mogao doznati iz crkvenih knjiga i po pričanju naroda, podatke onih odseljenika, donijeti njihova imena /broj u zagradama označuje broj članova obitelji/ i mjesto gdje su se zaustavili. Oni su naime naše krvi. Često dolaze, pogotovu za proslavu Vel. Gospe, često pišu i zanimaju se za staru postojbinu.

Najviše obitelji je otišlo iz sela **Potkondžilo**. Evo njihovih imena. Pratljačić Andro Bone /7/, Pratljačić Marko Bone /7/, Jurić Milan /12/, Grgić Ivo Jure /5/, svi u Vladislavcima. Grgić Petar Ivana /6/, Grgić Luka Jage /7/, Grgić Domin Jage /5/, Grgić Juro Joze /6/, Grgić Ivo Joze /5/, Jurić Slavko Milana /4/, odselili na Banju Vrućicu. U Andrijevcima iz ovog sela su dvije obitelji: Pratljačić Ivo Tade /5/, Jurić Ivo Domina /5/. U Novom Gradu kod

Svilaja su četiri obitelji: Jurić Juro Franje /7/, Jurić Marko Franje /3/, Jurić Drago Franje /5/, Jurić Franjo /4/. U osijeku i okolici ima pet obitelji: Stjepanović Branko Jage /5/, Grgić Franjo Joze /5/, Grgić Marko Ante /5/, Grgić Tuno Ante /6/, Grgić Marko Ivana /6/. U susjednoj župi Bežlja su dvije obitelji: Grgić Drago Mate /4/, Grgić Franjo Jure /6/. Grgić Juro Ivana živi u Sloveniji /4/, Grgić Fabijan Joze /4/ u Pločama, Stjepanović Marko Jage /7/ u Novom Sadu, Grgić Marko Petra u Njemačkoj /5/, Grgić Stipo Petra /3/ na Filipinima.

Selo Gaše udaljeno je od centra župe jedan dobar sat pješačenja. Mnogi od njih potražili su bolji život. Devet obitelji živi sada u Zmajevcu: Juroš Anto Petra /8/, Pejić Franjo Joze /8/, Pavlović Vinko Petra /4/, Mijatović Anđa Joze /6/, Mijatović Ilija Ive /5/, Budimir Ivan Ive /8/, Ilić Franjo Marka /4/, Ilić Pero Mate /9/, Ilić Ilija Marko /7/. Dvije su obitelji u Somboru: Ilić Joze Mato /6/, Ćumuržić Karlo Marka /3/. Ilić Juro Ilije odselio je u Rijeku /4/, Gavrić Marijan Ive /4/ u Rumu, Pavlović Marko Joze /3/ kod Novog Sada, Matijević Juro Joze /8/ u Vrpolje, Budimir Franjo Ive /4/ u Jankovce, Pavlović Luka Ive /4/ u Teslić, Budimir Marko Franje /6/ na Crnu Rijeku, župa Bežlja.

Na drugoj strani župe, najudaljenije selo jesu Tunanovići. Pristup do sela je dosta težak, a udaljenost i do crkve i do škole ili trgovine stvarno velika. Šesnaest obitelji je odselilo a samo desetak ostalo: Tunanović Andro /3/ i Tunanović Ilija /4/ Ive su u Kopru. Na Rudniku kod Teslića su četiri obitelji: Tunanović Pejo Jure /8/, Tunanović Ilija Jure /7/, Tunanović Ivo Jure /5/, Tunanović Drago Tune /6/. Tunanović Jozo Tune /5/ živi u Gomjenici kod Teslića kao i Pejić Ivo Joze /4/. U Kanjiži kod Sl. Broda i okolici ove su obitelji: Tunanović Petar Nikole /10/, Pejić Stipo Tadije /6/, Pejić Jozo Tadije /3/, Pejić Franjo Joze /5/, Pejić Jago Joze /7/, Pejić Petar Joze /4/, Pejić Pejo Tadije /7/. Pejić Jozo Joze /7/ živi u Lapovci-

ma kod Đakova.

Slična sudbina raseljavanja zadesila je i zaselak **Pejići**. Osta još samo par obitelji na okupu, a odseliše: Pejić Franjo Joze /8/ na Banju Vrućicu, Pejić Pavao Marka /9/ na Rudnik, Pejić Drago Tune na Tešanjku /6/, Pejić Ivo Mijata u Bebrinu /4/, Pejić Ivo Ilije /3/ u Boh. Bistricu, Pejić Mirko Jure /7/ u Lapovce, Pejić Anto Jure /5/, Pejić Pero Peje /4/ i Pejić Danko Peje /3/ žive u Australiji.

S područja Gornje **Komušine** odselile su još ove obitelji: U okolicu Teslića Stojčević Marko Jage /9/, Stojčević Luka Ive /3/, Ilić Ivo Jage /2/, Pajić Ivica Marka /4/, Pajić Joze Marka /4/, Stoječević Ivo Franje /7/, Jelić Srećo Ive /5/, Jelić Drago Ive /4/, Stojčević Marko Marka /3/. Kod Osijeka žive dvije obitelji: Stojčević Marko Luke /2/, Martić Jozo Franje /4/. U okolici Slav. Broda imaju ove obitelji: Ilić Mile Luke /6/, Ilić Tadija Pere /2/, Ilić Juro Joze /3/, Pajić Pero Marka /3/, Ilić Marko Luke /6/, Stojčević Pavao Jage /4/, Stojčević Marko Luke /7/, Stojčević Joze Mirka /2/. Jedna skupina Komušanaca živi i u okolici Slav. Požege: Ilić Marko Joze /6/, Ilić Drago Joze /4/, Marković Anica Andre /10/, Stojčević Tuno Pavla /5/, Pejić Ilija, Stojčević Ana Jage /5/. Dva brata, Ilić Mile /5/ i Ilić Andro Jage /5/ žive u Horgošu kod Subotice. Stojčević Franjo Franje /4/ živi u Vinkovcima, Stojčević Anto Franje /5/ u D. Kladarima kod Modriče, Stojčević Stanislav Petra /4/ u Vitezu, Matijević Ivo Jure /7/ u Doboju, Ilić Mile Petra u Studencima /2/. Pejić Ivo /5/ u Lapovcima, Jurić Domin /2/ također u Lapovcima i Jurić Marko /7/ u Ljeskovici kod Sl. Požege.

Iz **Slatine** je odselilo samo par obitelji: Babić Jakov /7/, Babić Marko /4/ i Babić Milan /5/ žive u Novom Gradu kod Svilaja. Ima još par obitelji koje žive u Tesliću kao namještenici, ali oni su svaki čas i u Komušini.

Vjerujem da ovaj broj nije kompletan. Nisam mogao sabrati sve podatke, a teško je odrediti kako bi tretirao one

obitelji koje tek nastaju. Muž je npr. iz Komušine, žena odnekud drugdje. Sve u svemu imamo ovdje naznačenih 113 iseljenih obitelji. Svaka je dakle deveta obitelj napustila svoje staro stoljetno gnijezdo i smjestila se negdje drugdje.

Mnogo teži problem za župu je migracija radnika i radne snage. U Tesliću i široj regiji malo je industrije i malo mogućnosti za zapošljavanje. Ljudi su potražili kruha za svoje obitelji na drugim stranama. Ako izuzmemo one u Njemačkoj po tvornicama, Komušanci su uglavnom stručnjaci za rad po šumama, ili pilanama. Ima ih nešto i po tvornicama u Sloveniji. Brojčano uzevši ovakvi bi bili podaci: 392 Komušanca rade u Sloveniji; u većim skupinama su u Jesenicama, Škofiji Loki, Tržiču i na Bledu. 183 su na privremenom radu u Njemačkoj. Najveća skupina je u Böblingenu i Sindelfingenu na proizvodnji mercedesa. Stanuju u mjestašcima Haiterbach i Nagold, ostali su raspršeni na sve strane. 96 Komušanaca je u Austriji, uglavnom kao šumski radnici u okolici Celovca. Desetak njih je u Švicarskoj, jedna obitelj u Nizozemskoj, jedna u Francuskoj. Po drugim mjestima naše domovine su još 182 radnika; najveća je skupina radnika u luci Kardeljevo, zatim druga veća skupina kao šumski radnici u Slav. Brodu, ili druga grupa na Palama kod Sarajeva. Uz ove redovne radnike, odsutne veći dio godine iz župe, a broj kaže da ih je 866, ima i onih sezonskih po Bačkoj i Baranji koji kao sezonci obrađuju žitnicu domovine. Njihova odsutnost i te kako se održava na vjerskom životu župe. U tuđem svijetu čovjek se i inače teško snalazi. Stvar je još teža kad je on tamo "privremeno" kao stranac — "gastarbajter", kao čovjek "stroj" koji samo trči da proizvede što više i zaradi što više. Malo mu vremena ostane i za najosnovnije ljudske potrebe, a tako isto malo vremena ostane i za vjeru i za Boga. Žalosna je, ali istinita, činjenica da u tuđem svijetu svi ovi radnici malo idu u crkvu, rjeđe se mole, a sve su više u melankoliji skloni alkoholu ili podliježu općim ljudskim manama.

U svemu tome najviše trpi obitelj. Djecu uglavnom odga-

jaju majke bez dovoljno očinske čvrstine i životne usmjerenosti. Mnogo je slučajeva da ti očevi, u dalekom svijetu, zaborave na obitelj, na ženu i djecu, tako da se stvaraju veliki socijalni problemi: rastave, maloljetnička delikvencija, nevjra, ljubomora itd. Na žalost trku za boljim životom i većim standardom plaćamo evo i u Komušini skupom cijenom slabljenja obitelji a i slabljenja vjere. U takvim uvjetima i pod tim vidom jako je otežan rad s djecom i omladinom.

Pa ipak i u tim ljudima, vječnim neimarima, javljaju se one duboke religiozne čežnje. Ponekad se to osjeti u skrušenoj ispovijedi nakon mnogo godina lutanja. Doživimo to ovdje u Komušini za svaku proslavu Velike Gospe na Kondžilu ili za božićne blagdane kad se u većini vrate kućama i obiteljima. Bilo bi jako potrebno, skoro nužno obilaziti njihova radilišta, njihove barake i skromne stanove, pomoći im da se ne izgube i da i u tuđem svijetu sačuvaju baštinu djedovske vjere. Ovo vrijedi i za one iseljenike. Na žalost često nisu primljeni ni ljudski ni kršćanski u novim sredinama. Nitko ih nije "uočio" da su pristigli i nastanili se, da su novi, pa zato potrebni više pažnje i razumijevanja. Oni se opet vraćaju povremeno na stara ognjišta uz bolni uzdah "nigdje nije kao kod nas u Komušini". Znak je to doduše i ponosa i nostalgije, ali i konstatacije da u novoj sredini nimalo nisu "na cijeni". Zato bi i ova knjiga uz svu povijest imala i taj cilj da poveže sve Komušance širom svijeta.

4. SADAŠNJE STANJE ŽUPE I SVETIŠTA

Kroz svoju burnu, a dosta anonimnu povijest, dočeka župa Komušina i Gospino svetište na Kondžilu i ovo naše doba. Svakako, može se reći da je ovdje dosta žilava borba za život, jer je zemlja škrta i slaba, a industrijski centri daleko. Najveći dio radne snage ovoga kraja zarađuje svoj kruh po strani; dobrim dijelom u inozemstvu, a većina ostalih po Sloveniji, Slavoniji i ponešto u Primorju. Jasno je da oni kući navraćaju, neki češće, neki jednom godišnje, ali taj rastrgani život utječe i na obitelji i na župe kao zajednicu. Samo su rijetki dani kad se većina njih nađe na okupu; to su Božić i Vel. Gospa. Pa ipak, oni odražavaju vezu s Crkvom ili tamo gdje žive i rade ili ponekad preko pisma sa svećenikom, ili ipak negdje nađu zgodnu priliku da makar i na brzinu dolete kući, pa se odmah nađu nedjeljom i kod crkve. Sasvim su rijetki oni koji se svećeniku na bilo koji način ne jave. Ovdje bi se u ovoj skromnoj knjižici moglo o mnogo čemu govoriti, ali pokušat ću iznijeti barem ono najvažnije što je sada u župi prisutno i aktualno.

A/ Vjerska pouka

Iz demografskih podataka vidi se da je ova župa po priraštaju brojna, a lako je to uočiti ako se u bilo koje doba dana naiđe kroz sela. Djece ima dosta u mnogim obiteljima. Zahtijeva to svakako i od svećenika veliku brigu i strpljivost. Dva svećenika i dvije sestre katehistice imaju pune

ruke posla, jer je preko tisuću djece na vjerskoj pouci, među kojima do osamdeset srednjoškolaca. S prostorom smo za sada skučeni i uvijek je teško uskladiti vjeronauk sa školskim programom, a djecu previše ne opteretiti da mnogo pješače. Zato vjeronauk držimo i u selu Gaše i u Gor. Komušini, a glavnina je ovdje u tzv. župnom domu, staroj i trošnoj zgradi koja je vremenom služila i za štalu i za garažu, a sad je uz najnužnija preuređenja pretvorena u dvoranu za vjeronauk. S djecom je rad težak i naporan, pogotovu s onom kojih su roditelji ili samo otac daleko od kuće. Kako s njima problema ima škola, tako i svećenici. Ali strpljivi, ustrajni rad ipak će uz Božju milost donijeti plodove. Djeca dobro idu na đačku misu, često su na sakramentima. Na vjerskoj pouci 60% je redovno, 30–tak % ide vrlo često, a onih desetak izmiču. Nekad su u pitanju teško ekonomsko stanje i siromaštvo, nekada zauzetost poslom, a svakako ima i nemara.

B/ Duhovni život u župi

Komušanci imaju nekih vanrednih osobina, po kojima su rijetki u Bosni, a vjerujem i među svim katolicima domovine. Oni su jako darežljivi ljudi, prema crkvi posebno, a ni jedan se svećenik ne može požaliti da se kod njih napatio što se tiče životnih potreba. Zagrijani su za sve što imaju i što je njihovo: bilo to na Kondžilu ili kod crkve, bila to crkvena zemlja. To dirnuti, znači izazvati revolt i bunu kao za fra Mije Riješnjaka 1888.

Komušanci u prosjeku dobro idu u crkvu i na sv. misu. Najveći dio njih godišnje se par puta ispovjedi. No teško pristupaju redovno stolu Gospodnjem, tj. svake nedjelje. Još će puno vremena proći da ih se u tome pouči. Često poste, mnogo se put Gospi zavjetuju, vole sv. Ivu i sv. Antu i jako im je drago hodočastiti u bilo koje svetište. Dovoljno je samo spomenuti da se nekud ide i bez po muke se naberu dva autobusa, a uz malo više organizacije i šest ih se može nakupiti. No ima ovaj narod i svojih po-

roka. Ne bi nikako dobili cjelovitu sliku župe a da i o tome koju riječ ne progovorimo. Težak život na tvrdoj i oporoj zemlji, vječno siromaštvo, udaljenost od svih centara kulture i civilizacije ostavio je i u duši ovog čovjeka dosta oporosti. Ona se očituje u psovci, koja uvijek začudi ispovjednike na Kondžilu. Ima također dosta obiteljskih razmirica oko zemlje, brakova, djece. Ima također puno i alkoholičara. U zadnjih par godina i natalitet opada. Nije to ni izdaleka još zabrinjavajuće, ali simptomi zla su već tu. A ta "bijela kuga" strašnija je od svih ratnih pustošenja i svih prometnih nezgoda. Hoće li joj i Komušanci podleći? Povijest će pokazati svoje.

Mi svećenici imamo uvida u sve te probleme i činimo puno da ipak vjera ostane čvrsta, da ona prodre u dubinu srca, da ne bude samo tradicionalna. Kroz propovijed, vjeronauk, osobne kontakte puno se toga uspije.

Za svaku "mladu nedjelju" u Komušini je kao mala svečanost. Na sv. misu dođe i dosta naroda iz okolnih župa, posebno Bežlje i Novog Šehera. Sve su mlade nedjelje Gospi posvećene. Vjernici obavljaju zavjete i prose milosti. Iskoristismo taj prastari lijepi običaj. Uoči mlade nedjelje u župi se sada redovno održavaju sati klanjanja; jedan za mladež, jedan za odrasle. Prisutnih molitelja sve skupa bude do sto pedeset. U svojim molitvenim nakanama upravo mislimo na ona zla koja gore spomenuh. Ljudske su naime sile negdje nedovoljne; mora Gospodin zahvatiti.

C/ Duhovna zvanja u župi

Iako Komušina ima svoju dugu i burnu povijest, iako je u njoj smješteno Gospino prošteniště na Kondžilu, osjećao se u njoj manjak domaćih sinova svećenika. Da li je tome razlog u samim Komušancima ili u svećenicima koji su tu službovali, teško je odgovoriti. Činjenica je da se u ovoj župi ne pamti domaći sin svećenik do godine 1974. Tada je naime rekao mladu misu vlč. Josip Pavlović, sin Joze i

Anice r. Radeljak, iz sela Gaša. Sada je on misionar za naše radnike u Danskoj, nakon što je par godina služio kao kapelan i župnik u nekoliko naših župa /Derventa, Žepče, Vukanovići, Radunice/.

Drugi domaći svećenik je Ivo Balukčić, sin Franje i Dome r. Kulašević, iz Slatine. Svećenik je postao 29.6. 1979. a 12. 8. iste godine imao je mladu misu i mladomisničko slavlje. Bio je kapelan u Zavidovićima, a sada je prefekt sjemeništaraca u Zadru. Tu zdušno radi na izgradnji budućih svećenika.

Župa ima također dvije časne sestre. Jedna je od njih s. Maksimilijana Ponjavić u redu "Kćeri Marijine", a druga je s. Renata Ćumurdžić u redu "Kćeri Božje Ljubavi".

Hvala Bogu sada se ipak osjeća znatan napredak. Naime, iz župe su i dva bogoslova: Marijan Pejić i Pero Pranjić; tri sjemeništarca: Drago Ćumurdžić, Juro Babić i Bruno Paurević, a dvije kandidatice za časne sestre: Ivka Paurević i Marija Pavlović. Ove godine se također sprema jedna lijepa grupica da krene u sjemenište, a vjerojatno će bar jedna djevojka poći u samostan. Nadam se da Gospa iz mnoštva komušanske mladeži ima što probrati i da će ova župa postati rasadište duhovnih zvanja. To je velika milost i za župu i za ovaj narod, a vjerujem i za cijelu vrhbosansku nadbiskupiju.

D/ Župski objekti

Ako bi po njima ocjenjivali stanje župe, onda je ono stvarno loše. Župna crkva građena za turskih vremena /1860./ zbilja je dotrajala. Izgrađena na jednoj uzdignutoj koti ima lijep položaj, ali tlo je nestabilno pa je to uzrokovalo popuštanje temelja. Ako tomu dodamo da je i građevinski nesolidno izvedena i zidana od sitnog kamena, u kojem ima i balvana i cigle i "ćerpića", onda se ne treba čuditi da ona još uopće stoji. Već ju je davno bilo potrebno rušiti i novu graditi, ali je uvijek došao problem: gdje, kad

tu mjesta nema. Narod je ljubomorno čuvao starinu i nije dozvolio da se ona miče daleko pa i sam biskupski autoritet nije tu ništa pomogao. Sad je ipak došlo vrijeme da se nova pravi; na crkvenoj zemlji, točno u pravcu stare, tako da se ipak poštivalo želju naroda. U toku su ozbiljne i opsežne pripreme za tu izgradnju, a priložena slika makar malo daje dočarati kakva bi trebala izgledati. Za potrebe preko 250 obitelji Gornje Komušine izgrađena je filijalna crkvica sv. Petra i Pavla. Nitko nije ni sanjao da će ona tamo "pasti", pa ipak za malo više od godinu dana ona je bila potpuno dovršena prošle godine. Nisam u životu vidio da se narod nečemu toliko veseli koliko Komušanci ovoj crkvici. Ne vjerujem da je itko na svojoj obiteljskoj kućici radio s toliko ljubavi i požrtvovanja kao oni na ovoj svojoj crkvici. Milina je sada vidjeti kako sa svih brda i proplanaka kao rijeka idu prema njoj i tu se sva srca sliju u jednu molitvu, a iza sv. mise veselju i narodnom kolu teško je kraj dočekati.

I na Kondžilu se uvijek nešto gradi. Župnik Zvonko Petrović sagradio je kuću za svećenike i hodočasnike, ali pristup do Kondžila je bio jako težak. Sada je prosječena nova trasa tako da i veća vozila mogu direktno pred kapelicu. Najteži problem na Kondžilu uvijek je bila pitka voda. Kad narod za ljetne žege umoran stigne na Kondžilo, bio bi voljan i skupo platiti čašu hladne vode barem da se napije, ako se već ne može malo i osvježiti. A kako je svetište na samom vrhu brda, teško je vodu naći u blizini. Pa ipak svemu se stane u kraj. U dubini od oko devedeset metara pod Kondžilom jak je izvor. Izgradismo kod njega veliki bazen, dovedosmo trofaznu struju i sad specijalnim pumpama tu vodu bacamo na malo brdo iznad kapelice u drugi bazen, a odozgor ona prirodnim padom napunja četiri česme i osvježuje umorne hodočasnike. Time je riješen težak problem, a narodu je ipak sada sigurno da će se na Kondžilu moći i vode napiti.

Uvijek je veliki problem gdje smjestiti one hodočasnike

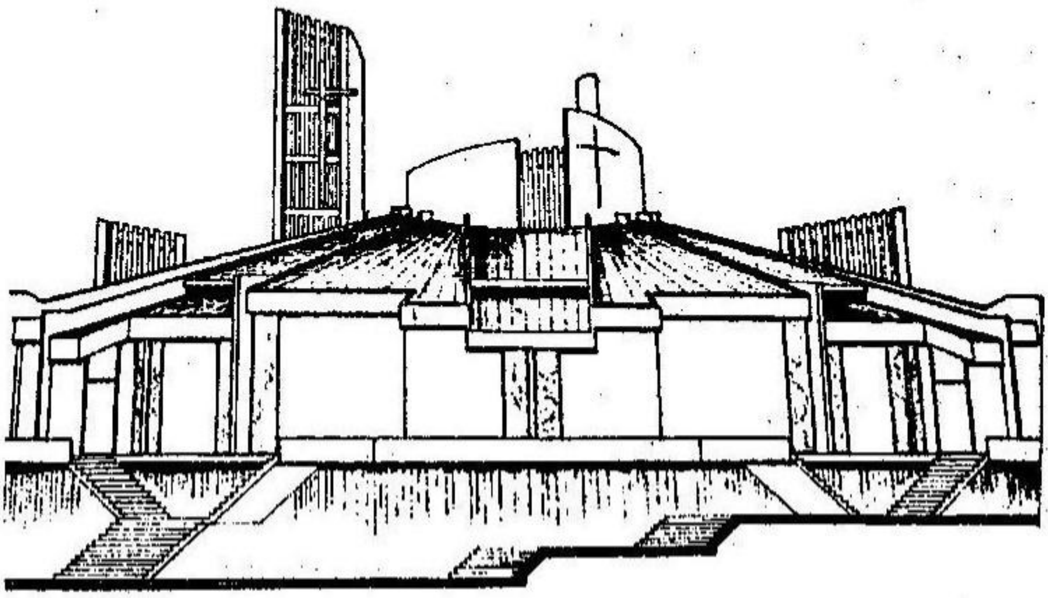
koji provedu cijelu noć na Kondžilu. Oni doduše najčešće zanoće na hrastovim žilama uz logorske vatre. U moderno vrijeme mnogi dođu sa šatorima pa ih razapnu po crkvenom gaju. I sve je to dobro kad je suho vrijeme. Ali je muka kad udare kiše, a puhnu vjetrovi na planini. I tome smo nekako doskočili. Prošle godine smo uzeli jedan veliki magazin, kojeg ćemo ovog proljeća namontirati nedaleko od kapelice da bude narodu na raspolaganje. Dosta je velik /28 x 11/ pa vjerujem da ćemo i time riješiti problem smještaja hodočasnika.

Teškoća je uvijek bilo s trgovcima i prodavačima koji su se bili "zavukli" tik do svetišta. Svećenici su se dugo žalili da je na Kondžilu vašar a ne pobožni skup naroda Božjega. Hvala Bogu i to je sada nestalo. Trgovce ne puštamo u crkveni gaj, nego oni ostanu pod brdom. Tako svi oni koji nisu došli radi zavjeta i hodočašća ostaju dolje i vjerski program se u miru odvija. A i vjerni puk nakon molitve i mise dolje se malo zabavi uz čašu pive i komadić pečenog mesa.

S putem ima dosta poteškoća. Česte ljetne kiše i bujice provale na njega, saperu šljunak i odnesu, a i teretna vozila ga isprovaljuju. Svake godine ga ponešto obnovimo, ali bi trebalo jednom temeljito i to zahvatiti: proširiti ga i dobro nasuti. Zahtijeva to i od sela i od župe mnogo novaca, pa se ne može sve odjednom. Put je ipak prohodan za sva putnička vozila, i može se njima direktno do svetišta.

Još nešto nedostaje ovom biskupijskom svetištu Bosne ponosne. Kondžilo je veliko i prostrano. Na njemu je savršen mir i, kao takvo uistinu je pogodan za okupljanje vjernika. Tu pobožnog hodočasnika ne ometa ni buka motora, niti ga guši gradski smog. Od ranog jutra do kasnih poslijepodnevnih sati čuje se samo pjev ptica, a u daljini pjesma težaka. U gaju bi se mogao napraviti vrlo zgodno Put križa. A ta je pobožnost tako draga ovom narodu. Na bdijenju uoči Gospojine činimo ga po samom brdu, prateći jednostavni križ koji nose ministranti. Ta pobožnost u noć-

noj tišini privlači mnoštvo hodočasnika, koji s upaljenim svijećama tiho koracaju slušajući molitve i razmišljanja o Spasiteljevoj muci. Valjda će i to jednom doći na red. Inače je Kondžilo idealno mjesto za duhovne vježbe, svećeničke sastanke, razne duhovne tečajeve, pogotovo za one koji su prezasićeni gradske buke, telefona, automobila i tvorničkih sirena. S malo truda sve bi se to moglo gore urediti i organizirati. Ovo bi uistinu moglo postati duhovno žarište Vrhbosanske nadbiskupije.

Idejna skica nove župne crkve

SADRŽAJ:

Prvi dio:

POVIJESNI PREGLED

Drugi dio:

SVETIŠTE NA KONDŽILU

Tisak: RO »INFORMATOR« – OOUR Tiskara »ZAGREB«, Zagreb, Preradovićeva 21